

De exclusieve natiestaat

Pleidooi voor een constructivistische benadering van nationalisme en nationale identiteit

TOM DE MEESTER
Licentiaat in de geschiedenis
Universiteit Gent

1. INLEIDING

In deze bijdrage stel ik op basis van de internationale wetenschappelijke literatuur over nationalisme, immigratie, natievorming, *citizenship* en collectieve identiteit een constructivistische invalshoek voor met betrekking tot het historisch onderzoek naar nationalisme en nationale identiteit. Uitgangspunt hierbij is de analytische sclerose en conceptuele vaagheid die veel historisch nationalisme-onderzoek teistert. Ik meen dat een interdisciplinaire verruiming van de theoretische en methodologische horizonten intellectuele bloedarmoede kan verhinderen. De aansporing *Sociology, Meet History* van de historisch-socioloog Charles Tilly kan en mag zeker ook omgedraaid worden: *History, Meet Sociology*. Of, met Peter Burke in het achterhoofd: *History, Meet Social Theory* (Ch. Tilly, 1981, 1-52; P. Burke, 1992, viii).¹ Het distillaat van de internationale literatuur waarop ik mij in deze bijdrage baseer, beslaat dan ook vrijwel het hele spectrum van de sociale wetenschappen: van geschiedenis, sociologie en politicologie, over geografie en antropologie, tot filosofie, sociopsychologie en linguïstiek.² Om niet in de theoretische wildernis te verdwalen, zet ik vooraf enkele bakens uit. De nationalisme-benadering van de antropoloog Ernest Gellner, de natie-definitie van de antropoloog Benedict Anderson, en de theorievorming van de Amerikaanse socioloog William Rogers Brubaker over nationalisme, natiestaat en natievorming gelden in de volgende hoofdstukken als leidraad. Ik voeg er echter onmiddellijk aan toe dat ik bedoeld referentiekader in de loop van mijn betoog permanent ter discussie stel. Aan slaafse intellectuele volgzzaamheid heeft niemand een boodschap.

¹ Peter Burke vindt de term 'sociologie' veel te eng. Ook antropologie en andere disciplines besteden immers veel aandacht aan theorievorming. Burke stelt daarom de term 'social theory' voor.

² Ik beperk mij in deze bijdrage tot de relevante Franse en Angelsaksische literatuur. De Duitse literatuur blijft buiten beschouwing.

2. EEN CONCEPTUEEL MIJNENVELD (1): 'NATIONALISME(N)'

In 1964 schreef Eugen Lemberg dat er in verband met nationalisme zeer veel historisch feitenmateriaal verzameld was, maar dat er geen theorie was uitgewerkt.³ Anno 1993 wijst de Praagse historicus Miroslav Hroch op de "overproduction of theories" in verband met nationalisme en natievorming, terwijl de empirische studies achterop hinken (M. Hroch, 1993, 4). De recente boom van wetenschappelijke literatuur over nationalisme en natievorming, en de wildgroei van theoriën die daarmee gepaard gaat, resulteert jammer genoeg in een ongebreidelde conceptuele chaos. Kwantiteit is geen garantie gebleken voor kwaliteit. De Ierse antropoloog Benedict Anderson merkt dan ook op dat ondanks het grote belang van het nationalisme in de huidige tijden, "plausible theory about it is conspicuously meagre" (B. Anderson, 1994, 3).

De linguïst en Afrikanist Jan Blommaert heeft in dit verband gewezen op de "semantische inflatie" van het begrip nationalisme. Niets is nog wat het lijkt. Raymond Detrez en Jan Blommaert wijzen in de inleiding van *Nationalisme. Kritische opstellen op de "conceptuele verwarring"* in het nationalisme-onderzoek, en op het feit dat " 'nationalisme' een bijzonder overladen en daardoor praktisch onbruikbare term geworden is" (R. Detrez en J. Blommaert, 1994, 15). En de historicus Marc Reynebeau (1995, 14) schrijft:

"Nationalisme is een uitermate complex en vooral vormloos begrip, waarvan de studie zowel de dieptepsychologie als de geopolitiek kan omvatten. Het is kneedbaar in alle richtingen: elke auteur kan het definiëren volgens het perspectief van waaruit hij het wil behandelen".

Moet de historicus zich dan maar wentelen in postmodern scepticisme en 'nationalisme' van de onderzoeksagenda schrappen? Hoegenaamd niet. Eens het kaf van het koren gescheiden, blijven er enkele interessante theoretische invalshoeken over. In de volgende paragrafen stel ik enkele invloedrijke theorieën voor.

De antropoloog Ernest Gellner definieert 'nationalisme' als

"een politiek principe, dat ervan uitgaat dat politieke en nationale territoriale eenheden samen moeten vallen".

³ E. LEMBERG, *Nationalismus II. Soziologie und politische Pädagogik*, Hamburg, Rowhlts Deutsche Enzyklopädie, p. ii. Geparafraseerd in L. Dierickx, 1996, 28.

Centraal bij Gellner staat de stelling dat nationalisme pas is ontstaan in het zog van de moderne staat. Gellner legt daarbij sterk de nadruk op 'contextuele' factoren zoals bijvoorbeeld industrialisering en moderne communicatie (E. Gellner, 1994, 9). Ook Eric Hobsbawm, wellicht de meest geciteerde nationalisme-onderzoeker van het moment, hoort bij de 'moderniteitsschool' thuis (E. Hobsbawm, 1990).⁴ De rol van de factor 'communicatie' wordt verder uitgewerkt in de zogenaamde 'communicatietheorieën'. Karl Deutsch is in dit verband wellicht één van de invloedrijkste theoretici. Ook de antropoloog Benedict Anderson hecht groot belang aan communicatie.⁵ Anderson situeert het ontstaan van het nationalisme weliswaar in het Europa van de zestiende eeuw, maar hij plaatst dit ontstaan wel nadrukkelijk in de context van specifieke 'moderne' ontwikkelingen op het vlak van communicatie, *in casu* vooral de ontwikkeling van het "print capitalism", de technologische ontwikkeling van drukprocédés, die samen met de verspreiding van de kapitalistische produktiewijze een gemassificeerde communicatie en cultuur mogelijk maakte (B. Anderson, 1994, 45).

Er groeit stilaan een consensus rond de geldigheid en bruikbaarheid van het 'Gellneriaanse paradigma'.⁶ In eigen land scharen de auteurs van het recente verzamelwerk *Nationalisme. Kritische Opstellen* zich nagenoeg eensgezind rond de nationalisme-definitie van Gellner. Ook in het buitenland vindt Gellner op ruime schaal gehoor.⁷ Al wil ik hier onmiddellijk aan toevoegen dat de consensus rond het Gellneriaanse paradigma niet zo algemeen is als Detrez en Blommaert in hun inleiding tot *Nationalisme. Kritische Opstellen* wel

⁴ Het moderniteitsparadigma heeft ook een grote invloed uitgeoefend op Charles Tilly (1994, 137-142).

⁵ Anderson ziet nationalisme niet zozeer als een ideologie, maar als een cultureel artefact. Op het conceptuele vlak staat 'nationalisme' dan op dezelfde hoogte als bijvoorbeeld 'religie' (en niet 'liberalisme' of 'fascisme'). Dat neemt niet weg dat hij de definitie van Gellner wel integreert in zijn bekende omschrijving van de 'natie' als een "imagined community" (B. Anderson, 1994, 5).

⁶ De groeiende consensus rond de definitie van Gellner kan op zich natuurlijk nooit beschouwd worden als een *argumentum ad auctoritatem* die de keuze voor die definitie kan verantwoorden.

⁷ De Schotse sociaal-geografe Jan Penrose bijvoorbeeld vertrekt impliciet vanuit de premissen van Gellners definitie bij de omschrijving van nationalisme als een ideologisch principe: "[...] nationalism combines the assumed 'naturalness' of nations with the conviction that government should be by and for 'the people'. As an ideology, nationalism advances the argument that any specific people can only follow its 'natural' course of development if these people are in control of their own territory and their own affairs. In this way, the existence of a nation is intrinsically linked to the right to self-determination." (Penrose, 1993, 31). De socioloog Graig Calhoun definieert nationalisme als "a somewhat arbitrary subset of claims to identity and autonomy on the part of populations claiming the size and capacity to be self-sustaining" (C. Calhoun, 1994a, 314-319. Cf. A.G. Hargreaves, 1995, 150).

willen doen geloven (R. Detrez en J. Blommaert, 1994). De contextualistische moderniteitstheorieën van Gellner, Hobsbawm, maar bijvoorbeeld ook van Deutsch, krijgen felle tegenwind van onder meer de belangrijke 'primordialistische school' met Anthony D. Smith, socioloog aan de *London School of Economics*, de historisch-sociologe Liah Greenfeld, en de antropoloog Walker Connor als invloedrijke vertegenwoordigers. Anthony D. Smith benadrukt vooral de etnische fundamenteën van de naties. Daar waar het modernistische paradigma vooral de nadruk legt op de dichotomie tussen traditie en moderniteit, en de ontwikkeling van nationalistische processen stevig linkt met de moderniteit, onderstreept Smith veeleer de continuïteit tussen traditie en 'moderniteit'. In dezelfde lijn wordt nationalisme volgens Liah Greenfeld niet gedetermineerd door de moderniteit, maar is het nationalisme veeleer een constitutief element voor moderniteit (L. Greenfeld, 1992, 18). Het 'ethno-nationalism' van de antropoloog Walker Connor vertrekt vanuit een zelfde preoccupatie met het 'etnische' karakter van de 'natie'. Connor ontdoet nationalisme van elke politiek-ideologische connotatie en reduceert het begrip tot de identificatie met en de loyaliteit ten opzichte van de 'natie'. De 'natie' wordt, zoals ik verder zal toelichten, door Connor gedefinieerd als een groep mensen die geloven dat ze verbonden zijn door een gemeenschappelijke afstamming (W. Connor, 1994, xi). De tegenstelling tussen de moderniteits-school en de primordialistische school moet anderzijds ook niet overdreven worden. Ik stel vast dat iemand als Anthony Smith het concept 'nationalisme' als volgt omschrijft:

"It [nationalism] holds, after all, that mankind is naturally divided into distinct nations, each with its peculiar character, and that everyone must, again as a matter of nature, belong to a nation, which is the *source of all power and every liberty*."

Smith onderkent dus – mét Gellner – dat het streven naar congruentie van natie en (staats)macht de fundamentele basis vormt van de nationalistische ideologie (A.D. Smith, 1988, 1). Waar Smith – en met hem Liah Greenfeld en anderen – wél moeite mee heeft is het moderniserings-paradigma van Gellner, de premisse dat nationalisme alleen kan voorkomen in een context van modernisering.⁸ T.K. Oommen verwijt Gellner in dat verband een gebrekkige empirische basis, en een dito conceptualisering (T.K. Oommen, 1994, 27-29).⁹

⁸ Smith spreekt in dit verband van de "myth of the 'Modern Nation'". Hij veroordeelt het moderniteitsdenken als eurocentrisch en instrumentalistisch. (A.D. Smith, 1988, 2-7; id., 1994, 61-63).

⁹ Oommen vertrekt bij zijn kritiek op Gellner vanuit een 'etnisch' natie-concept à la Anthony D. Smith. Tegenover Gellner die de congruentie tussen natie en staat (of liever: tussen territoriale en politieke entiteiten) als fundamenteel beschouwt in elke nationalis-

Ook in het Belgische wetenschappelijke onderzoek wordt de definitie van Gellner niet algemeen aanvaard. Zo verwerpt de jurist en ex-Agalev-senator Ludo Dierickx de definitie van Gellner omdat die er niet in slaagt "*heel het nationalisme*" in zijn analyse te omvatten. (L. Dierickx, 1996, 30). Dierickx vindt zijn gading ook niet bij een andere definitie uit het (over)aanbod en stelt dan maar een eigen definitie op:

"Nationalisme is een vorm van politieke bedrijvigheid (een geheel van aansporingen) waarvan de actieve en passieve subjecten herkenbaar zijn door uiterlijke kenmerken en/of geografisch lokaliseerbaar zijn en waarvan de boodschap door haar wezen of voorstellingswijze alleen van waarde is voor de betrokken subjecten." (L. Dierickx, 1996, 33)

Dit conceptueel wangedrocht lijkt mij geen ernstig alternatief voor de Gellner-definitie. Het concept 'nationalisme' is volgens de definitie van Dierickx immers ook van toepassing op sommige instellingen van de Europese Unie, en evengoed op de gemeenteraad van Ramskapelle. De 'definitie' van Dierickx vormt een mooie illustratie bij de waarschuwing van de socioloog Craig Calhoun dat té inclusieve definiëringen van nationalisme meestal ook "*a variety of dubious outliers*" insluiten (C. Calhoun, 1994a, 315). In Nederland levert de cultuursocioloog Bouke Bonifacius Jagt een sterk staaltje van hoe het vooral *niet* moet door voor een definitie van nationalisme aansluiting te zoeken bij ... het woordenboek (B. B. Jagt, 1995, 19).¹⁰

3. EEN CONCEPTUEEL MIJNENVELD (2): 'NATIE(S)'

Is er onder nationalisme-onderzoekers al weinig overeenstemming over de inhoudelijke invulling van het concept 'nationalisme', dat is dat voor wat het concept 'natie' betreft zo mogelijk nog erger. Zo wijzen Jackson en Penrose – met gevoel voor *understatement* – op de 'semantische verwarring' die het begrip 'natie' blijkt te kenmerken. Verder stellen ze dat

"most attempts to elucidate and clarify the meaning of the term nation have ended

tische ideologie, stelt Oommen – met Smith – dat het aantal 'naties' veel groter is dan het aantal 'staten'. Waarop Oommen besluit dat de meeste staten 'multi-nationale' staten zijn, en geen 'natie-staten'.

¹⁰ Op de volgende pagina's onderscheidt Jagt vervolgens drie vormen van nationalisme: *Risorgimento*-nationalisme, integraal nationalisme, en impliciet nationalisme (dat nog kan onderverdeeld worden in een gematigd en een geconsolideerd type).

by confirming a multiplicity of usages or simply introducing new conceptualizations into the intellectual melee." (P. Jackson & P. Penrose, 1993, 7)

Niet verwonderlijk dat een auteur als Peter Ratcliffe het begrip 'natie' bestempelt als een "*conceptual minefield*" (P. Ratcliffe, 1994a, 3). De ongebreidelde definiëringsdrang van vele nationalisme-onderzoekers is ook de historicus Jean Stengers niet ontgaan. In de inleiding van een themanummer uit 1982 van het *Tijdschrift voor Geschiedenis*, over natievorming in België en Nederland in de negentiende eeuw, schrijft hij:

"Al is er een vloed, zelfs een overvloed aan definities, zij stemmen weinig met elkaar overeen en spreken elkaar soms zelfs tegen. Naar mijn mening was de weg waarlangs men in het algemeen tot een definitie wilde komen niet erg bevredigend en zelfs onjuist. Op min of meer systematische wijze laat elke auteur de criteria de revue passeren volgens welke men eventueel een natie meent te kunnen vaststellen. [...] Daarna kiest hij weloverwogen enkele criteria die hijzelf van waarde acht en verwerpt de andere, om vervolgens op grond van de uitverkoren criteria 'de' definitie aan te bieden voor 'de' natie. Het ongelukkige daarbij is dat die keuze wordt voorgesteld als te zijn gemaakt op grond van wetenschappelijke overwegingen terwijl ze niets objectiefs heeft. Met een schijn van wetenschappelijkheid doet elke auteur niets anders dan definiëren wat hij zelf over 'natie' denkt of wat hij meent dat de gemeenschap waartoe hij zich voelt te behoren daarvan denkt. Het is de methode van de slang die in zijn eigen staart bijt". (J. Stengers, 1982, 483)

Over het algemeen worden 'natie'-definities geconstrueerd rond 'objectieve' en/of 'subjectieve' criteria. 'Objectieve' criteria verwijzen naar afkomst, fenotypische kenmerken, taal, religie. Met 'subjectieve' criteria wordt hoofdzakelijk gerefereerd naar solidariteits- en saamenhorigheidsgevoelens, of naar de wil om tot de 'natie' te behoren.¹¹ Maar het kan ook subtieler. Karl W. Deutsch verwijst in zijn natie-definitie expliciet naar "*objective and subjective elements*". Een natie is in de visie van Deutsch

"a people that can control some important aspects of the behavior of its members formally through the State, or less formally through group pressure".

Een volk ("*a people*") wordt fundamenteel gekenmerkt door een "*capacity to communicate quickly and effectively over a wide range of topics*", en door "*a common*

¹¹. Voor voluntaristische definities, zie bijvoorbeeld J. Fijalkowski, 1989, 42; N. Wilterdink en T. Zwaan, 1991, 254. Een bekende definitie is die van Seton-Watson: "[...] a nation exists when a significant number of people in a community consider themselves to form a nation, or behave as if they formed one." (geciteerd in B. Anderson, 1994, 7)

stock of memories and cultural values among them" (K. W. Deutch, 1981, 52). Maar subtiel of niet, 'natie'-definities gebaseerd op 'subjectieve' en 'objectieve' elementen schieten altijd tekort. Zo ook in dit geval. De definitie van Deutsch is van toepassing op een hele resem communiteiten die met 'nationalisme' niets te zien hebben. Als we de term 'een natie' door de omschrijving 'de Getuigen van Jehova' vervangen, dan treedt er geen ongerijmdheid op.

'Objectieve' natiedefinities duiken - bijna per definitie - veelvuldig op bij 'primordialistische' wetenschappers. T. K. Oommen stelt bijvoorbeeld, in het spoor van Deutsch, dat een natie 'bestaat' als aan twee voorwaarden is voldaan: een gemeenschappelijk territorium en een gemeenschappelijk communicatiesysteem (T. K. Oommen, 1994, 31). Deze definitie geeft me de gelegenheid om te wijzen op het probleem van de empirische toetsing van dergelijke definities. Waar trek je de grens tussen twee communicatiesystemen? Hoe moet het begrip 'communicatiesysteem' geïnterpreteerd worden om éénduidig en wederzijds exclusief te zijn? Walker Connor doet in *Ethnonationalism. The quest for understanding* ook een poging om de 'natie' te definiëren. De natie is volgens Connor een groep mensen die geloven dat ze "*ancestrally related*" zijn (W. Connor, 1994, xi). Dit lijkt op het eerste gezicht een interessant perspectief, maar in de praktijk lijkt me dit niet echt een handige methode om 'naties' af te bakenen. Het is mij bijvoorbeeld een raadsel hoe Connor er in slaagt om op basis van zijn definitie op het Belgische grondgebied een Vlaamse en een Waalse natie te onderscheiden, maar geen Duitstalige natie.¹² Bovendien kunnen we de orthodoxe gelovigen van vele wereldgodsdiensten volgens de Connor-definitie ook als een 'natie' beschouwen, vermits die zichzelf beschouwen als afstammelingen van dezelfde voorouders. En is een kerngezin dan ook een 'natie'? Uit het kwestieuze boek van Connor blijkt dat hij het begrip 'natie', in het spoor van Anthony D. Smith, hanteert als een synoniem voor 'volk' en 'etnie', waarbij de notie 'cultuur' als distinctie-criterium alvast ook een rol schijnt te spelen. Culturele kenmerken zijn echter niet als wetenschappelijk, analytisch criterium voor het behoren tot een 'natie' te gebruiken. Wetenschappelijk onderzoek heeft aangetoond dat de intra-culturele diversiteit in het geval van de meeste 'culturen' nagenoeg even groot is als de inter-culturele diversiteit.¹³ In een recenter artikel gaat Connor expliciet in op het probleem van de 'natie'-definitie. Hij stelt dat

¹² Overigens wordt Connor niet gehinderd door een teveel aan feitelijke kennis. Zo heeft hij het over "*the bitter rivalry of the Walloon and Flemish peoples within Belgium*" (W. Connor, 1994, 35).

¹³ Of zoals Marco Martiniello opmerkt: "*Pour faire une analogie légère, on pourrait dire qu'il n'y a pas de société 'single malt' mais uniquement des sociétés 'blended'.*" (M. Martiniello, 1992, 670). Hetzelfde geldt trouwens voor genetische variatie (cf. M. Wetherell and J. Potter, 1992, 17).

“objective criteria, in and *by themselves*, are therefore *insufficient* to determine whether or not a group constitutes a nation. The essence of the nation is a psychological bond that joins a people and differentiates it, in the subconscious conviction of its members, from all nonmembers in a most vital way. (W. Connor, 1994, 197, cursivering toegevoegd)

Merk op dat Connor niet schrijft ‘irrelevant’, maar “*insufficient*”. ‘Objectieve’ criteria “*by themselves*” zijn niet voldoende om een natie te definiëren, en moeten aangevuld worden met een ‘subjectief’ criterium, de band met de ‘natie’, het gevoel tot de ‘natie’ te behoren.

Als besluit van dit korte overzicht van enkele ‘objectieve’ en ‘subjectieve’ criteria die natie-definities schragen, laat ik Eric Hobsbawm over deze problematiek aan het woord. Hobsbawm verwerpt natie-definities die gebaseerd zijn op ‘objectieve’ elementen. Hij stelt:

“Attempts to establish objective criteria for nationhood, or to explain why certain groups have become ‘nations’ and others not, have often been made, based on single criteria such as language or ethnicity or a combination of criteria such as language, common territory, common history, cultural traits or whatever else. [...] All such objective definitions have failed, for the obvious reason that, since only some members of the large class of entities which fit such definitions can at any time be described as ‘nations’, exceptions can always be found. [...] Moreover, as we shall see, the criteria used for this purpose – language, ethnicity or whatever – are themselves fuzzy, shifting and ambiguous, and as useless for purposes of the traveller’s orientation as cloud-shapes are compared to landmarks. This, of course, makes them unusually convenient for propagandist and programmatic, as distinct from descriptive purposes.” (E. Hobsbawm, 1990, 5-6)

Ook ‘subjectieve’ definities zijn voor Hobsbawm geen alternatief voor *a priori* objectivisme. De natie definiëren door te wijzen op het nationaal bewustzijn van diegenen die tot de natie behoren is een tautologie. Bovendien wijst Hobsbawm erop dat de voluntaristische natie-definitie suggereert dat de enige voorwaarde om een natie te zijn of te worden de wil daartoe is. Of hoe *whishfull thinking* een wetenschappelijke categorie wordt.

Moeten we in in het licht van de ontoereikendheid van ‘objectieve’ en ‘subjectieve’ natie-definities met Hugh Seton-Watson besluiten dat er geen wetenschappelijke definitie van de ‘natie’ mogelijk is?¹⁴ Helemaal niet. De natie-

¹⁴. Geciteerd in B. Anderson, 1994, 3. Hierbij wil ik wel opmerken dat deze veelgeciteerde uitspraak van Seton-Watson, die door Wessels en anderen al te graag gebruikt wordt om een postmodern scepticisme te verspreiden, in de oorspronkelijke tekst onmiddellijk ge-

definitie van de antropoloog Benedict Anderson biedt mijns inziens een zinvol uitgangspunt. Anderson definieert de 'natie' als

"an imagined political community – and imagined as both inherently limited and sovereign" (B. Anderson, 1994, 6).

Deze definitie van Anderson lijkt zeer relevant, en verdient dan ook een nadere analyse. Anderson stelt ten eerste zeer terecht dat de 'natie' altijd fundamenteel beschouwd werd en wordt als een *begrensde* gemeenschap. "*No nation imagines itself coterminous with mankind*", stelt Anderson, en wie zal hem tegenspreken?¹⁵ Ten tweede, betoogt Anderson, ziet de 'natie' zichzelf steeds als *souverein*. De ontologische claim van de 'natie' ("wij bestaan") gaat gepaard met een streven naar een integraal territorium en politieke soevereiniteit. De 'politieke' nationalisme-definitie van Gellner wordt met andere woorden geïntegreerd in het 'culturele' natie-begrip van Anderson. Ten derde legt Anderson de nadruk op het feit dat de 'natie' zichzelf ziet als een *gemeenschap*, "*a deep, horizontal comradeship*" (Anderson, 1994, 7). Anderson ziet de ingebeelde 'natie' als een conjunctieve gemeenschap die sociaal-economische, etnische, politieke, religieuze en *gender*-tegenstellingen overstijgt.

4. HET CONSTRUCTIVISME DOORGELICHT: DE 'NATIE' ALS ANALYTISCHE CATEGORIE

Tot hiertoe is de natie-definitie van Anderson vrij onproblematisch. De problemen beginnen echter bij de interpretatie van de centrale stelling dat de 'natie' een *imagined community* is. De kern van het probleem wordt gevormd door de vraag naar de ontologische status van de natie: *to be or not to be?*

volgd wordt door ... een al even veelgeciteerde voluntaristische definiëring van de natie. Er staat letterlijk – in een vertaling van B. Michel (1995, 15): "*Ainsi je suis amené à la conclusion que nulle 'définition scientifique' d'une nation ne peut être établie; pourtant le phénomène a existé et existe. Tout ce que je peux trouver à dire est qu'une nation existe quand un nombre de gens significatif dans une communauté se considèrent comme formant une nation ou se conduisent comme s'ils en formaient une.*" De beide delen van dit citaat worden uiterst zelden samen weergegeven.

¹⁵ Liah Greenfeld. Greenfeld meent dat nationalisme niet noodzakelijk een vorm van particularisme hoeft te zijn. Nationalisme is in de eerste plaats een ideologie, en *ipso facto* niet gelinkt aan een particuliere collectiviteit. In principe is het dus mogelijk de nationalistische ideologie te verbinden met een mondiale – 'universele' – collectiviteit: "*A nation coextensive with humanity is in no way a contradiction in terms.*" (L. Greenfeld, 1992, 7) Ik geef er de voorkeur aan deze optie, wegens het louter hypothetische karakter ervan, buiten beschouwing te laten.

Gellner schrijft:

“Nationalism is not the awakening of nations to self-consciousness: it invents nations where they do not exist.”¹⁶

Anderson merkt terecht op dat

“Gellner is so anxious to show that nationalism masquerades under false pretences that he assimilates ‘invention’ to ‘fabrication’ and ‘falsity’, rather than to ‘imagining’ and ‘creation’. In this way he implies that ‘true’ communities exist which can be advantageously juxtaposed to nations. In fact, all communities larger than primordial villages of face-to-face contact (and perhaps even these) are imagined.” (B. Anderson, 1994, 6)¹⁷

Anderson keert de natie-door-communicatie theorie van Deutsch om wanneer hij stelt dat alle naties per definitie ingebeeld zijn omdat

“the members of even the smallest nation will never know most of their fellow-members, meet them, or even hear of them, yet in the minds of each lives the image of their communion.” (B. Anderson, 1994, 6)¹⁸

De ‘natie’ van Anderson bestaat niet, maar is een mentale, culturele categorie, een talige constructie (“*a community imagined through language*”), een ingebeelde gemeenschap die niet tot de feiten terug te brengen is (B. Anderson, 1994, 146). Het ‘constructivisme’ van Anderson kan volgens mij beschouwd worden als een theoretische radicalisering van constructivistische elementen die embryonaal bij o.a. Gellner en Hobsbawm te vinden zijn. Hobsbawm beschouwt Anderson in zijn *Nations and Nationalism* als een belangrijk auteur. De invloed van Anderson is merkbaar. Hobsbawm besteedt zeer veel aandacht aan de ‘invented traditions’ van diverse nationalismes.¹⁹ Hobsbawm laat mijns inziens echter een kans liggen om die constructivistische elementen consequent uit te werken. Zo vertaalt hij zijn afkeer van de gangbare ‘objectieve’ en ‘subjectieve’ ‘natie’-definities in wat hij een ‘agnostische’ houding noemt.

¹⁶. Geciteerd in B. Anderson, 1994, 6.

¹⁷. De sociaal-psychologen Margaret Wetherell en Jonathan Potter stellen integendeel dat “*the term ‘imagined community’ also opens the possibility of the ‘unimagined community’*” (M. Wetherell and J. Potter, 1992, 147). Dit lijkt me vergezocht.

¹⁸. De problematiek van de anonimiteit van het lidmaatschap van de natie wordt ook behandeld in E. Gellner, 1994b, 7.

¹⁹. Charles Tilly omschrijft Hobsbawm als een wetenschapper die verwoed probeert “*the butterflies of nationalist fantasy*” in zijn vlindernet te vangen (Ch. Tilly, 1994, 132).

Hobsbawm verklaart zich niet nader, maar wellicht kan een 'agnostische' houding hier vertaald worden als de overtuiging dat de aard en de determinanten van de 'natie' niet kenbaar zijn. Tegenover het 'agnosticisme' van Hobsbawm stel ik echter resoluut een 'atheïstische' benadering van de 'natie' voor. In de volgende paragrafen zal ik uiteenzetten hoe verschillende auteurs een 'volgroeid' ontologisch constructivisme belijden dat – expliciet of impliciet – aansluit bij de ideeën van Benedict Anderson. Daarna zal ik aantonen hoe vele wetenschappers een 'onvolgroeid' constructivisme in een syncretisch verband combineren met 'klassieke' benaderingen van de 'natie'.

De Amerikaanse politicoloog Crawford Young onderscheidt in een artikel over cultureel pluralisme en etniciteit (C. Young, 1994) drie analytische benaderingen in het theoretische discours over en de conceptualisering van 'eticiteit': een 'instrumentalistische' school, een 'primordialistische' school en een 'constructivistische' school.²⁰ De typologie van Young is volgens mij ook toepasselijk op de theorievorming over 'natie'. De 'constructivistische' school ziet de 'etnische groep' volgens Young als een 'ingebeelde gemeenschap' in Andersoniaanse zin. De constructivisten leggen verder een sterke nadruk op de rol van de intellectuelen als ideologie-formulerende elite. Young wijst ook op het "ingeboren historicisme" van het constructivisme. Door de problematisering van de categorie 'eticiteit' wordt het onderzoek geconcentreerd op "de directe studie van zijn oorsprong en zijn tijdelijke veranderingen".²¹

Constructivistische auteurs wijzen erop dat categorieën als 'natie', 'ras' en 'eticiteit' constructies zijn die de sociale realiteit hiërarchiseren en ongelijkheid (re)produceren. De sociaal-geografen Peter Jackson en Jan Penrose kiezen bijvoorbeeld expliciet voor een dergelijk *social constructionism* perspectief. Aan

²⁰ In België is vooral de etniciteit-benadering van de antropoloog Eugeen Roosens sterk beïnvloed door het constructivisme. Roosens onderstreept het geconstrueerde karakter van de 'eigen etnische groep': "De etnische groep is in de eerste plaats een vorm van *sociale organisatie* waarbij de participanten zelf gebruik maken van bepaalde cultuurtrekken die al dan niet op een historiografisch-verifieerbare wijze uit hun verleden afkomstig zijn en waarvan ze zeggen dat het hun culturele eigenheid is. [...] Deze cultuurtrekken waardoor een etnische groep zichzelf bepaalt, omvatten nooit de totaliteit van de observeerbare cultuur maar slechts een combinatie van enkele kenmerken *die de actoren zichzelf toeschrijven* en die ze als relevant voorstellen." (E. Roosens, 1994a, 171, onderstreping toegevoegd; zie ook E. Roosens, 1994b, 58-91).

²¹ De 'instrumentalistische' school ziet 'etnische groepen' als collectieve actoren die de groepsidentiteit cultiveren om de groepsbelangen te vrijwaren en voordelen voor de eigen groep te maximaliseren. De 'primordialistische' school onderzoekt volgens Young vooral de psychologische en culturele dimensies van 'eticiteit'. Het 'primordialisme' vult het 'instrumentalisme' aan door een verklaring te (willen) leveren voor de affectieve en psychologisch-culturele identificatie van individuen met een groep. Deze 'band' met de groep wordt – vanuit instrumentalistisch perspectief beschouwd – gemobiliseerd om de realisatie van de groepsbelangen te maximaliseren (C. Young, 1994, 54).

naties kunnen geen essentialistische kenmerken toegeschreven worden, naties zijn in de eerste plaats sociale constructies, zo luidt het.²² Jackson en Penrose gaan uitgebreid in op het problematische karakter van de termen 'constructie' en 'construeren':

"Problems can arise from the tendency to equate 'construction' with 'artificiality'. Such an equation tends to imply that a 'real' or 'authentic' alternative to the 'artificial' construction is possible. This precisely is what the social construction perspective is designed to overcome. While some constructions may be more defensible than others (according to our humanly constructed powers of persuasion and legitimization), no constructions are more intrinsically 'real' than others. Accordingly, any application of a social construction perspective must avoid the simple identification of falseness in constructs. To do so is, however inadvertently, to perpetuate the belief that 'real' categories exist a priori and have only to be discovered and defined." (P. Jackson & J. Penrose, 1993, 3)²³

Ook de antropologe Ana María Alonso en de socioloog Craig Calhoun nemen een expliciet constructivistisch perspectief in ten opzichte van categorieën als 'natie' en 'nationaliteit' (A. M. Alonso, 1994, 392; C. Calhoun, 1994a, 314). Calhoun vertrekt daarbij van inzichten uit de *politics of identity* en *social constructionism* paradigma's uit de (psycho-)sociologie.²⁴ Het constructivisme is ook sterk beïnvloed door het post-structuralistische identiteitstheoretische discours. Eli Zaretsky schrijft over de post-structuralistische visie op identiteit:

"Post-structuralism [...] contributed to the complication of identity politics by introducing what is sometimes termed a politics of difference, a politics aimed less

²² In dit opzicht kennen zij aan 'natie' dezelfde ontologische status toe als aan 'ras' of 'etnische groep'. Cf. voor een gelijkaardig perspectief: P. Ratcliffe, 1994a, 2-25; P. Ratcliffe, 1994b, 108-129; J. Spinner, 1995, 16-17 sq.

²³ Merk op dat Anderson een gelijkaardige kritiek heeft geformuleerd op Gellner (*supra*).

²⁴ *Social constructionism* wordt door Calhoun als volgt omschreven: "It challenges at once the ideas that identity is given naturally and the idea that it is produced purely by acts of individual will. At their best, social constructionist arguments also challenge 'essentialist' notions that individual persons can have singular, integral, altogether harmonious and unproblematic identities. And by the same token subtle constructionist arguments challenge accounts of collective identities as based on some 'essence' or set of core features shared by all members of the collectivity and no others." (C. Calhoun, 1994b, 13) Over *identity politics* schrijft hij: "The pursuits labeled 'identity politics' are collective, not merely individual, and public, not only private. They are struggles, not merely groupings; power partially determines outcomes and power relations are changed by the struggles. They involve seeking recognition, legitimacy (and sometimes power), not only expression or autonomy; other people, groups and organizations (including states) are called upon to respond. [...] Finally, identity politics movements are political because they involve refusing, diminishing or displacing identities others wish to recognize in individuals" (C. Calhoun, 1994b, 21).

at establishing a viable identity for its constituency than at *destabilizing identities*, a politics that *eschews such terms as groups, rights, value, and society* in favor of such terms as places, spaces, alterity, and subject positions, a politics that aims to decenter or subvert, rather than to conquer or assert." (E. Zaretsky, 1994, 200, cursivering toegevoegd)

In het licht van bovenstaande beweringen duikt er een cruciaal probleem op. Wat is de bruikbaarheid van de 'natie' als wetenschappelijke, analytische categorie? Om te beginnen gaan niet veel historici expliciet in op het problematische gebruik van de 'natie' als wetenschappelijke categorie. De meesten gaan er vanuit dat de 'natie' ontologisch gezien definieerbaar is, 'bestaat', en dus een bruikbaar analytisch concept is. Als één van de weinigen schrijft de Nederlandse historicus Amersfoort:

"Het concept van de natie staat [...] per definitie los van de werkelijkheid, ook al beroept hij [sic] zich op de geschiedenis, en postuleert de eenheid op een transcendent [sic] niveau. [...] In zijn wetenschappelijke gedaante is de natie dan ook niet zozeer *inhoudelijk* te definiëren, als wel *functioneel*." (H. Amersfoort, 1982, 540, cursivering toegevoegd)

Amersfoort expliciteert echter niet wat die functionaliteit dan wel inhoudt. Het blijft bij deze ene losse opmerking.²⁵ Carter c.s. gaan wel expliciet in op de problematiek. Zij stellen zeer terecht:

"While it is frequently acknowledged that 'race' and 'nation' are socially constructed, the consequences of this claim are less carefully explored. Thus, at any historical moment, 'race' and nation will be unfinished and incomplete projects whose exact boundaries will be the outcome of specific, conjunctural political struggles. [...] A significant methodological implication follows from this, namely that 'race' and nation *cannot be regarded as a priori objects of knowledge*: it is the constitution of human populations into these categories, and the casting of human subjectivities in terms of them, that has to be an integral part of analysis." (B. Carter, M. Green & R. Halpern, 1996, 138, cursivering toegevoegd)

De methodologische implicaties van het ontologische constructivisme worden vooral sterk belicht door Jackson en Penrose. Volgens Jackson en Penrose moeten in de eerste plaats de componenten en processen die aan de basis liggen van

²⁵ Uit het warrige slot van zijn artikel blijkt dat hij de definiëring van de 'natie' op basis van "*objectieve redenen*" mogelijk acht, maar dat hij de spanning tussen deze 'objectieve' definiëring en de "*woorden waarin het eenheidsbesef wordt uitgedrukt*" als cruciaal ervaart (H. Amersfoort, 1982, 556).

de constructie van categorieën gedeconstrueerd worden. Jackson en Penrose combineren een *ontologisch constructivisme* met wat ik een *methodologisch deconstructivisme* zou willen noemen. Het gaat hierbij niet in de eerste plaats om het 'ontmaskeren' van het 'artificiële' karakter van bepaalde concepten, vermits alle concepties en begrippen sociale en mentale constructies zijn, en vermits *ipso facto* het ene concept intrinsiek niet 'echter' is dan het andere. De deconstructie van categorieën moet zich volgens Jackson en Penrose als een "*radical form of analysis*" toespitsen op de functionaliteit van bepaalde categorieën bij het creëren van ongelijkheid en onderdrukking (P. Jackson & J. Penrose, 1993, 3). Jackson en Penrose komen hiermee dicht in de buurt van Carter c.s., die vanuit een constructivistisch perspectief de sociale constructie van klasse-, etnische, en gender-verschillen willen analyseren, om te weten te komen "*how human communities come to be imagined in particular and specific ways*" (B. Carter, M. Green & R. Halpern, 1996, 137).²⁶ De Amerikaanse antropologe Ana María Alonso vraagt zich af:

"What is the relationship between *common sense categories* of experience and *analytical concepts* developed in order to understand the processes that produce such categories and effect their taken-for-grantedness? This question is crucial for those working on nationalism, ethnicity, and state formation. Much of the misplaced concreteness that bedevils this scholarship results from an uncritical reproduction of common sense that poses intellectual as well as political problems." (A. M. Alonso, 1994, 379, cursivering toegevoegd)

Deze problematiek staat centraal in een recent artikel van de Amerikaanse socioloog William Brubaker (1996b, 14-15; zie ook 1996a, 18).²⁷ Brubaker verwerpt de visie op de 'natie' als een reële entiteit en een substantiële collectiviteit. Hij wijst er zeer terecht op dat een dergelijke substantialistische benadering van 'naties' niet alleen voorkomt in primordialistische theorieën, maar ook in modernistische en constructivistische theorieën, zonder daarbij evenwel in detail te treden. Brubaker detecteert de geruisloze overgang van

²⁶ Ook Stengers stelt voor om 'natie' te beschouwen als een taal-gegeven, een begrip, om vervolgens het gebruik van dat begrip na te gaan (J. Stengers, 1982, 483).

²⁷ William Rogers Brubaker is een Amerikaans socioloog die in 1990 laureaat werd van de eerste *Worldwide Competition for young sociologists* met een paper getiteld "Immigration, Citizenship, and the nation-state in France and Germany. A Comparative Historical Analysis" (D. Bertaux, 1990, 373). Door Theda Skocpol de hemel ingeprezen als "*a rising star in the social sciences*" bracht hij het ondertussen tot professor sociologie aan de *University of California* in Los Angeles. Hij oogstte vooral succes met zijn studie *Citizenship and Nationhood in France and Germany* (W. R. Brubaker, 1992), die door de socioloog Christian Joppke werd omschreven als "*an instant classic in the English-speaking world and beyond*" (C. Joppke, 1995, 169).

de 'natie' als "*category of practice*" naar "*category of analysis*" hierbij als de cruciale oorzaak (W. R. Brubaker, 1996b, 15).²⁸ En Brubaker staat niet alleen. Er is een groeiende tendens in het internationale onderzoek om het gebruik van de 'natie' als wetenschappelijke categorie te verwerpen.²⁹ Deze inzichten schieten vooral bij sociologen wortel, veel minder bij historici. Bij Belgische historici blijkt de intellectuele aarde zelfs nagenoeg onvruchtbaar.

Brubaker is zich er heel goed van bewust dat hij zich met zijn provocatieve stellingen op glad ijs begeeft, en hij houdt zich dan ook ver van benaderingen die het kind met het badwater weggieten, en het ingebeelde, 'valse' karakter van de 'natie' koppelen aan een typering van 'nationaal bewustzijn' als 'vals bewustzijn'.³⁰ Wél wil Brubaker de studie van 'nationaal bewustzijn' loskoppelen van de studie van 'naties' als substantiële entiteiten. Op die manier wordt 'nationaal bewustzijn' een onafhankelijke variabele. De 'natie' moet in dat opzicht bestudeerd worden

"not as substance but as institutionalized form; not as collectivity but as practical category; not as entity but as contingent event".

Bijgevolg moet volgens Brubaker de agenda van het nationalisme-onderzoek gewijzigd worden:

"We should not ask 'What is a nation' but rather: how is nationhood as a political and cultural form institutionalized within and among states? How does nation work as practical category, as classificatory scheme, as cognitive frame? What makes the use of that category by or against states more or less resonant or effective? What makes the nation-evoking, nation-invoking efforts of political entrepreneurs more or less likely to succeed?" (W. R. Brubaker, 1996b, 16)³¹

²⁸ In dit verband is het wellicht zinvol te wijzen op de rol die historici speelden en spelen bij de constructie van 'invented traditions' en bij de legitimering van de 'natie' (zie onder andere J.-P. Willaime, 1988; D. Luxen, 1989)

²⁹ Brubaker wijst hierbij op de belangrijke invloeden van de (post-structuralistische) *network theory* en theorieën over *rational action*, maar ook en vooral van constructivistische en postmodernistische visies op collectiviteit en identiteit. De constructivistische theoretici hebben vooral gewezen op het contingente, fluctuerende en geconstrueerde karakter van collectiviteiten, terwijl in postmodernistische theorieën de nadruk gelegd wordt op het fragmentaire, het efemere, en op de fictie van scherpe grenzen tussen entiteiten en categorieën onderling (W. R. Brubaker, 1996b, 13).

³⁰ Ook Vandersteene en Schiepers verzetten zich tegen de notie 'vals bewustzijn' en de vormen van komplotdenken die daarmee soms gepaard gaan (L. Vandersteene & P. Schiepers, 1994-1995, 33).

³¹ Brubaker wijst in dit verband ook op de noodzaak van "*a theoretically sophisticated eventful perspective on nationness and nationalism*" (W. R. Brubaker, 1996b, 20).

Daar waar de radicale constructivisten 'objectieve' en 'subjectieve' definities van de 'natie' verwerpen, en de onbruikbaarheid van de 'natie' als analytische categorie postuleren, herleiden de meeste nationalisme-onderzoekers de radicale 'natie'-ontkenning van Anderson en het agnosticisme van Hobsbawm tot het evidente inzicht dat 'naties' contingent en historisch zijn, en dat er in de voorstelling die 'naties' van zichzelf vormen een stuk idealisering, karikatuur en mythevorming zit. Zo schrijft Wils dat "*natievorming een bewust scheppingswerk is door elites, die daartoe tradities en zelfs mythen in het leven roepen.*" (L. Wils, 1994, 448) Dit inzicht is op zich niet strijdig met een 'objectieve' en 'subjectieve' inkleuring van de 'natie', zoals mag blijken uit *Van Clovis tot Happart. De lange weg van de naties in de Lage Landen* (L. Wils, 1992, 11-12, 296, 305 sq). In dit verband is het wel zinvol op te merken dat Miroslav Hroch, die een grote invloed heeft gehad op het theoretische kader van Wils, scherpe kritiek levert op het constructivisme. Hroch wijst met name op de "*conceptual confusion*" die het constructivisme zou kenmerken, al noemt hij geen enkele auteur bij naam. Hij verwijt de constructivisten concreet dat ze natievorming louter zien als de verspreiding van nationalistische ideeën door de nationale elites:

"Nation-building was never a mere project of ambitious or narcissistic intellectuals [...]. Intellectuals can 'invent' national communities only if certain *objective* preconditions for the formation of a nation already exist." (M. Hroch, 1993, 4, cursivering toegevoegd)

Toch verwerpt Hroch expliciet essentialistische natie-definities:

"[...] the 'nation' is not, of course, an eternal category, but was the product of a long and complicated process of historical development in Europe." (M. Hroch, 1993, 4)

De natie-definitie die daarop volgt bevat zowel 'objectieve' als 'subjectieve' elementen:

"[...] let us define it [the nation] at the outset as a large social group integrated not by one but by a combination of several kinds of *objective* relationships (economic, political, linguistic, cultural, religious, geographical, historical), and their *subjective* reflection in collective consciousness." (M. Hroch, 1993, 4, cursivering toegevoegd)

Alhoewel Hroch dus erkent dat natievorming tot op zekere hoogte berust op constructie, legt hij de nadruk op de 'objectieve' en 'subjectieve' kenmerken van de 'natie'. De natie is volgens Hroch op basis van sociologische gegevens in de realiteit te funderen. Hij lijkt daarbij vooral op de communicatietheorie van Deutsch te leunen (W. Hroch, 1993, 4, 10-11).³² Zoals ik *supra* echter heb

³². De invloed van Deutsch is via Hroch ook sterk aanwezig bij Wils (L. Wils, 1992, 305-

uiteengezet zijn 'objectieve' en 'subjectieve' definities onhoudbaar gebleken.

Ook Anthony D. Smith bekritiseert – impliciet – de constructivistische school. Smith weigert de nationalistische mythevorming te beschouwen als 'illusies' of als een middel voor machtslegitimatie. Hij schrijft:

"Some indeed would go so far to explain the whole nationalist enterprise in terms of the interests or dispositions of nationalist elites and movements; but it is not necessary to assent to this claim, in order to see how drama has been mingled with empirical generalisation in the ideology of nationalism. Now this mingling of empirical observations with dramatic narrative interpretation is typical of myth and mythical thinking. Myth is very far from being the kind of illusion that it is often conceived to be; nor would we be justified in regarding myths as wholly without factual foundation." (A. D. Smith, 1988, 1-2)

Verder wijst hij op het bestaan van een etnisch "*substratum*" en op de cultuur-historische fundamenteën van de naties:

"[...] there must be *some* cultural-historical basis [...]. It could not be an artificial construct, dreamt up in a bureaucratic office." (A.D. Smith, 1988, 18-19)³³

Andere auteurs leveren niet onmiddellijk kritiek op het constructivisme. Integendeel, op het eerste gezicht lijken ze voor het constructivisme gewonnen. Connor bijvoorbeeld stelt dat "*the essence of the nation [...] is a matter of self-awareness or self-consciousness*" (W. Connor, 1994, 104), en "*it is seldom what is that is of political significance, but what people think is*" (W. Connor, 1994, 140). Zoals ik al heb uiteengezet verbindt Connor dit inzicht echter met een 'subjectieve' natiedefinitie (loyauteit, identificatie) waarin hij ook verwijst naar 'objec-

306). Het is trouwens opvallend hoe Vlaamsgezinde historici blijven zweren bij Deutsch. Eric Defoort vindt zich in *Het klauwen van de historicus* bijvoorbeeld op over Reynebeau die de studies van Deutsch als "*niet onmisbaar*" beschouwt (M. Reynebeau, 1995, 6; E. Defoort, 1996, 63). Reynebeau onderbouwt dit *statement* niet met argumenten, en mogelijkterwijls heeft hij inderdaad zoals Defoort beweert leentje-buur gespeeld bij vaderlijke Hobsbawm, die de inzichten van Deutsch in nagenoeg dezelfde bewoordingen naar de historiografische prullenmand verwees (E. Hobsbawm, 1983, 12). Defoort stelt het echter voor alsof Deutsch een alternatief vormt voor Gellner, Hobsbawm en Anderson. Hij schijnt daarbij uit het oog te verliezen dat de rol van de sociale communicatie ook ten volle aan bod komt bij diezelfde Gellner en vooral bij Anderson, en wel op een manier die Deutsch inderdaad verre van onmisbaar maakt.

³³ De politicoloog Jeff Spinner betoogt: "*Something must be shared among its members so they can imagine themselves as a community, so they can feel this comradeship. Language, history and culture are the common elements in nationhood, though there may be others.*" (J. Spinner, 1995, 28).

tieve' elementen. Op een gelijkaardige manier stellen de cultureel antropoloog Ton Zwaan en de socioloog Nico Wilterdink terecht dat naties geen statische, natuurlijke eenheden zijn, maar historische, dynamische entiteiten. Dit inzicht weerhoudt hen er niet van om de natie alsnog te gaan definiëren op basis van voluntaristische elementen:

"De natie bestaat slechts indien en voor zover mensen zichzelf en elkaar definiëren als behorend tot die natie en daarmee corresponderende wij-gevoelens van onderlinge identificatie en verbondenheid aan de dag leggen." (N. Wilterdink en T. Zwaan, 1991, 254-255)

Enkele paragrafen verder wordt hun voluntaristische definitie uitgebreid tot een brede definitie met 'objectieve' en 'subjectieve' criteria:

"Een natie is een zich historisch continuerende collectiviteit waarvan de leden (1) in meerderheid vanaf hun geboorte tot de desbetreffende collectiviteit worden gerekend, (2) in zekere culturele opzichten met elkaar overeenkomen, (3) een besef hebben bij elkaar te horen en wij-gevoelens van onderlinge identificatie en verbondenheid tonen, (4) op grond hiervan wensen een zelfstandige staat te vormen of te behouden, en (5) zich oriënteren op symbolen die uitdrukking geven aan de veronderstelde eenheid en identiteit van de collectiviteit." (N. Wilterdink en T. Zwaan, 1991, 256)

De filosoof Johan Degenaar benadrukt het niet-essentialistische en niet-substantialistische karakter van de 'natie' als "*historische constructie*". Hij heeft het in dit verband zelfs over "de mythe van de natie". Toch doet Degenaar een poging om de 'natie' alsnog in de realiteit te funderen op basis van een naar 'objectieve' en 'subjectieve' definities neigende omschrijving:

"Het concept 'natie' kan ook beschreven worden in termen van objectieve en subjectieve aspecten die gesitueerd moeten worden in materiële omstandigheden. Het objectieve aspect van de natie omvat de karakteristiek van congruentie tussen cultuur en macht, en de materiële context waarbinnen deze congruentie plaats vindt. Het subjectieve aspect van natie verwijst naar het gevoel van macht dat door de leden van de natie ervaren wordt." (J. Degenaar, 1994, 328)

Een ander voorbeeld is het overzichtswerk *Nations et Nationalismes en Europe Centrale. XIXe-XXe siècles* van de historicus Bernard Michel. Michel besteedt uitermate veel aandacht aan de mythologische constructies die met nationalisme gepaard gaan. De hoofdstukken in dit boek dragen titels als "*L'imaginaire du sang et de l'ethnie*", "*L'imaginaire de la langue*", "*Le passé réinventé*", "*L'imaginaire du sol*" en zelfs "*L'imaginaire de la politique*". Hij schaarst zich achter de stelling van Anderson dat naties 'imagined communities' zijn, en hij volgt ook Gellner in zijn bewering dat nationalisme naties creëert 'waar die niet

bestaan'. Michel voegt er echter haastig aan toe:

"Non que le nationalisme soit arbitraire et qu'il puisse faire surgir à volonté des nations qui n'existent pas." (B. Michel, 1995, 12, cursivering toegevoegd)

Hij gaat er dus blijkbaar van uit dat er 'naties' zijn die *wél* bestaan. Enkele paragrafen verder komt Michel op de proppen met een natie-definitie die hoofdzakelijk steunt op etnisch-culturele en voluntaristische criteria.³⁴ Stengers van zijn kant beschouwt natievorming als de "*schepping van nieuwe realiteiten*". Dit uitgangspunt weerhoudt hem er niet van om verderop te stellen:

"Overall in Europa zijn tijdens het ancien régime de naties geboren uit de Staat. Het is de trouw aan dezelfde vorst, de solidariteit in gelukkige en moeilijke dagen die bij de bevolkingen binnen dezelfde staat wonend het gevoel van een gemeenschappelijk lot hebben doen ontstaan. Omdat men gezamenlijk leefde ging men zich leden van een zelfde familie voelen."

Ook hier ontwaren we een vermenging van constructivisme met een 'subjectieve' definiëring van de 'natie' (J. Stengers, 1982, 486). De vermenging van constructivistische en primordialistische elementen is impliciet ook aanwezig bij Sophie de Schaepdrijver. De Schaepdrijver stelt dat naties "*in zekere zin kunstmatige constructen*" zijn, "*die zich op een bepaald moment in de tijd onder zeer concrete omstandigheden gevormd hebben*" (S. de Schaepdrijver, 1995, 44, onderstreping toegevoegd). De Schaepdrijver verbindt constructivistische noties ("*kunstmatige constructen*") hier impliciet met primordialistische elementen. De stelling dat naties slechts "*in zekere zin*" kunstmatige constructen zijn, impliceert immers dat naties ook niet-kunstmatige (dus 'natuurlijke?') elementen bevatten, noodzakelijkerwijs criteria van 'objectieve', dan wel 'subjectieve' aard. Naties zijn volgens de kwestieuze omschrijving van de Schaepdrijver blijkbaar ook niet gecreëerd, geconstrueerd of verbeeld door nationale elites. Immers, naties 'hebben zich gevormd'. Op dezelfde wijze verhaalt de Schaepdrijver hoe de natie-idee in een welbepaalde periode in een welbepaalde staat

³⁴. "Entrer dans une nation, par naissance ou par choix, c'est parler une même langue, partager des valeurs culturelles, participer à une même vision d'une histoire commune. C'est accepter que l'identité nationale constitue une des plus hautes valeurs de référence (et parfois la plus haute) dans le domaine du jugement éthique ou intellectuel. C'est s'intégrer dans une communauté mythique qui transcende les classes sociales, les religions, les différences d'éducation. Sur le plan de l'action quotidienne, c'est entrer dans les réseaux de sociabilité fondés sur l'enseignement, les associations sportives, religieuses, les activités culturelles et économiques. Le nationalisme, ce ne sont pas seulement des idées, mais aussi un mode de vie." (B. Michel, 1995, 16-17)

"is ontstaan", en "zich heeft verspreid" over de rest van Europa. Hierbij wil ik wel duidelijk stellen dat de Schaepdrijver elders in haar artikel wél de rol van sociale groepen in het natievormingsproces benadrukt. Ze zet zich zelfs resoluut af tegen de essentialistische reïficatie van de natie tot 'natuurlijk' fenomeen (S. de Schaepdrijver, 1995, 46, 50). Deze theoretische tegenstrijdigheden en inconsistente conceptualisering illustreren het onvermogen van vele nationalisme-theoretici om tot een consequent en coherent constructivisme te komen.

De vaststelling dat naties menselijke constructies zijn is voor Jaak Peeters, secretaris van het Nationalistisch Verbond-Nederlandse Volksbeweging, de evidentie zelve. In een repliek op het hierboven vermelde artikel van de Schaepdrijver beweert Peeters dat naties constructies zijn omdat naties behoren tot de cultuur, en cultuur is alles wat bovenop de natuur komt (J. Peeters, 1995, 76-78). De 'natie' is met andere woorden een reëel bestaande entiteit, zij het niet 'natuurlijk' of 'eeuwig', maar door mensen 'gecreëerd'. Peeters vervolgt:

"De waarheid [!] is dat wij onze eigen werkelijkheid construeren [...]. Des te meer construeert de mens zijn wereld op het niveau van de sociale en politieke werkelijkheid. 'De Wereld' bestaat voor de menselijke beleving gewoon niet: het gaat altijd om 'onze wereld' die vol is van de zin die wij er zelf vooraf hebben in gelegd".

De centrale vraag voor Peeters is dan ook niet óf de natie een sociale constructie is, maar om wélke constructie het gaat. Hier lijkt de notie 'constructie' eerder te slaan op 'zingeving'. Hoe dan ook is de 'natie' voor Peeters geen imaginaire *mentale* constructie, maar een *feitelijke* constructie, een geconstrueerde realiteit waarvan de waarneming *enkel door de aard van het waarnemen zelf* onderhevig is aan betekenisverlening en zingeving, en *ipso facto* subjectief is.

Het argument van de onoverkomelijke subjectiviteit wordt herhaald – heel wat subtieler weliswaar – door Eric Defoort. Defoort, historicus en Vlaams (-)nationalist, probeert de Vlaamse 'natie', die door Reynebeau in *Het klauwen van de Leeuw* naar het rijk der fabelen was verwezen, weer op haar voetstuk te hijsen (E. Defoort, 1995, 53-58).³⁵ Defoort, die een grote afkeer heeft voor

³⁵ Even een zijsprong. Eric Defoort stoort zich aan "*de etalage van marxistische modellen*" bij Marc Reynebeau. Ook verwijt hij Reynebeau dat hij van alle mogelijke nationalismedenaderingen "*de [!] marxistische benadering*" verkiest, en ook zijn "*volgzaamheid [...]* tegenover *de marxistische historicus Hobsbawm*" kan voor Defoort niet door de beugel (E. Defoort, 1995, 64-65, 86). Is Reynebeau nu een marxist? Laten we beginnen bij Hobsbawm. Hobsbawm steekt zijn marxistische overtuiging niet onder stoelen of banken, en *uiteraard* sijpelt die overtuiging impliciet en soms ook expliciet door in zijn historiografische productie. De bena-

"historische systeemzucht" en integendeel geroerd wordt door "de nonchalance van het moment, het wanordelijke, ongrijpbare", besluit in eerste instantie – mét Reynebeau – dat de 'natie' inderdaad niet bestaat, vermits alles immers contingent is (E. Defoort, 1995, 13-14). Defoort erkent "het bedachte, fictionele, imaginaire karakter" van de 'natie', maar citeert onmiddellijk daarna Patricia de Martelaere, die de mens omschrijft als een "animal fictionale", en vervolgens stelt:

"'imaginair' betekent niet 'onbestaand', maar wel 'door de verbeelding geconstitueerd', en dus ipso facto bestaand, zo bestaand als maar zijn kan".

Waarna Defoort vlug besluit:

"De natie is dus zo bestaand als maar zijn kan." (E. Defoort, 1995, 58)

Deze pseudo-constructivistische premisse van Defoort leidt tot relativisme. Ik verklaar mij nader. Defoorts visie op de 'natie' is in essentie een postmoderne radicalisering van de voluntaristische, 'subjectieve' natiedefinitie. De natie bestaat, omdat de natie gedacht wordt. Defoort bevindt zich met zijn stelling natuurlijk in een comfortabele positie. Hij hoeft zich niet druk te maken over de eerder aangetoonde onmogelijkheid om de 'natie' in de realiteit te funderen. De relevantie van een dergelijke fundering vervalt immers, vermits de realiteit volgens Defoort slechts bestaat in de mate dat deze door de verbeelding geconstitueerd wordt. De stelling dat de realiteit niet bestaat, tenzij via de verbeelding als constituerende factor, leidt noodzakelijkerwijs tot vervlakking en relativisme. Natuurlijk is de 'natie' imaginair, zegt Defoort eigenlijk, álles is imaginair. Het punt is echter dat de 'verbeelding' van concepten als 'voetbalelftal' fundamenteel verschilt van de 'verbeelding' van het concept 'natie'. Een voetbalelftal is op logisch-consistente wijze te definiëren, terwijl dat voor een 'natie' onmogelijk is, niet met 'objectieve' en niet met 'subjectieve' criteria. Een laatste opmerking, die hierbij aansluit, wil ik laten voorafgaan door een citaat uit een recent artikel van Jan Penrose. Zij schrijft over het 'zijn' van de natie:

"The existence of nations is not a truth that human beings have discovered but a

dering van Reynebeau is daarom nog niet 'marxistisch', om dezelfde reden waarom de aanpak van Lode Wils niet 'marxistisch' is, louter en alleen door de sterke invloed van Miroslav Hroch in zijn recente werk. Bovendien is het nog maar de vraag in welke zin de nationalisme-benadering van Hobsbawm op zich 'marxistisch' is. Het conceptuele kader van Hobsbawm wordt vooral geschaagd door een stevige moderniteitstheoretische basis, gecombineerd met een 'onrijpe' variant van het constructivisme. Maar marxisme?

conceptualization of the world that we have created. Part of the power of this creation is that it can be advanced convincingly as something 'natural'. By conceiving of nations as 'natural' and by promoting them as such, processes of construction, of human intervention, are obscured and *the motivations behind such constructions are removed from the realm of discussion*. In this way, people whose motives have been fulfilled by a particular national construction are protected and people who have been disadvantaged are denied recourse." (J. Penrose, 1993, 28, cursivering toegevoegd)

In dezelfde lijn zouden we kunnen stellen dat Defoort de discussie over het geconstrueerde karakter van de 'natie' en 'nationale identiteiten' herleidt tot een steriel welles-nietes dispuut over het strikt-ontologische statuut van de 'natie', en zo de aandacht afleidt van het problematische en fundamenteel sociaal-politieke, intrinsiek ideologische karakter van de concrete constructieprocessen die de 'natie' reïficieren.³⁶ Essentialistische natie-definities en relativistische pseudo-constructivistische benaderingen à la Defoort hebben één ding gemeen: ze verhinderen een structurele, analytische, vergelijkende historiografie.³⁷

5. DE SCHIJNBARE PARADOXALITEIT VAN DE NATIESTAAT

Tijd voor een tussentijdse recapitulatie. Eerst heb ik de belangrijkste theoretische scholen in het nationalisme-onderzoek voorgesteld. Ik heb mij vervolgens aangesloten bij de groeiende consensus rond de nationalismedenadering van Gellner. Daarna heb ik aangetoond dat objectieve en subjectieve definities van de 'natie' niet voldoen, en dat een constructivistische benadering een zinvol alternatief is. In de vorige paragrafen tenslotte heb ik uiteengezet hoe de constructivistische elementen bij Hobsbawm en Anderson enerzijds geradicaliseerd werden door Carter c.s., Jackson, Penrose, Alonso, Calhoun, en Brubaker, en anderzijds door andere vorsers gecombineerd werden met klassieke primordialistische, substantialistische benaderingen van de 'natie'. Ik heb in dat verband mijn voorkeur laten blijken voor een radicaal-constructivistisch perspectief.

³⁶ Ik verwijs met de termen 'ideologie' en 'ideologisch' naar de zogenaamde 'particuliere' ideologie-conceptie van Karl Mannheim, die inhoudt dat "[...] *ideas or representations may be utilized to maintain a particular social or political order. [...] Alternatively, ideas may justify (or as Weber would say, 'legitimate') the system, often by representing the political order as natural rather than cultural [...].*" (P. Burke, 1992, 95)

³⁷ Defoort is overigens ook helemaal geen voorstander van een dergelijke historiografische benadering (zie E. Defoort, 1995).

Ik wil in de volgende paragrafen dieper ingaan op het concept van de 'natie-staat'. Deze notie speelt een belangrijke rol in veel onderzoek naar nationalisme en natievorming. Eric Hobsbawm bijvoorbeeld ziet de natie als een sociale entiteit ("*a social entity*") die onlosmakelijk verbonden is met de moderniteit, en bijgevolg conceptueel verbonden is met de 'natie-staat' (E. Hobsbawm, 1990, 9). Hobsbawm preciseert verder niet wat hij precies bedoelt met 'natie-staat', maar vermits hij zijn natie-concept ook expliciet linkt met de nationalisme-definitie van Gellner kunnen we er vanuit gaan dat Hobsbawm de 'natie-staat' ziet als een politiek ideaal waarbij de congruentie van staat en 'natie' centraal staat. De Nederlandse jurist Eric Heijs spreekt in dat verband over "*het ideaal van de natie-staat*", dat omschreven wordt als het streven naar een werelddordering waarbij "*elk volk (elke natie) een eigen staat vormt en elke staat op één volk berust.*" (E. Heijs, 1995, 9) De Nederlandse politicoloog Koen Koch beaamt dit. Het streven naar het samenvallen van staat en natie – de verwezenlijking van de natie-staat – is volgens Koch de fundamentele drijfveer van het nationalisme. Koch betwijfelt echter of het begrip 'natiestaat' wel van toepassing is op de hedendaagse politieke realiteit.³⁸ De natiestaat "*in de strikte betekenis van het woord*" is volgens Koch immers een betrekkelijk zeldzaam verschijnsel:

"Slechts een kwart van de 164 staten die tezamen het internationale statenstelsel vormen, is werkelijk als een natie-staat te kwalificeren wanneer men daartoe als criterium gebruikt dat een enkele nationale groep meer dan 95 % van de staatsbevolking uitmaakt." (K. Koch, 1991, 232)³⁹

Ook Walker Connor wijst op de fictie van de etnisch-homogene staat. Slechts een schamele negen procent van de hedendaagse staten is volgens Connor vanuit een etnisch perspectief homogeen. In veertig procent van de gevallen is de bevolking van een staat bovendien verdeeld in vijf of meer belangrijke etnische groepen (W. Connor, 1994, 29-30).⁴⁰ Oommen stelt dat

"one of the reasons why nation-based inequality and oppression are ignored in much of Western analysis may be that the empirical situation does not appear to warrant it; most Western states being seen as uni-national. However, the issue of dominant

38. En *in extenso* op de historische realiteit, zouden we eraan kunnen toevoegen.

39. Zie ook Ch. Tilly, 1994, 137.

40. Zoals ik *supra* al heb uiteengezet koppelt Connor het natiebegrip aan etniciteit. In die optiek stelt hij dan ook voor niet langer te spreken over *nation-building*, maar over "*nation-destroying*" (W. Connor, 1994, 40). Het betreffende hoofdstuk werd geschreven in 1972. De etnische samenstelling van de 'hedendaagse' staten slaat bijgevolg op de situatie rond 1972.

nations oppressing and exploiting the weak and subordinate nations is germane to all multinational states in the East and the West." (T. K. Oommen, 1994, 30)

Vanuit een etnische visie op 'natie' (à la Connor) beschouwt Oommen de meeste staten niet als natie-staten, maar als multinationale staten, waarin verschillende 'naties' (gedefinieerd als collectiviteiten met een gemeenschappelijk territorium en communicatiesysteem) naast elkaar bestaan, en waarbij de dominante 'sterke' natie de 'zwakke' natie(s) onderdrukt. Oommen heeft gelijk als hij stelt dat zogenoemde natiestaten verre van natie-homogeen zijn. Hij gaat echter te ver wanneer hij daaruit afleidt dat de 'natie-staat' als analytische categorie niet bruikbaar is. Ik kom daar verder op terug. Eerst wil ik nog de aandacht vestigen op het merkwaardige feit dat de zonet vermelde auteurs er blijkbaar van uitgaan dat etnisch-homogene staten in een aantal gevallen wél voorhanden zijn. Anthony D. Smith licht een tip van de conceptuele sluier op wanneer hij stelt:

"If we mean by the term 'nation-state' that the boundaries of the state's territories and those of a homogenous ethnic community are coextensive, and that all the inhabitants of a state possess an identical culture, then we will not be able to muster more than about 10 per cent of existing states as candidates for the title of 'nation-state'."

Hij vervolgt doodgevoerd met de mededeling dat het aantal 'homogene' staten kan uitgebreid worden, "leaving aside tiny minorities" (A.D. Smith, 1994, 59). En verder, ter illustratie:

"Holland [sic], Denmark and the two Germanies have small minorities, but are by now otherwise homogeneous, if we leave aside the immigrant workers [!]." (cursivering toegevoegd)

Als we de impact van internationale migratieprocessen wél in rekening brengen, dan moge het duidelijk zijn dat er geen etnisch-homogene territoria bestaan, of we etniciteit nu interpreteren als conceptueel verbonden met *kinship*, zoals Connor, of met cultuur en levensstijl, zoals Smith (zie A.D. Smith, 1994, 70).

Ook Gellner wijst erop dat het aantal (potentiële) naties veel groter is dan het aantal werkelijk levensvatbare staten (cf. ook J. Spinner, 1995, 142-144). Gellner beseft wel degelijk dat de bevolking van welke staat dan ook door internationale migratiestromen verre van 'etnisch homogeen' is. Het 'nationalistische principe' (staat = natie) wordt volgens Gellner echter (nog) niet aangetast door de aanwezigheid van een klein aantal 'vreemdelingen'. Hoe groot dat aantal moet zijn om het 'nationalistische principe' wél aan te tasten, weet Gellner niet met zekerheid te zeggen (E. Gellner, 1994a, 11). Gellner

schuift hier de hypothese van de niet-overschreden 'tolerantiedrempel' naar voren om de ogenschijnlijke paradox te overstijgen die volgt uit de vaststelling dat, ondanks de gepostuleerde dominantie van het 'nationalistische principe', de congruentie tussen staat en natie *de facto* een fictie blijkt te zijn, een "chimaera", zoals Koch schrijft, een hersenschim (K. Koch, 1991, 233). De kunstgreep van Gellner voldoet voor mij niet. Gellner doet geen poging om zijn 'tolerantiedrempel' te kwantificeren, of om het functioneren ervan te verduidelijken. Wanneer en hoe wordt de 'tolerantiedrempel' overschreden? Wanneer wordt het 'nationalistische principe' bijgevolgd aangetast? Mijn antwoord hierop is: het 'nationalistische principe' wordt altijd en overal aangetast. Dit resulteert in permanente en structurele vormen van exclusie tegenover 'outsiders' en inclusie tegenover 'insiders'.

De 'tolerantiedrempel' van Gellner is bovendien een verkeerde oplossing voor een valse paradox. De ogenschijnlijke paradoxaliteit van het concept 'natie-staat' volgt uit een etnisch-culturele of voluntaristische definiëring van het 'natie-begrip'. Zoals gezegd voldoen dergelijke definities in het geheel niet. De 'natie' is een geconstrueerde, 'talige' entiteit gebleken, die op generlei wijze als analytische, wetenschappelijke categorie beschouwd kan worden. Met andere woorden, het is *per se* zinloos om de congruentie tussen 'staat' en 'natie' empirisch te gaan controleren, vermits 'natie' een ingebeelde categorie is waarmee de sociale werkelijkheid gestructureerd en gehiërarchiseerd wordt. Impliceert dit alles logischerwijs dat het concept van de 'natie-staat' onbruikbaar is? Hoegenaamd niet. De Amerikaanse socioloog Brubaker stelt in zijn performante studie over de evolutie van de Duitse en Franse nationaliteitswetgeving op het einde van de 19e en de tweede helft van de 20e eeuw dat

"[...] in one uncontested sense almost all modern states are (or claim to be) nation-states. Almost all subscribe to the legitimating doctrine of national or popular sovereignty. Almost all claim to derive state power from and exercise it for (and not simply over) a nation, a people. A state is a nation-state in this minimal sense insofar as it claims (and is understood) to be a nation's state: the state "of" and "for" a particular, distinctive, bounded nation. [...] How the state-bearing and state-justifying nation is culturally and legally bounded is irrelevant; that it is bounded is what matters here." (W.R. Brubaker, 1992, 28, eigen cursivering)

Deze definitie heeft belangrijke implicaties. Ten eerste vertrekt Brubaker duidelijk vanuit een elite-perspectief. Het zijn de nationale elites die de 'natie' construeren en de grenzen ervan bepalen. Brubaker combineert een constructivistische invalshoek met een nadrukkelijke focus op de nationale elites, i.e. de elites die de staat 'leiden'. Een tweede belangrijke vaststelling is dat het Gellneriaanse ideaal van de natie-staat, het 'nationalistische principe', toegeschreven wordt aan *alle* moderne staten ("*all modern states*"). De vraag dringt zich echter op of de natiestaat van Brubaker eigenlijk wel 'nationalis-

tisch' kan genoemd worden, en zo ja, hoe dit alomtegenwoordige 'nationalisme' zich dan verhoudt tot de 'klassieke' nationalisme-benaderingen. Ten derde vestigt Brubaker zeer nadrukkelijk de aandacht op het exclusieve karakter van de natiestaat. Deze drie theoretische premissen worden *infra* verder uitgewerkt en ter discussie gesteld.

6. ELITES EN NATIEVORMING: DE HEGEMONIE VAN DE NATIONALE IDENTITEIT

Er zijn verschillende argumenten in te roepen tégen een exclusieve focus op elites bij het onderzoek naar nationalisme en natievorming. Een eerste argument wordt geformuleerd door vorsers die onderzoek verrichten naar processen van identiteitsvorming. Zij stellen dat collectieve en individuele identiteiten met elkaar vervlochten zijn, en bijgevolg bij voorkeur in hun onderlinge interactie bestudeerd moeten worden. Zo wijst de Amerikaanse politicoloog Crawford Young op het feit dat het proces van sociale constructie zich voltrekt op het individuele zowel als op het groepsniveau (C. Young, 1994, 54). De collectieve identiteit wordt via veelvuldige mechanismes voortdurend gedefinieerd en geherdefinieerd; door de elites, maar ook door de gewone man; expliciet, maar ook in de ontelbare handelingen en interacties van de *Alltag*.

Ook Craig Calhoun vindt dat er te weinig aandacht besteed wordt aan de ervaringen en preferenties van de gewone man. Voor Calhoun is de vraag niet zozeer wie nu tot welke 'natie' behoort, of welke zelf-geproclameerde 'natie' zelfbeschikkingsrecht heeft. Van groter belang zijn voor Calhoun de vragen wat het voor een individu betekent tot een bepaalde natie te behoren, hoe dat behoren tot een natie wordt ervaren, hoe een 'nationale identiteit' zich verhoudt tot andere identiteiten die individuen (kunnen) hebben (C. Calhoun, 1994a, 312).⁴¹ Calhoun wijst trouwens ook op het onlosmakelijke verband tussen collectieve en individuele identiteiten (C. Calhoun, 1994b, 28). De socioloog Mennell stelt op een gelijkaardige wijze dat

"individual self-images and group we-images are not *separate things*". (S. Mennell, 1994, 179, eigen cursivering)

Mennell linkt de verhouding tussen individuele en collectieve identiteiten uitdrukkelijk aan de ongelijke en wisselende machtsverhoudingen tussen

⁴¹ Calhoun heeft het in dit verband over "*multiple identities*" en "*divided loyalties*" (C. Calhoun, 1994b, 26). Dit inzicht steunt zowel op de rol-theorieën uit de klassieke sociologie, als op de post-structuralistische kritiek daarop. Voor een goed overzicht van de post-structuralistische deconstructie van identiteit: C. Calhoun, 1994b, 12-21; E. Zaretsky, 1994, 210-213.

diverse groepen. Hij wijst in dit verband op de relevantie van de "*established-outsider relations*" van de historisch-socioloog Norbert Elias, die daarbij de conceptueel met elkaar verbonden begrippen "*group charisma*" en "*group disgrace*" hanteerde:

"[...] the creation of group charisma by and for a more powerful, established group is inseparable from the imposition on and internalization of group disgrace by members of an outsider group." (S. Mennell, 1994, 182)

Een tweede argument wordt geformuleerd door een aantal nationalisme-onderzoekers. Zij stellen dat nationalisme in de eerste plaats een massa-fenomeen is, en dat een exclusieve belangstelling voor nationalistische of politieke elites resulteert in een éézijdige en reducerende visie op nationalisme. Deze stelling sluit naadloos aan bij de belangstelling van de primordialistische school voor 'eticiteit' en 'cultuur'. Anthony D. Smith bijvoorbeeld relateert het belang van nationalistische elites sterk:

"It [the nation] could not be an artificial construct, dreamt up in a bureaucratic office." (A. D. Smith, 1988, 18-19)

En Walker Connor stelt resoluut:

"Nationalism is a mass phenomenon. The fact that members of the ruling elite or intelligentsia manifest national sentiment is not sufficient to establish that national consciousness has permeated the value-system of the masses." (W. Connor, 1994, 212)

Deze kritiek wordt gedeeld door Hobsbawm. Al geeft Hobsbawm – met Gellner en Anderson – onomwonden toe dat 'naties' van bovenuit geconstrueerde entiteiten zijn, toch zijn het ook en vooral sociale entiteiten. Deze sociale benadering van nationalisme impliceert voor Hobsbawm een "*view from below*", i.e.

"the nation as seen not by governments and the spokesmen and activists of nationalist (or non-nationalist) movements, but by the ordinary persons who are the objects of their action and propaganda" (E. Hobsbawm, 1990, 11)

De socioloog Thomas J. Scheff neemt op gelijkaardige wijze afstand van het elite-perspectief. In een kritiek op *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* van Anderson schrijft hij:

"a sense of community and meaning are only part of the feeling of *belonging*, of solidarity with a particular group" (T. J. Scheff, 1994, 278, cursivering toegevoegd)

Zoals Hobsbawm vestigt Scheff dus de aandacht op de sociaal-psychologische dynamiek bij diegenen aan wie de natievorming appelleert. Scheff vervolgt:

“Anderson’s approach is cognitive, saying little about feelings, perceptions, social interaction, social structure, and not much more about behavior.” (T. J. Scheff, 1994, 279)

Ook Liesbeth Vandersteene en Peter Schiepers kiezen voor de ‘view from below’ van Hobsbawm. Ze geloven immers niet

“dat naties en nationale identiteiten te herleiden zijn tot de instrumenten van heersende bevolkingsgroepen, tot bewust uitgedachte constructies aan de hand waarvan elites de rest van de bevolking kunnen zoethouden.” (L. Vandersteene & P. Schiepers, 1994-1995, 38)⁴²

De socioloog Christian Joppke sluit zich in een kritische bespreking van Brubakers *Citizenship and Nationhood in France and Germany* bij deze kritiek aan. Hoewel Joppke erkent dat het uiteindelijk de nationale elites zijn die de nationaliteitswetgeving vorm geven, vraagt hij zich toch af

“how deeply the alleged idioms of nationhood really penetrate into society [...]. If the politics of citizenship is indeed a politics of identity, it is *eo ipso* loaded with highly symbolic and emotive significance that must transcend narrow elite boundaries. [...] This would require more attention to the match, or mismatch, between elite and popular idioms of nationhood, and to the inevitable impact of popular demands on elite perceptions and action in electoral democracies.” (C. Joppke, 1995, 174)⁴³

Is een exclusief elite-perspectief in het licht van deze gegevens verantwoord? Zeker en vast. Meer nog, de rol van de nationale elites bij de constructie, legitimering en juridische (re)productie van de ‘natie’ is in het internationale nationalisme-onderzoek onderbelicht gebleven. In de volgende paragrafen wil ik de cruciale rol van de nationale elites in deze processen aan de hand van recente wetenschappelijke literatuur verder toelichten.

De filosoof Frans De Wachter onderstreept de rol van de bewuste nationalistische elite bij het construeren van de ‘identiteit’ van de natie. Het niet-

⁴² Niettemin analyseren Vandersteene en Schiepers in hun artikel wel degelijk de natiedenkbeelden van de Belgische parlementairen, de nationale politieke elites.

⁴³ Een gelijkaardige depreciatie van Brubakers elite-focus is te vinden bij E. B. Rhodes (1994, 103). Maurice Roche omschrijft de gerichtheid van Brubaker op de nationale elites als “*methodologically questionable*” (M. Roche, 1994, 890).

nationalistische deel van de bevolking bezigt immers – bijna per definitie – geen nadrukkelijk identiteitsdiscours. De formulering van de ‘eigen’ identiteit gebeurt dus in eerste instantie door

“de groep die gemotiveerd en luidruchtig genoeg is om die identiteit tot inzet van haar discours te maken” (F. De Wachter, 1994, 81)

Het idee van de homogene samenleving speelt volgens De Wachter bij de vorming van die nationale identiteit een cruciale rol.⁴⁴ Hij schrijft:

“Het idyllische concept van de gemeenschap zonder breuken vervult [...] de conceptuele voorwaarden voor praktijken van uitsluiting. De natie is per definitie een cultuurhomogene groep. Maar natie-homogene territoria zijn quasi onbestaande. Elke natie verbergt er een andere, zoals een Russische matrjosjka. Wanneer een overheidsbeleid niet natie-neutraal mag zijn, impliceert dit noodzakelijk een machts-politiek ten voordele van de dominante nationale groep.” (F. De Wachter, 1994, 80-81)

De Wachter formuleert hier een aantal belangrijke inzichten. Ten eerste vestigt hij de aandacht op de conceptuele relatie tussen processen van uitsluiting en wat de linguïst Jef Verschueren de homogeenistische kern van elke nationalistische ideologie noemt, namelijk “*het geloof in een onvervreemdbare gemeenschappelijkheid*” (J. Verschueren, 1994, 99).⁴⁵ Ten tweede is de natie-staat voor De Wachter niet natie-neutraal, maar bevoordeelt zij de dominante nationale groep. Volgens Karl W. Deutsch is dit ‘eigen volk eerst’-principe inherent aan elke vorm van nationalisme:

“Certain aspects of nationalism [...] are uniform. Everywhere it involves in favor of the member of its ‘own’ people and to the handicap and detriment of others. Everywhere its adherents praise their own culture and traditions and look down upon those of others, or at least pretend to do so. Everywhere nationalism demands more power, more wealth, higher social status and higher moral and cultural respect for

⁴⁴ Ook Anderson heeft gewezen op de ‘verbeelding’ van de ‘natie’ als een conjunctieve, homogene en solidaire gemeenschap. Cf. *supra*.

⁴⁵ Voor een uitgebreide beschrijving van het homogeenisme, vooral in de context van migranten en integratie, cf. J. Blommaert & J. Verschueren, 1995. Er is een opvallende parallel met de omschrijving van een ‘etnische groep’ door Eugene Roosens: “*[De etnische groep] is een drukkingsgroep die materiële belangen kan combineren met diepliggende gevoelens, haar leden kan mobiliseren als waren ze eensgezinde gelijken ook al verschillen ze van stand en godsdienst.*” (E. Roosens, 1994a, 173, onderstreeping toegevoegd).

the members of its 'own' favored cultural, linguistic or ethnic group [...]" (K.W. Deutsch, 1981, 55)⁴⁶

In de context van de natiestaat komt daar nog een extra aspect bij. Een natiestaat wordt volgens Deutsch in essentie gekenmerkt door het streven

"to use the machinery of the state as an instrument to maintain and promote the preferential positions and opportunities of the nationalist's 'own' people against all others [...]" (K. W. Deutsch, 1981, 56)

Deze machtspositie van de geprivilegieerde 'natie' in de natiestaat komt tot uiting in de constructie van een nationale identiteit die een belangrijke rol speelt in processen van natievorming en homogenisering. Charles Tilly onderstreept in dit verband de functionaliteit van wat hij "*cultural control*" noemt, een concept waarin o.a. de 'invented traditions' van Hobsbawm vervat zijn:

"Central control emphatically included *cultural control*, the singling out or creation of a single linguistic, historical, artistic, and practical tradition from all those present within the national territory. States began as never before to create national educational systems, to impose standard national languages, to organize expositions, museums, artistic subventions, and other means of displaying cultural production or heritage, to construct communication networks, to invent national flags, symbols, anthems, holidays, rituals, and traditions."

Merk op dat Tilly spreekt over "*the singling out of a single [...] tradition*" (Ch. Tilly, 1994, 140). Ik kom daar nog op terug. Tilly vestigt verder ook zeer terecht de aandacht op de relatie tussen de 'cultural control'-strategie van de natiestaat, de vorming van een nationale identiteit, en de constructie van een intern en extern 'vijandbeeld':

"Cultural control benefited from the existence of a well-defined other; the alien enemy within or without [...]" (Ch. Tilly, 1994, 141)

De notie 'vijand' duikt ook op bij Georges Goriely. Goriely stelt:

"L'homme ne peut ressentir de sécurité, de vie matérielle et morale possible que s'il se sent lié à un groupe dont l'existence transcende les dimensions de sa vie personnelle, mais ce sentiment du *nous* collectif a toujours été lié au sentiment de l'autre, de celui contre lequel on se définit. L'autre est virtuellement un ennemi: *hostis* désigne indifféremment à l'origine étranger et l'ennemi. [...] Par son contact avec l'autre, le

⁴⁶ Cf. ook D.L. Horowitz, 1989, 47-48.

groupe peut se penser lui-même [...]."⁴⁷

Ook Eli Zaretsky wijst erop dat definiëring differentiatie impliceert:

"The notion of identity involves negation or difference - something is something, not something else." (E. Zaretsky, 1994, 200, eigen cursivering)

Beetham stelt:

"A central feature of nationalism [...] is its exclusivity, its definition of itself over against others." (D. Beetham, 1984, 218)

Ook de Gentse antropoloog Rik Pinxten vestigt de aandacht op het feit dat de formulering van de eigen 'eigenheid' *ipso facto* een formulering van het onderscheid met de omringende werkelijkheid impliceert (R. Pinxten, 1994, 150). Alonso schuift in deze context het concept van de 'interne anderen' naar voren:

"The self-identity of nations has been secured partly through the construction of internal Others, whose markedness assures the existence of a national identity that, remaining invisible or unmarked, is successfully inscribed as the norm." (A.M. Alonso, 1994, 390)⁴⁸

De normatieve normaliteit van de eigen identiteit resulteert volgens Penrose en Jackson in de abnormalisering van de andere, van "*celui qui n'est pas*" (J. Gaudemet, 1988, 16):

"[...] it is the dominant group that sets up the oppositions, regarding itself as 'normal' and treating subordinate groups as different or 'other'." (J. Penrose & P. Jackson, 1993, 204)⁴⁹

⁴⁷. Dit "*sentiment du nous collectif*" wordt door Goriely ook expliciet omschreven als "*exclusif*" (G. Goriely, 1972, 83-84, oorspronkelijke benadrukking). Gilbert Gadoffre wijst op de noodzakelijkheid voor de natie "*de se définir négativement par rapport à un background étranger.*" (G. Gadoffre, 1951, 629). Een gelijkaardig uitgangspunt is te vinden bij Anthony M. Marx: "*By defining and specifying 'others' outside of the citizenry, states seek to unify those included in the nation as citizens.*" (A. M. Marx, 1995, 163). Cf. ook A. P. Cohen, 1985, 115; T. Hammar, 1986, 738; R. Kastoryano, 1989, 17; M. Martiniello, 1992, 671; J. Spinner, 1995, 168.

⁴⁸. Zie ook L. Vandersteene & P. Schiepers, 1994-1995, 36; J. Servaes, 1997, 195.

⁴⁹. Penrose en Jackson stellen dat de abnormalisering van de 'ander' onder andere gebeurt via de constructie van 'raciale' categorieën. De Britse neomarxistische socioloog Robert Miles spreekt in dit verband van 'racialisatie' (R. Miles, 1989). Andere onderzoekers hebben alternatieve termen voorgesteld: "*minorisatie*" (J. Rath, 1991, 106-131) of "*immigration*" (M. Martiniello, 1992, 671).

Frank Bovenkerk, Robert Miles en Gilles Verbunt stellen op een gelijkaardige wijze dat de dominante sociale groepen als het ware simultaan 'interne anderen' construeren en een 'eigen' nationale identiteit opbouwen.⁵⁰ Karl W. Deutsch legt een link tussen de definiëring van de 'eigen' nationale identiteit en processen van uitsluiting. Hij schrijft:

"Starting from the ethno-centrism of tribes, nationalists everywhere perceive humanity as divided into two main groups: the ones as 'our own kind', that is, their own people or nation, and all others as strangers, 'outsiders' or 'aliens'. They then prefer attitudes and policies of *discrimination* in favor of members or [sic] their 'own' people and to the detriment of others." (K.W. Deutsch, 1981, 52, cursivering toegevoegd)

Het 'cultural control'-concept van Tilly sluit aan bij de ideeën van de Amerikaanse antropologe Ana Maria Alonso. Zij onderstreept allereerst, net zoals ook Bob Carter cum suis, dat de natiestaat de sociale werkelijkheid structureert door de reïficatie van klasse-, etnische en *gender*-categorieën. Op die manier wordt een dominant discursief raamwerk gecreëerd dat gemarkeerd wordt door linguïstische en extra-linguïstische *signifiers*.⁵¹ Alonso haalt in dit verband het Gramsciaanse 'hegemonie'-concept van onder het stof.⁵² Hegemonie is

⁵⁰ Bovenkerk, Miles en Verbunt vertrekken in dit verband vanuit een interessant perspectief. Deze neo-marxistische sociologen stellen de reproductie van (vormen van) sociale organisatie centraal. Deze reproductie is gebaseerd op de produktie van bestaansmiddelen, maar ook en vooral op reguleringsmechanismen van relatieve en absolute schaarste. Deze distributiemechanismen impliceren processen van inclusie en exclusie, die gepaard gaan met processen van significatie en categorisering, waarbij bepaalde karakteristieken geselecteerd worden om een proces van differentiatie te bewerkstelligen en te legitimeren. Bovenkerk c.s. schrijven: "[This process of differentiation] *includes* people in so far as they are placed in privileged positions and in so far as they receive scarce resources; and it *excludes* them in so far as they are placed in a disadvantaged position and as they are denied resources." (F. Bovenkerk, R. Miles & G. Verbunt, 1990, 483, eigen onderstreping; F. Bovenkerk, R. Miles & G. Verbunt, 1991, 387-388)

⁵¹ De visie van de historicus Louis Vos sluit hierbij aan. Vos stelt: "Elk nationalisme zoekt in het verleden naar *primordiale etnische kenmerken* zoals territorium, religie, ras, taal of specifieke geplogenheden en rituelen die kunnen dienen als 'markers' – als uiterlijke kenmerken – van de eigen identiteit." (L. Vos, 1994, 120). Detrez en Blommaert karakteriseren nationalisme in dit verband als een retorisch fenomeen, waarin realiteiten sociaal worden geconstrueerd door symbolische betekenisverlening via taal of via een combinatie van taal en andere symbolen (R. Detrez & J. Blommaert, 1994, 17). Bovenkerk, Miles en Verbunt komen vanuit een neo-marxistisch perspectief tot een gelijkaardig inzicht. De staat garandeert de reproductie van de dominante produktiewijze, en reproduceert met dat doel ook een aantal essentiële politieke en ideologische condities en relaties (F. Bovenkerk, R. Miles & G. Verbunt, 1990, 481).

⁵² De invloed van Gramsci neemt niet weg dat Alonso haar conceptueel kader opbouwde rond de postmoderne noties 'tijd', 'ruimte', 'plaats', 'sfeer', en 'substantie'. Ook andere con-

bij Alonso een problematisch, gecontesteerd politiek proces van strijd om de ideologische dominantie. De hegemonische controle over de betekenisverlening wordt betracht door het uitrangeren van polysemische 'oppositionele' betekenissen en inhoudelijke complexen.⁵³ De notie *politics of identity* van Penrose en Jackson sluit hier bij aan. Identiteiten zijn voor Penrose en Jackson niet statisch of singulier, maar dynamisch en meervoudig. Dit blijft niet zonder gevolgen, immers:

"Such a plurality immediately gives rise to a *politics* of identity as groups and individuals become aware of their differences, attach significance to certain dimensions and contest the relevance of other designations." (J. Penrose & P. Jackson, 1993, 207, eigen cursivering)⁵⁴

Ook Calhoun wijst op het belang van

"the struggle involved in forging identities, the tension inherent in the fact that we all have multiple, incomplete and/or fragmented identities (and sometimes resistance), the politics implied by the differential public standing of various identities or identity claims, and the possibilities for our salient constructions of identities to change in the context of powerfully meaningful, emotionally significant events [...]." (C. Calhoun, 1994b, 24)

Bij een analyse van de 'natie-idiomen' van politieke elites is het dus nodig voor ogen te houden dat verschillende betekenis-netwerken naast elkaar (kunnen) bestaan, en dat er dus – wellicht – geen sprake is van een uniforme, homogene visie op de (afbakening van) de natie. We kunnen veronderstellen dat de hegemonische 'identiteit' – het dominante betekenis-netwerk – de juridische constructie van de 'natie' bepaalt. Afhankelijk van de sterkte van oppositionele identiteiten wordt de hegemonie via strijd en ideologisch conflict

structivistische auteurs combineren postmoderne en neo-marxistische inzichten (cf. J. Penrose & P. Jackson, 1993; F. Bovenkerk, R. Miles & G. Verbunt, 1990).

⁵³. Het is volgens Alonso dan ook nodig om de wijze waarop deze hegemonische betekenis-netwerken gereïficeerd worden te onderzoeken. De reïfictie van betekenis-netwerken gebeurt concreet door onder andere de spatialisering van de tijd, de homogenisering en territorialisering van de ruimte ("*space*"), en de substantialisatie van de nationale collectieve identiteit (A. M. Alonso, 1994, 393-396). Ook Detrez en Blommaert wijzen op het verband tussen processen van ideologische constructie en de belangen die daardoor worden gediend. Ideologische constructie vindt slechts plaats in het kader van strategieën die gericht zijn op de verwerving of het behoud van de macht (R. Detrez & J. Blommaert, 1994, 17). Voor een situering van de theorie over de hegemonische functionaliteit van de nationale identiteit in het kader van het postmoderne denken, zie R. Beiner, 1995, 8-9.

⁵⁴. Zie ook C. Calhoun, 1994b, 21-24. De notie *Identitätsmanagement* van de Duitse socioloog Mathias Bös sluit hierbij aan (M. Bös, 1993, 639).

geïnstalleerd.⁵⁵ Vandersteene en Schiepers stellen zeer terecht dat

“(nationale) identiteiten niet ‘gegeven’ zijn, maar producten van strijd en negociatie [sic], en dat alledaagse regeerpraktijken (zoals de werkzaamheden van het parlement en de uitvaardiging van een wet) bepaalde soorten identiteiten definiëren en creëren, en andere onmogelijk maken.” (L. Vandersteene & P. Schiepers, 1994-1995, 38)⁵⁶

Ik wil tot slot wijzen op een recent artikel van de sociologen Shmuel Noah Eisenstadt en Bernhard Giesen, over de constructie van collectieve identiteiten, waarvan ik hieronder de krachtlijnen weergeef.⁵⁷ Eisenstadt en Giesen stellen ten eerste dat collectieve identiteit niet op natuurlijke wijze ontstaan is, maar wel het produkt is van een sociaal constructieproces. De constructie van een zekere gelijkheid tussen de *insiders* van de collectiviteit is hierbij noodzakelijk, maar ook – en hier kom ik bij de tweede stelling van Eisenstadt en Giesen – de sociale constructie van “*boundaries*” tussen *in-* en *outsiders*.⁵⁸ Naast inclusiviteit gaat de vorming van een collectieve identiteit ook samen met belangrijke processen van uitsluiting. Ten derde is het noodzakelijk om de interne logica van de geconstrueerde collectieve identiteiten te onderzoeken via een deconstructie van die collectieve identiteiten. Aan de basis van collectieve identiteiten liggen volgens Eisenstadt en Giesen immers

“elementary differences and distinctions presupposed by the basic codes of collective identity” (S. N. Eisenstadt & B. Giesen, 1995, 75)

Deze ‘onderscheiden’ situeren zich op alle niveaus en hebben een trichotomische structuur. Tussen *inside* en *outside* ligt immers de *boundary*, “*a mediating and separating realm ‘in between’*”. Eisenstadt en Giesen stellen ook – en ik wil

⁵⁵ Jan Penrose en Peter Jackson wijzen in dit verband op de catalyserende functionaliteit van crisismomenten (of de perceptie van crisismomenten) bij de neergang van ‘oude’ en de opkomst van ‘nieuwe’ hegemonische identiteiten (J. Penrose & P. Jackson, 1993, 203). Als we ‘crisismomenten’ definiëren als momenten waarop de territoriale integriteit of de ideologische hegemonie van de natie bedreigd worden, dan kunnen we bijvoorbeeld denken aan (wereld)oorlogen, grensconflicten, immigratiebewegingen, annexaties, dekolonisatie, politieke of sociale onrust (Cf. P. Ratcliffe, 1994a, 3; B.B. Jagt, 1995, 11-12).

⁵⁶ Cf. “[...] if the state is conceived as, in part, a reflection of the contradictions within the social formation, it follows that state activity can be the outcome of internal struggle and compromise.” (F. Bovenkerk, R. Miles & G. Verbunt, 1990, 480). Een zelfde uitgangspunt in J.H. Hollifield, 1990, 159; J. Leca, 1991, 479-480; E. Ikegami, 1995, 186.

⁵⁷ Eisenstadt en Giesen vinden hun inspiratie bij de Weberiaanse ‘ideaaltypes’ en bij het structuralisme van Durkheim (S.N. Eisenstadt & B. Giesen, 1995, 73).

⁵⁸ De notie ‘boundaries’ is een vooral in postmoderne middens uiterst populair buzzword dat nog het best vertaald kan worden als ‘afbakening’ of ‘grens’. In de context van dit artikel moet ‘boundary’ soms ook geïnterpreteerd worden als ‘grenszone’.

hier de nadruk op leggen – dat de distinctie tussen *insiders* en *outsiders* de cruciale ‘code’ is, waaraan andere distincties als het ware worden ‘opgehangen’, zodat er een hiërarchisch ‘netwerk’ van ‘codes’ ontstaat. Ten slotte stellen Eisenstadt en Giesen dat de constructie van *boundaries* niet uitsluitend een culturele constructie is, maar gerelateerd is aan sociale differentiatie, arbeidsverdeling en de controle over en verdeling van ‘hulpbronnen’ (“*resources*”).⁵⁹ Deze omschrijving van collectieve identiteit sluit naadloos aan bij wat ik in de vorige paragrafen heb uiteengezet in verband met nationale identiteit en natievorming.

7. DE EXCLUSIEVE NATIESTAAT

Uit het bovenstaande is gebleken dat de opbouw van een nationale identiteit tot stand komt via processen van *cultural control* en *politics of identity*. De autodefiniëring van de nationale elites is conceptueel gekoppeld aan de definiëring van interne en externe ‘anderen’. In de volgende paragrafen wil ik dieper ingaan op het oorzakelijke verband dat sommige auteurs hebben gelegd tussen de constructie van een nationale identiteit en processen van uitsluiting (*cf. supra*).

De Schotse professor geografie Susan J. Smith onderstreept de sterke relatie tussen immigratiepolitiek en *nation-building*:

“When governments regulate the movement of people across political boundaries – determining who can enter their jurisdiction and on what terms, and deciding who must leave and when – they work with a concept of what their nation is and/or should be. Immigration policy and nation-building therefore must be two sides of a single coin. Immigration controls, which are always socially and economically selective, may be regarded as one expression of a political idea of who is, or could be, eligible to receive the entitlements of residence and citizenship.” (S. J. Smith, 1993, 50)

Smith wijst op de praktische en symbolische rol van de vreemdelingenwetgeving in haar selectieve aspecten. Natie-staten zijn niet alleen begrensd door lijnen op een landkaart, maar ook door de wettelijke regelgeving en afgeleide administratieve praktijk die de toegang tot het grondgebied controleren. De daadwerkelijke controle van de toegang tot het grondgebied van de natie-staat door de immigratiewetgeving – en, zouden we eraan kunnen toevoegen, ook door visumplicht, douane, en grenscontroles – heeft in die zin een belangrijke symbolische functionaliteit, omdat op die manier categorieën en hiërarchiën worden vastgelegd.

⁵⁹ Een gelijkaardig perspectief bij D. Taylor, 1994, 136-138. De link tussen culturele en sociaal-materialistische sferen duikt ook op bij Jean Leca (1991, 479-481).

chieën van ongewenste vreemdelingen' worden geconstrueerd (cf. Y. Nuhoglu Soysal, 1994, 14-17). Ook Bob Carter c.s. betogen dat

"Through immigration and nationality laws, governments ranked human populations into hierarchies [...]" (B. Carter, M. Green & R. Halpern, 1996, 135)

Verschillende andere auteurs hebben eveneens gewezen op de territoriale exclusiviteit van de natiestaat. Koen Koch schrijft bijvoorbeeld:

"Iedere nationale staat afzonderlijk kenmerkt zich middels scherpe territoriale afbakening door externe exclusiviteit en interne homogeniteit. Enerzijds sluit de nationale staat allen uit die niet tot de eigen natie behoren, anderzijds gaat het er om dat de staat slechts diegenen omvat die dezelfde 'nationale' achtergrond bezitten" (K. Koch, 1991, 226)

Jan Penrose betoogt dat nationalisme resulteert in processen van uitsluiting. Ze schrijft:

"[...] it is impossible to divide people and territory into discreet units because the boundaries are always fluid. Individuals have multiple or divided loyalties, and rights to particular areas of land are frequently contested. However, the successful construction of a nation requires that this fluidity be denied. This means that the individuals and places which do *not* fit into the newly recognized nation's self-construction will continue to be marginalized." (J. Penrose, 1993, 34, eigen cursivering)

De Belgische (Vlaamse?) filosoof Dieter Lesage tenslotte schrijft:

"Als het nationalisme de stelling verdedigt dat een volk een eigen staat zou moeten hebben, dan luidt de vraag welk criterium men wil hanteren voor het toebehoren tot een volk. Waar trekt men precies de grens?" (D. Lesage, 1996, 121)

En hij vervolgt:

"Aangezien territoriale grenzen altijd enigszins arbitrair zijn, zullen er altijd mensen aan 'de verkeerde kant' van de grens wonen die zich, omdat ze nu eenmaal niet tot het juiste volk behoren, uit het politieke leven uitgesloten zullen zien." (D. Lesage, 1996, 122)

William Brubaker maakt van de exclusieve aspecten van de moderne staat de kern van zijn betoog. De moderne territoriale staat streeft naar een efficiënte controle van de toegang tot haar grondgebied. Brubaker noemt dit "*territorial closure*". De toegang tot het grondgebied is *restrictief* en *exclusief* voor *niet-citizens*, en *inclusief* voor *citizens*. *Citizens* hebben onbeperkte toegang tot het grondgebied, *niet-citizens* kunnen de toegang tot het grondgebied ontzegd

worden. Bovendien is het verblijfsrecht voor *citizens* onvoorwaardelijk, terwijl bepaalde categorieën niet-*citizens* helemaal geen verblijfsrecht hebben (illegale immigranten bijvoorbeeld), terwijl het verblijfsrecht zelfs voor geprivilegieerde groepen niet-*citizens* (gesettelde immigranten met verblijfsrecht bijvoorbeeld) onder bepaalde omstandigheden kan opgeschort worden. Niet-*citizens* kunnen, de ene al gemakkelijker dan de andere, uitgewezen of gedeporteerd worden. Bij *citizens* is dat onmogelijk. Deze territoriale uitsluiting ("*territorial closure*") wordt door de neo-marxistische sociologen Bovenkerk, Miles en Verbunt geïnterpreteerd als onderdeel van "*the gatekeeper role of the state*".⁶⁰

De ideaaltypische moderne staat is volgens Brubaker echter niet alleen een *territoriale* staat, maar ook en vooral een *natie*-staat. Het mechanisme van territoriale uitsluiting ("*territorial closure*") tegenover niet-*citizens* dat kenmerkend (zelfs constituerend) is voor de moderne staat als *territoriale* staat, wordt aangevuld door een extra mechanisme van binnenlandse uitsluiting ("*domestic closure*") dat kenmerkend is voor de moderne staat als *natie*-staat. Niet-*citizens* hebben geen toegang tot een aantal voorrechten die voorbehouden zijn voor de *citizens*. Zo kunnen niet-*citizens* uitgesloten worden van stemrecht, dienstplicht, posities in openbare administraties, sociale zekerheid, of toegang tot bepaalde beroepscategorieën. Niet-*citizens* worden dus op een dubbele wijze uitgesloten. Ten eerste doordat de toegang tot en het verblijf op het grondgebied van de staat voor hen voorwaardelijk is, ten tweede omdat ze geen toegang hebben tot een aantal voorrechten die voorbehouden zijn voor de *citizens*.⁶¹

De externe exclusiviteit tegenover niet-*citizens* en de interne inclusiviteit tegenover *citizens* vloeien rechtstreeks voort uit het soevereine karakter van de moderne *natie*-staat. Dit verdient een verdere uitdieping. Anderson koppelt de notie soevereiniteit aan de teloorgang van de vorstelijke absolute macht ("*the dynastic realm*") en de ondermijning van de universele pretenties van het katholicisme ("*the religious community*"). De vrijheidsdrang van de 'natie' culmineerde – of dat was althans de bedoeling – in de vrije, soevereine staat (B. Anderson, 1994, 7). Brubaker voegt aan deze interpretatie van soevereiniteit als zelfbeschikkingsrecht een 'exclusieve' dimensie toe in zijn definitie van 'natie-staat':

⁶⁰. Bovenkerk c.s. onderscheiden naast de *gatekeeper*-rol van de staat, nog twee andere 'rollen': de staat als distributie-kanaal van schaarse goederen en diensten (*collective consumption role*) en de staat als beschermer van de sociale orde en ondersteuner van een democratische legitimiteit (*law and order role*). (F. Bovenkerk, R. Miles, G. Verbunt, 1990, 482)

⁶¹. Michael Ignatieff omschrijft citizenship als "*an exclusionary category, justifying the coercive rule of the included over the excluded, [...] probably the most common form of tyranny in human history.*" (M. Ignatieff, 1995, 56). Zie ook Z. Layton-Henry, 1991, 112-115; J.S. Satvinder, 1993, vii; J. H. Hollifield, 1990, 159.

"[...] in one uncontested sense almost all modern states are (or claim to be) nation-states. Almost all subscribe to the legitimating doctrine of *national or popular sovereignty*. Almost all claim to derive state power from and exercise it for (and not simply over) a nation, a people [...]." (W.R. Brubaker, 1992, 28, cursivering toegevoegd)

De exclusiviteit van de natiestaat vloeit in die zin rechtstreeks en noodzakelijkerwijs voort uit één van de meest cruciale grondbeginselen van de natiestaat: de notie van 'sovereiniteit'. David Beetham legt in een artikel uit 1984 nog duidelijker het onlosmakelijke verband bloot tussen de noties 'sovereiniteit' en 'exclusiviteit':

"The nation state, then, is a historical product, not a fact of nature. It embodies two distinct ideas of sovereignty: sovereignty as the idea of the state's supreme and independent jurisdiction over a given territory; and sovereignty as the idea that the source of legitimacy for that jurisdiction derives from the people who constitute the nation. It also embodies two distinct but mutually reinforcing notions of exclusivity: the exclusivity of the state in its jurisdiction over its territory; and the exclusivity of the nation, both in the sense that the interests of its people are paramount [...], and in the sense that the nation forms the exclusive object of their political allegiance." (D. Beetham, 1984, 209)⁶²

Zoals hierboven uiteengezet vormt *citizenship* ('burgerschap') een instrument voor uitsluiting. *Citizenship* is echter ook het *voorwerp* van uitsluiting. De toegang tot het *citizenship* is immers restrictief en aan bepaalde voorwaarden verbonden.⁶³ Brubaker spreekt in dit verband over de natiestaat als exclusieve *membership-organisation*.⁶⁴ Het 'management' van de natie-staat als 'ledenorga-

⁶² De migratiesocioloog James H. Hollifield koppelt de notie 'sovereiniteit' rechtstreeks aan "*l'économie politique de l'immigration*", m.a.w. processen van territoriale controle, distributie van *citizenship*, en geïnstitutionaliseerde sociale uitsluiting. (J.H. Hollifield, 1990, 160)

⁶³ Patrick Weil benadrukt de relatie tussen *territorial closure* en *domestic closure*: "[...] *l'étranger résident rencontre, passée la barrière de l'entrée et de l'installation durable en territoire national, une autre barrière: celle de l'accès à la nationalité de l'Etat d'accueil.*" (P. Weil, 1991, 281)

⁶⁴ In een recent artikel over de parallellen tussen het nationalisme in de context van de desintegratieprocessen van de USSR, Joegoslavië en Tchechoslovakije enerzijds, en het nationalisme in Polen tijdens het interbellum anderzijds, stelt Brubaker de *exclusiviteit* van de natie-staat als *membership organisation* nog scherper. Brubaker karakteriseert de natiestaat als in essentie een "*nationalizing state*", i.e. "*the state of and for a particular ethnocultural 'core nation' whose language, culture, demographic position, economic welfare, and political hegemony must be protected and promoted by the state. The key elements here are (1) the sense of ownership of the state by a particular ethnocultural nation that is conceived as distinct from the citizenry or permanent resident population as a whole, and (2) the 'remedial' or 'compensatory' project of using state power to promote the core nation's specific (and heretofore inadequately served) interests.*" (W. R. Brubaker, 1996a, 103-104, onderstreping toegevoegd; zie ook 79-80)

nisatie' gebeurt op basis van de nationaliteitswetgeving, waarin wordt bepaald welke categorieën aardbewoners onder welke voorwaarden het statuut van *citizen* krijgen. In deze context moet trouwens opgemerkt worden dat de exclusiviteit van het statuut van *citizen* op het niveau van de particuliere natiestaat samengaat met een globale inclusiviteit op mondiaal niveau.⁶⁵ In een wereld van exhaustieve en wederzijds exclusieve regelgevingen over de toegang tot *citizenship* van particuliere staten wordt elk individu immers geacht tot (minstens) één particuliere natiestaat te behoren (W. R. Brubaker, 1992, 31-34). De typering van de natiestaat als een *membership organisation* is op theoretisch vlak een belangrijke vernieuwing. Ten eerste overstijgt Brubaker het klassieke *citizenship*-paradigma van T. H. Marshall, waarin *citizenship* vooral gezien werd als de universele en *inclusieve* distributie van legale, politieke, en sociale rechten (cf. *infra*). Brubaker vestigt terecht de aandacht op de *exclusieve* karakteristieken van *citizenship*.⁶⁶ Ten tweede, zo merkt Christian Joppke terecht op, wordt de staat door Brubaker niet zozeer voorgesteld als een corporatieve actor of als een territoriale organisatie, maar als een ledenorganisatie, met *citizenship* als eenduidig en cruciaal criterium voor lidmaatschap.⁶⁷ Ten derde vult Brubaker ook een belangrijke lacune in het nationalisme-onderzoek. De literatuur terzake besteedt immers vooral aandacht aan de politieke en culturele dimensies van naties en nationalisme, maar minder aan wat Joppke de "*infrastructure of nations*" noemt, i.e. de institutionele organisatie van *citizenship* (C. Joppke, 1995, 169).

8. CITIZENSHIP: LIDMAATSCHAP VAN DE NATIE OF LIDMAATSCHAP VAN DE STAAT?

Mijn uiteenzetting parasiteerde tot hertoe op de notie *citizenship* van Brubaker. Brubaker beschouwt *citizenship* als het lidmaatschap van de natie-staat, het staatsburgerschap. In zijn boek *Citizenship and Nationhood in France and Germany* blijft hij opvallend vaag over de relatie tussen het staatsburgerschap en het behoren tot de 'natie'. Uit zijn centrale definiëring van de natie-staat als een

⁶⁵. Brubaker spreekt in dit verband ook van intra-nationale "*status amalgamation*" en internationale "*status differentiation*". (W.R. Brubaker, 1992, 52)

⁶⁶. Dat neemt niet weg dat de *inclusieve* dimensie van het *citizenship*-mechanisme niet kan ontkend worden. Elke *citizen* geniet in principe dezelfde rechten. Inklusiviteit functioneert ook op het mentaal-ideologisch vlak. Cf. Anderson e.a. die de ingebeelde natie typeren als een conjunctieve gemeenschap die andere tegenstellingen dient te overstijgen (*supra*).

⁶⁷. Bij Charles Tilly is de visie op de staat als controlerende en regulerende actor bijvoorbeeld zeer dominant. (Ch. Tilly, 1994, 131-146)

staat van en voor een particuliere, afgebakende 'natie' kunnen we veronderstellen dat beide vormen van lidmaatschap ideaaltypisch congrueren. In een eerder artikel werkt Brubaker zijn *membership*-model grondiger uit. Hij schrijft:

"[...] membership of the nation-state should be egalitarian, sacred, *national*, democratic, unique and socially consequential." (W. R. Brubaker, 1990, 380)

Deze omschrijving is interessant, omdat de veelzijdigheid van het staatsburgerschap benadrukt wordt. Het is ten dele ook een recuperatie van het Marshalliaanse *citizenship*-paradigma.⁶⁸ Van belang is vooral het predikaat "*national*" dat aan het lidmaatschap van de natiestaat toegekend wordt. Hiermee bedoelt Brubaker expliciet dat het lidmaatschap van de staat gebaseerd moet zijn op het lidmaatschap van de natie, en hij vervolgt:

"The political community should be simultaneously a cultural community, a community of language, mores and character." (W. R. Brubaker, 1990, 381)

De Gellneriaanse congruentie tussen politieke en culturele gemeenschap wordt met andere woorden als het ware weerspiegeld in de beoogde congruentie tussen het juridische lidmaatschap van de staat en het culturele (ev. etnisch-culturele) lidmaatschap van de 'natie'. Uit deze vaststelling, en vanuit een radicaal-constructivistische visie op 'natie' en natievorming, zouden we kunnen afleiden dat de *juridische constructie van in-group en out-group*, i.e. de regelgeving over de distributie van het statuut van staatsburger, aansluit bij de *culturele constructie van in-group en out-group*, i.e. het geheel van impliciete ideeën (al dan niet expliciet verwoord) over aard, wezen en karakteristieken van de 'natie' en haar leden. Dit laatste is wat Brubaker bedoelt met zijn *idiom of nationhood* en *national self-understanding*. Maar sluiten de juridische en culturele constructies van *in-* en *out-group* wel bij elkaar aan? Of concreter, is elke staatsburger ook lid van de natie, en omgekeerd?

Om op deze vragen te antwoorden moet ik eerst dieper ingaan op het problematische karakter van de *citizenship*-interpretatie van Brubaker. Brubaker interpreteert *citizenship* als het formele staatslidmaatschap. Nu behoort de notie *citizenship* tot het soort concepten waarvan sociologen maar niet tot een algemeen aanvaarde definitie kunnen komen (W. Kymlicka & W. Norman, 1995, 283-322; Ch. Tilly, 1995, 8). Om het allemaal nog ingewikkelder te maken

⁶⁸. Het egalitaire karakter van *citizenship* correspondeert met het civiele element van Marshall, het democratische aspect met het politieke element, en het *socially consequential* karakter met het sociale element. Brubaker doelt met de omschrijving *socially consequential* op de sociale waardering en de sociale voordelen die verbonden zijn met *citizenship* (W.R. Brubaker, 1990, 381).

heeft de Franse notie 'citoyenneté' niet – of toch niet altijd – dezelfde betekenis als 'citizenship'.⁶⁹ Bovendien – en dat maakt de verwarring wel compleet – is er ook onenigheid over de vraag waarin beide begrippen nu juist van elkaar verschillen.⁷⁰

Geen overzicht van *citizenship*-benaderingen kan voorbijgaan aan het klassieke paradigma van de Britse socioloog T.H. Marshall. In het paradigma van T.H. Marshall wordt de notie *citizenship* beschouwd als een conglomeraat van civiele, politieke en sociale rechten (T.H. Marshall, 1950).⁷¹ De centrale stelling van Marshall is dat deze rechten in de loop van de geschiedenis in toenemende mate – en in bovenstaande volgorde – verworven werden (en worden).⁷² Aan de toekenning van *citizenship* wordt bij Marshall met andere woorden een centrale inclusieve dynamiek toegeschreven. De centrale functionaliteit van het *citizenship*-mechanisme is volgens Marshall elke inwoner van de staat te behandelen als een volwaardig en gelijkwaardig lid van de gemeenschap (W. Kymlicka & W. Norman, 1995, 285; D. Lamoureux, 1991, 53-67, Z. Layton-Henry, 1991, 111). Er is nogal wat kritiek gekomen op deze visie. Steinberg bijvoorbeeld benadrukt niet de inclusieve 'toekenning' van *citizenship*, maar wel de klassenstrijd die nieuwe machtsverhoudingen tot stand bracht, en aldus steeds meer rechten afdwong (M.W. Steinberg, 1995, 19-50).⁷³ Miriam Cohen en Michael Hanagan verwijten Marshall de bijna exclusieve aandacht voor 'sociaal' *citizenship* (M. Cohen & M. Hanagan, 1995, inz. 92-93). De politicologen Ursula Vogel en Michael Moran vestigen de aandacht op

"the increasingly problematic nature of the historical, geographical and social frontiers that Marshall's model of citizenship took for granted." (U. Vogel & M. Moran, 1991, xi)⁷⁴

Ook Alec G. Hargreaves verwerpt het 'inclusiviteitsmodel' van Marshall. Hargreaves wijst er integendeel op dat de rechten en plichten die verbonden zijn met *citizenship* enkel en alleen bedoeld zijn voor 'leden' van de natiestaat.

⁶⁹. Cf. *infra*. Voor een historische schets van de inhoudelijke ontwikkeling van beide begrippen, cf. B.S. Turner, 1994, 212.

⁷⁰. Zo beweert Danièle Lochak dat *citizenship* refereert naar de Franse notie 'nationalité'. *Quod non*, zoals zal blijken (D. Lochak, 1991, 179).

⁷¹. Voor een klassieke Marshalliaanse benadering van *citizenship*, zie ook R. Bendix, 1964. Verschillende auteurs blijven het Marshalliaanse paradigma kritiekloos gebruiken. Cf. D.M. Smith & M. Blanc, 1996, 66-68.

⁷². Voor een analyse van Marshalls visie, cf. J.M. Barbalet, 1994, 229-232.

⁷³. Michel Ignatieff vindt bij Marshall wél enige aandacht voor de 'strijd' die met de distributie van formele, legale rechten gepaard ging (M. Ignatieff, 1995, 66).

⁷⁴. Voor een analyse van het Marshalliaanse paradigma en enkele globale kritieken en aanvullingen daarop, cf. B.S. Turner, 1994, 201-203.

Hargreaves schrijft:

“Nationality, and the citizenship embedded in it, consist of a range of rights and duties which are reserved for those who are recognized in law as members of the nation-state. In a formal sense, citizenship is associated particularly with political rights. Broader concepts of citizenship [...] have now been stretched so wide that they sometimes embrace almost any form of social participation [...]” (A.G. Hargreaves, 1995, 150)

Belangrijk hierbij is dat Hargreaves de notie *citizenship* eng interpreteert, namelijk als de rechten en plichten die rechtstreeks voortvloeien uit het formele staatsburgerschap.

Ook Charles Tilly en David Jacobson interpreteren de *citizenship*-notie vrij eng. Volgens Charles Tilly incorporeert nationalisme *citizenship*, in die zin dat een staat een ‘natie’ construeert, een groep personen die uit hoofde van hun lidmaatschap van die ‘natie’ bepaalde plichten en – vooral – bepaalde rechten bezitten *vis-à-vis* de staat. Tilly ziet *citizenship* dus als de distributie van rechten door de staat onder de ‘leden’ van de ‘natie’. De politiek socioloog David Jacobson beschouwt *citizenship* als “the linchpin of the nation-state”. *Citizenship* wordt volgens Jacobson gekenmerkt door een dubbele functionaliteit:

“[...] first, it determines the criteria of membership, that is, who may and may not belong to or join ‘the people’; and, second, rules of citizenship determine the nature of the ‘conversation’ between the individual and the state – the rights and obligations of the citizen, the kind of access the citizen has tot the state, and the kinds of demands the state can make upon the citizen.” (D. Jacobson, 1996, 7)

Citizenship heeft volgens Jacobson en Tilly zowel betrekking op de relatie tussen individu en natie, als tussen individu en staat (zie ook P. Rich, 1991, 86). Merk op dat Tilly en Jacobson *citizenship* beschouwen als het lidmaatschap van de *natie*, terwijl Hargreaves *citizenship* eerder definieerde als het lidmaatschap van de *natiestaat*, zoals dat formeel in de nationaliteitswetgeving wordt gedefinieerd. De verwarring ontstaat omdat Tilly en Jacobson er van uitgaan dat de staat via de nationaliteitswetgeving de eigen ‘natie’ definieert en beoordeelt. De invloedrijke migratiesocioloog Hammar stelt in dit verband dat *citizenship* een formeel karakter heeft als het wettelijk erkende lidmaatschap van de staat, maar dat in staten waar natie en staat ‘grotendeels’ samenvallen *citizenship* ook wel beschouwd wordt als het lidmaatschap van de natie (T. Hammar, 1986, 743). Hammar beweert met andere woorden dat het lidmaatschap van de natie en van de staat onderling verwisselbaar zijn in contexten waar ‘natie’ en staat grotendeels samenvallen. Dit impliceert dat beide lidmaatschappen conceptueel van elkaar kunnen (en moeten) worden gescheiden in gevallen waar deze laatste premisse niet opgaat, als met andere woorden ‘natie’ en staat *niet* ‘grotendeels’ samenvallen. Ik heb echter *supra* aangetoond dat de ‘natie’

niet *kan* congrueren met de staat, omdat de 'natie' een ingebeelde categorie is, een sociale constructie waarvan de contouren wazig zijn. Maar misschien kan de 'natie' geïnterpreteerd worden als 'de verzameling van alle staatsburgers'? *Citizenship* slaat dan op het lidmaatschap van natie en staat, en op de rechten die daarmee verbonden zijn. Deze omschrijving lijkt op het eerste gezicht de deconstructivistische pletwals tot staan te kunnen brengen, maar zelfs een eerder oppervlakkige blik op het verleden maakt al vlug duidelijk dat er geen volledig parallellisme is tussen het formele juridische lidmaatschap van de natiestaat, het lidmaatschap van de natie, en het recht op een bepaalde 'cluster' sociale, politieke en civiele rechten.

Er is ten eerste geen parallellisme tussen het formele staatsburgerschap, en de rechten en plichten die samenhangen met het begrip *citizenship*. Danièle Lochak schrijft:

"La citoyenneté, au départ, se définit par référence à une communauté politique, et son attribut essentiel, c'est le droit de participer, directement ou indirectement, à l'exercice du pouvoir politique".

Citoyenneté is dus in de eerste plaats participatie in de politieke macht via – mogen we veronderstellen – stemrecht en verkiesbaarheid. *Citoyenneté* vormt als dusdanig ook een onderdeel van de nationaliteit ("la nationalité"), die de juridische band uitdrukt die een individu verbindt met een particuliere staat.⁷⁵ Nationaliteit is volgens Lochak dus het lidmaatschap van de staat (cf. *Staatsangehörigkeit*), de implicatie daarvan, politieke participatie, wordt uitgedrukt in het concept *citoyenneté* (D. Lochak, 1991, 204-205; zie ook F. Borella, 1991, 211). Lochak onderkent in deze context echter een voor ons niet onbelangrijk probleem. De vraag dringt zich namelijk op in welke mate er sprake is van reciprociteit tussen nationaliteit en *citoyenneté*. Is een *citoyen* altijd een *national*, en is een *national* altijd een *citoyen*? Lochak stelt vast dat niet elke *national* strikt genomen kan beschouwd worden als een *citoyen*. Immers, vrouwen (tot 1945), of minderjarigen, of nog, bepaalde strafrechterlijk veroordeelden, hebben *de iure* geen stemrecht.⁷⁶ Ook bepaalde categorieën inwoners van Franse

⁷⁵. François Borella wijst er echter op dat de betekenis van de notie 'nationalité' in de loop van de 19e eeuw verschoven is van *Volkstum* naar *Staatsangehörigkeit*. (F. Borella, 1991, 211). Cf. ook J. Habermas, 1994, 345. Voor de inhoudelijke complexiteit van en de relatie tussen begrippen als *Staatsbürgerschaft*, *Staatsangehörigkeit*, *Volk* e.d., cf. U. Haltern, 1993, 103, 217 sq.

⁷⁶. Christian Joppke schrijft in verband met het vrouwenstemrecht: "Women, for instance, have certainly always been considered members of the post-revolutionary French state (in the sense of *nationalité*), but one would be hard pressed to call them 'citizens' unless they were endowed with the right to vote, which in France (as elsewhere) was the case only later in the 20th century." (C. Joppke, 1995, 171, eigen onderstreping)

kolonies genoten geen stemrecht.⁷⁷ Maar is het stemrecht wel zo essentieel voor *citoyenneté*? Wat is de verhouding tussen civiele en politieke rechten? En waar passen we de sociale rechten in? Lochak weet het op de duur ook allemaal zo goed niet meer, ze wijst op de "*grand flou conceptuel*" in normatieve teksten en in de juridische doctrine, en stelt uiteindelijk maar "*une approche pragmatique*" voor. Lochak schrijft:

"N'est-on pas dès lors contraint d'admettre qu'il existe des degrés dans la citoyenneté? Sans doute cette idée cadre-t-elle mal avec la conception dominante, nettement dichotomique, selon laquelle on *est ou on n'est pas* citoyen. Mais cette dernière se révèle finalement peu opératoire pour appréhender l'infinie variété des situations concrètes. Tant que le droit ne permettra pas de dire avec exactitude où passe la frontière entre citoyens et non-citoyens, il n'est pas déraisonnable d'admettre que l'image du *continuum* rend mieux compte de l'état du droit existant que celle de la frontière."
(D. Lochak, 1991, 207, eigen cursivering)⁷⁸

In deze context is het zinvol op te merken dat J. M. Barbalet er de aandacht op vestigt dat niet alle rechten, zelfs niet alle legale rechten, verbonden zijn met *citizenship*. *Citizenship*-rechten zijn volgens Barbalet dié rechten en plichten die alleen (kunnen!) voortvloeien uit de status van volwaardig staatsburger (J. M. Barbalet, 1994, 229). Daarnaast is er nog een gamma andere rechten en plichten die door de staat verdeeld worden. De Franse notie '*citoyenneté*' slaat op dat soort rechten en plichten, en mag dus zeker niet verward worden met *citizenship*. Gérard de Rham vertaalt *citoyenneté* in het spoor van Tomas Hammar door *denizenship*. Een *denizen* is een inwoner van een bepaalde natie-staat die *ipso facto* toegang heeft tot specifieke burgerrechten (T. Hammar, 1986, 739-740; G. De Rham, 1990, 159).

Er is dus geen parallellisme tussen staatsburgerschap en *citizenship*. Er is – ten tweede – ook geen parallellisme tussen staatsburgerschap en lidmaatschap van de natie. Zo stelt de politoloog Zig Layton-Henry dat migranten die het lidmaatschap van een particuliere natie-staat verwerven, bijvoorbeeld door

⁷⁷. De sociologe Sylvie Guillaume schrijft dat in de context van de Franse kolonies (althans tot 1946) nationaliteit en *citoyenneté* niet met elkaar verward mogen worden. De inwoners van de Franse kolonies waren wel *citoyens* maar hadden daarom nog niet de Franse nationaliteit (S. Guillaume, 1991, 123; zie ook A.G. Hargreaves, 1995, 156-157).

⁷⁸. Ook de socioloog Christian Joppke wijst op "*the existence of different internal levels of citizenship*" (C. Joppke, 1995, 171). François Borella stelt op een gelijkaardige manier dat "*la citoyenneté n'est pas un statut juridique unitaire. Elle comporte des degrés et se pluralise selon les formes multiples de la participation à la vie publique.*" (F. Borella, 1991, 221) Een zelfde opvatting bij de politoloog Layton-Henry: "*It might thus be more sensible to suggest there is a continuum of rights attached to the membership of a state rather than a sharp distinction between citizen and non-citizen.*" (Z. Layton-Henry, 1991, 118; zie ook G. De Rham, 1990, 184)

middel van naturalisatie, in veel gevallen nooit ten volle als een lid van de betreffende 'natie' beschouwd worden (Z. Layton-Henry, 1991, 118; zie ook J. Rath, 1991, 86, voetnoot 39).⁷⁹ Hargreaves verklaart dit door erop te wijzen dat de 'nationale gemeenschap' weliswaar op een formele en expliciete wijze geconstrueerd wordt, *in casu* via de nationaliteitswetgeving, maar dat daarnaast ook informele, impliciete constructie-mechanismes aanwezig zijn (A.G. Hargreaves, 1995, 152). Vandaar dat racisme en 'alledaagse' vormen van discriminatie zich ook kunnen richten naar genaturaliseerde 'vreemdelingen' (die dus eigenlijk geen 'vreemdelingen' meer zijn).

Er is tenslotte ook geen parallellisme tussen *citizenship*-rechten en lidmaatschap van de natie. Dit volgt eigenlijk al uit de vorige premisses, maar ik laat hierover toch maar de politiek-filosofen Will Kymlicka en Wayne Norman aan het woord. Zij maken een onderscheid tussen *citizenship* als legale status, geïnterpreteerd als *full membership* van een particuliere politieke gemeenschap, en *citizenship* als participatie in die gemeenschap (W. Kymlicka & W. Norman, 1995, 284). Kymlicka en Norman vestigen er de aandacht op dat *citizenship* niet alleen een status is, gedefinieerd door een set rechten en verantwoordelijkheden. Het is evenzeer een identiteit, de uitdrukking van het lidmaatschap van een gemeenschap.⁸⁰ Ondanks de door Marshall gepostuleerde integratie- en inclusiemechanismen van *citizenship* blijkt, zo stellen beide auteurs, dat bepaalde groepen ondanks het bezit van *common rights* toch worden uitgesloten van de *common culture*.⁸¹ Met andere woorden, het bezit van *citizenship*-rechten maakt van een individu nog geen lid van de natie. Een gelijkaardig perspectief wordt aangehouden door de socioloog David Taylor. Hij stelt dat

"citizenship, as a legal entitlement to rights and subjection to law, carries with, not just the formal membership of a nation state, but a whole set of socio-economic and ideological practices associated with nationalism. These amount to mechanisms of exclusion and inclusion of particular groups and categories of individual. These have included, most notably, those without property, women, racialised groups and the differently abled, children, and lesbians and gay man." (D. Taylor, 1994, 142)

Wat kunnen we hieruit besluiten? Het conceptueel kader van Brubaker moet aangevuld en aangepast worden. De uitsluitingsmechanismen op het niveau

⁷⁹ Jan Rath stelt ten andere dat ook het omgekeerde geval denkbaar is, namelijk het geval waarin een 'vreemdeling' beschouwd wordt als lid van de 'natie', bijvoorbeeld omdat zijn omgeving niet weet dat hij een 'vreemdeling' is.

⁸⁰ Raymond Aron kent een gelijkaardige participatieve, integratieve connotatie toe aan het begrip *citizenship* en kan dan ook besluiten dat "[...] *multinational citizenship is a contradiction in terms*." (R. Aron, 1994, 279)

⁸¹ Kymlicka en Norman wijzen bijvoorbeeld op de uitsluiting van homoseksuelen, religieuze en etnische minderheden. (W. Kymlicka & W. Norman, 1995, 302)

van de staat blijven niet beperkt tot de restrictie (1) van de toegang tot het grondgebied en (2) van de status van staatsburger. Er kunnen volgens mij *a priori* vier vormen van inclusie en exclusie onderscheiden worden. Er is uiteraard ten eerste de *territorial closure*. Ten tweede wordt via de nationaliteitswetgeving de toegang tot het staatsburgerschap bemoeilijkt, en wordt er een *expliciet* en *juridisch* onderscheid gemaakt tussen *insiders* en *outsiders*. Ten derde construeren de nationale elites 'natie-idiomen', waarbij er een *impliciet* en *cultureel* onderscheid gemaakt wordt tussen *insiders* en *outsiders*. Ik schuif in dit verband de hypothese naar voren dat de grens tussen *in-* en *outsiders* – de *boundary* – een ander verloop kent bij de *juridische* definiëring van de 'natie' dan bij de *culturele* definiëring(en) van de 'natie'. Een vierde vorm van uitsluiting is de selectieve distributie van politiek-civiele en sociale rechten. Brubaker beschouwt *citizenship* uitsluitend als het formele lidmaatschap van de natiestaat, het staatsburgerschap. De natiestaat is echter niet alleen een titel-distribuerende actor, maar ook een rechten-distribuerende actor. Deze aanvulling is cruciaal omdat de ongelijke distributie van rechten voor gevolg heeft dat er geen zwart-wit onderscheid is tussen *citizens* en *non-citizens*, zoals bij Brubaker, maar dat de natiestaat de bevolking op haar grondgebied op een veel complexere manier stratificeert en hiërarchiseert.

9. HET PERSPECTIEF VAN DE NATIESTAAT: NAAR EEN GEÏNTEGREERDE BENADERING VAN IMMIGRATIE

Hoe verhoudt een constructivistische visie op 'natie' en nationale identiteit zich tot het onderzoek naar immigratie? Geen overbodige vraag, want uit vorige paragrafen is gebleken dat beide problematieken in elkaar grijpen. Een eerste vaststelling is alvast dat immigratie in België een 'blinde vlek' in het historisch onderzoek is, zoals Anne Morelli terecht opmerkt in de inleiding van *Geschiedenis van het Eigen Volk. De vreemdeling van de prehistorie tot heden* (A. Morelli, 1993).⁸² Dat is in de ons omringende landen niet anders. De Franse migratie-historicus Gérard Noiriel heeft er in een artikel in de *Annales* op gewezen dat

"l'immigration n'a jamais été considérée comme un problème digne d'attention par les historiens." (G. Noiriel, 1986, 751-752)⁸³

⁸² In het SYBIDI-document VII, dat een stand van zaken geeft van het onderzoek naar immigratie in België, worden slechts drie historici vermeld, met name Stengers, Morelli en Dumoulin. Cf. *L'immigration et la recherche en Belgique (1930-1991). Bilan*, Brussel, Academia, 1993, xxii-201 p. (Sybidi-document nr. 7)

⁸³ Een gelijkaardige uithaal bij A.G. Hargreaves, 1995, 5.

Mijn focus op de rol van de staat sluit aan bij de groeiende trend in het internationale migratie-onderzoek die de rol van de staat sterk benadrukt. Bij Marij Leenders bijvoorbeeld staat

“de vraag in hoeverre het proces van staatsvorming – opgevat als het proces van politieke integratie – van invloed is geweest op het vreemdelingenbeleid en de uitwerking ervan”

centraal (M. Leenders, 1993, 9). Hét lichtende voorbeeld in dit verband is de Franse sociaal-historicus Gérard Noiriel, die de factor ‘immigratie’ koppelt aan processen en mechanismes als *Verstaatlichung* en natievorming, bureaucratisering, sociale disciplineren, nationalisme, xenofobie en de economische conjunctuur (G. Noiriel, 1988; id., 1991).⁸⁴

De migratiehistoricus Frank Caestecker spiegelt zich in een bijdrage aan het verzamelwerk *Denken over migranten in België* aan het Amerikaanse etnische migratie-onderzoek (F. Caestecker, 1993, 61; zie ook E. Witte, 1993, 27). Caestecker geeft een uitvoerig overzicht van de *ethnic history*-traditie in de Verenigde Staten, maar komt eigenlijk met weinig argumenten voor de dag waaruit zou moeten blijken dat een dergelijke benadering in de Belgische context de voorkeur verdient. Verder dan de stelling dat de migranten en de sociale en culturele implicaties van hun migratie “het historisch onderzoek waardig [zijn]” komt Caestecker niet (F. Caestecker, 1993, 61).

De historica Els Deslé zet zich af tegen de *ethnic history*-benadering. Deslé komt met een paar sterke argumenten voor de dag. De *ethnic history* concentreert zich op bepaalde migrantengemeenschappen. Het probleem is dat dergelijk historisch ‘migranten’-onderzoek zonder meer aanneemt dat individuen die van één welbepaald gebied of land naar een ander land migreren, een afgeleide, onproblematische, sociaal-culturele groep vormen (E. Deslé, 1993, 41). Bovendien dreigt een historiografie van de ‘etnische minderheden’ precies het tegenovergestelde te bereiken van wat er eigenlijk mee bedoeld wordt, met name een blijvende uitsluiting van migratie en immigranten uit de nationale geschiedenissen (E. Deslé, 1993, 57). De socioloog Marco Martiniello van zijn kant waarschuwt voor het klakkeloos overnemen van theoretische elementen die ontwikkeld werden binnen andere maatschappelijke of natio-

⁸⁴. In een schitterend artikel in de *Annales* stelt Noiriel voor “à abandonner les notions de ‘tradition’, de ‘mentalité collective’, au profit de concepts beaucoup moins familiers des historiens français, comme celui de ‘reproduction sociale’ [...]”. Noiriel komt hier in de buurt van *social constructionist* perspectieven. Anderzijds – en dat blijkt ook uit zijn boeken – brengt zijn afwijzing van het ‘mentaliteits’-concept een toenadering tot het ‘ideologie’-concept met zich mee (G. Noiriel, 1986, 763). (Voor een bespreking van de noties ‘mentaliteit’ en ‘ideologie’, zie P. Burke, 1992, 93-95)

nale contexten. Martiniello wijst bijvoorbeeld op de "betwistbare manier" waarop Europese onderzoekers gebruik hebben gemaakt van migratie-onderzoek uit de Verenigde Staten (M. Martiniello, 1993, 92-94). Deslé pleit dan ook voor een geïntegreerde benadering van immigratie, waarbij ook variabelen als natievormingsprocessen in het onderzoek worden betrokken. Deslé schrijft:

"Een sociaal-politieke geschiedenis van de Europese 19e-eeuwse arbeidsmigraties, gecombineerd met een sociaal-politieke geschiedenis van de vorming van de Europese natie-staten, moet het mogelijk maken de 20ste-eeuwse internationale migraties in hun juiste historische kader te plaatsen." (E. Deslé, 1993, 56)

Deslé inspireert zich hierbij op de eerder vermelde artikels van Bovenkerk, Miles en Verbunt die pleiten voor een grondige analyse van de interactie tussen processen van natievorming en de houding van staten tegenover immigratieprocessen (E. Deslé, 1993, 45; F. Bovenkerk, R. Miles & G. Verbunt, 1990, 478; id., 1991, 388). Ik ben ervan overtuigd dat een dergelijke geïntegreerde benadering van immigratie en staats- en natievorming het immigratie-onderzoek uit de "intellectuele noodtoestand" kan halen waar het zich volgens Marco Martiniello in bevindt (M. Martiniello, 1993, 95).

10. IDEALISME VERSUS MATERIALISME: BRUBAKER EN DE INTELLECTUELE ERFENIS VAN WEBER

De nationale elites spelen zoals gezegd bij Brubaker een grote rol als natievormende krachten. Over de rol die nationale elites (kunnen) spelen als initiatoren van nationaal bewustzijn is er in buiten- en binnenlands nationalisme-onderzoek een vrij brede consensus. De meeste onderzoekers erkennen de rol van de elites bij het construeren van "invented traditions" en zijn het eens over de unificerende, natievormende rol van de invoering van een standaardtaal, nationaal onderwijs, of een nationale economie. De invalshoek van Brubaker wijkt echter in een aantal cruciale aspecten af van deze consensus. Brubaker ziet natievorming concreet als de juridisch-technische afbakening van de natie door middel van de nationaliteitswetgeving. Hij gaat er daarbij van uit dat de wijze waarop de natie aldus afgebakend, afgelijnd en afgeschermd wordt, gedetermineerd wordt door een mentaal referentiekader, "the national self-understanding", of nog, "the idiom of nationhood".⁸⁵ Het is opmerkelijk hoe

⁸⁵. Yasemin Nuhoglu Soysal heeft het op een vergelijkbare manier over "a cultural framework upon which the national actors base their meanings and actions". (Y. Nuhoglu Soysal, 1994, 6)

Brubaker op het analytische vlak aanleunt bij de constructivistische elementen in de theorieën van Gellner c.s., terwijl hij zijn analyse onderbouwt met een fundamenteel idealistisch causaal kader.⁸⁶ De Franse historicus Jean-Charles Bonnet verklaart in een artikel uit 1977 de veranderingen in de Franse nationaliteitswetgeving tijdens het interbellum vanuit de 'belangen' van de nationale elites. Hij relateert die belangen daarbij aan de economische conjunctuur, electorale strategieën, en demografische en militaire factoren (J.-C. Bonnet, 1977, inz. 59-64).⁸⁷ Brubaker doet dergelijke verklaringen af als instrumentalistisch en mechanistisch. Hij ziet eventuele belangen als ondergeschikt aan het determinante ideologische denkkader van de elites:

"the conceptions of nationhood have determined the tracks along which the politics of citizenship have been driven by the dynamic of interests".

Hij kiest daarbij naar eigen zeggen voor een perspectief dat wars is van culturalistisch determinisme of rigied instrumentalisme (W. R. Brubaker, 1992, 16; id., 1993, 5).⁸⁸ Brubaker laat de vraag waar en wanneer de 'national self-understanding' en het 'idiom of nationhood' zijn ontstaan volledig buiten beschouwing. Nochtans woedt daarover, zoals ik al heb uiteengezet, een stevig debat in de internationale literatuur. De modernistische, contextualistische theorieën van Gellner, Hobsbawm, en – tot op zekere hoogte – Anderson stellen dat natievorming pas noodzakelijk werd in een moderne, industriële samenleving. Andere, primordialistische, theorieën leggen er integendeel de nadruk op dat nationale identiteiten al in de Middeleeuwen tot ontwikkeling kwamen (A.D. Smith, 1994, 69-70; L. Greenfeld, 1992). Brubaker gaat de discussie over de wording van nationale identiteiten echter uit de weg. Hij schijnt aan de Duitse en Franse 'idioms of nationhood' een statische, autonome status toe te kennen. Of zoals de socioloog Christian Joppke het uitdrukt:

⁸⁶. Idealistisch als tegenpool van materialistisch – in filosofische zin. Brubaker volgt de moderniteitstheoretische verklaringsbasis van Gellner, Hobsbawm en Anderson niet, maar verklaart de veranderingen in de nationaliteitswetgeving – i.e. in de afbakening van de natie – nogal mechanistisch vanuit de constituerende rol van het dominante 'idiom of nationhood'. Deze visie leunt zwaar op de ideeën van Max Weber over de relatie tussen 'ideeën' en 'belangen'. Voor de invloed van Weber op het werk van Brubaker, cf. M. Roche, 1994, 889; E.B. Rhodes, 1994, 101; C. Escobar, 1994, 1264; C. Joppke, 1995, 175-177; J. Stone, 1995, 140; W. W. Hagen, 1995, 111.

⁸⁷. Ook de Franse historicus Dominique Schnapper hecht veel belang aan de invloed van militaire en – vooral – demografische factoren op de veranderingen in de nationaliteitswetgeving (D. Schnapper, 1989, 24-25).

⁸⁸. Christian Joppke geeft hem hierin gelijk, maar Joppke stelt zich wel vragen over de zwijgzaamheid van Brubaker over de concrete interactie tussen ideeën en belangen (C. Joppke, 1995, 175).

"The 'ideas' of nationhood are simply presented as ultrastable and unchanging; as strangely unmoved movers." (C. Joppke, 1995, 175)

In tegenstelling tot Brubaker meen ik, in het spoor van het radicale constructivisme van Anderson, dat het 'idiom of nationhood' en de 'national self-understanding' van de elites in essentie ingebeelde, geconstrueerde 'ideeën' vooronderstellen, die permanent gereproduceerd worden, en in een dialectische relatie staan met een conglomeraat van belangen, preferenties en materialistische condities. Detrez en Blommaert slaan een brug tussen Anderson en Brubaker. De 'ingebeelde natie' van Anderson kan volgens beide auteurs beschouwd worden als

"een groep mensen die zich niet enkel verbonden voelt, maar zich ook verbonden weet door de gedeelde tradities en kenmerken, deze gaat gebruiken als criteria voor het afbakenen van grenzen tussen de eigen groep en andere groepen, en ze desnoods met geweld gaat verdedigen tegen bedreigingen van buitenaf." (R. Detrez & J. Blommaert, 1994, 18)

In die optiek moet de dynamiek in de afbakening van de 'natie', i.e. de *juridische constructie* van in-group en out-group, in eerste instantie geanalyseerd worden *in samenhang met* de 'national self-understanding', zoals die door de nationale elites 'verbeeld' wordt, en die we zouden kunnen opvatten als de *culturele constructie* van in-group en out-group, maar de juridische afbakening van de in-group kan slechts ten dele verklaard worden door de culturele constructie van de in-group.⁸⁹ Een verklaring voor de evoluties in de *juridische* en *culturele* afbakening van in-group en out-group moet – zoals *idealiter* elke historische verklaring – uiterst voorzichtig en genuanceerd geformuleerd worden, met aandacht voor een brede cluster van contextuele factoren van demografische, politieke, sociaal-psychologische en economische aard. Monocausale verklaringsmodellen die steunen op een veronderstelde autonomie van het ideële zijn uit den boze.

⁸⁹. Ook de Franse socioloog Alain Dieckhoff wijst erop dat "*le lien politique qui, en droit, fonde seul l'appartenance à la nation sera donc réitéré, dans les faits, par un lien social [...] Pour le dire en termes wébériens, l'appartenance à une même nation ne saurait être fondée uniquement sur des intérêts rationnels, elle requiert une communalisation c'est-à-dire l'apparition d'un sentiment subjectif d'appartenance à une même communauté.*" (A. Dieckhoff, 1996, 53, onderstreping toegevoegd).

11. DE VERONDERSTELDE TEGENSTELLING TUSSEN EEN 'FRANSE' EN EEN 'DUIITSE' NATIE-IDEE

Het is in veel nationalisme-onderzoek een gewoonte geworden om een analytisch onderscheid te maken tussen een civiel-politiek en voluntaristische 'Franse', en een etnoculturele 'Duitse' invulling van de natie-idee. Sommigen onderscheiden op analoge wijze een 'Franse' en een 'Duitse' nationalisme-variant. Deze binaire typologie is historisch geworteld in de commotie die er in de jaren 1870 ontstond rond de kwestie Elzas-Lotharingen. De Duitse historici Mommsen en Strauss bestempelden Elzas-Lotharingen op basis van etnisch-culturele kenmerken als 'typisch Duits', terwijl de Franse historici Renan en Fustel de Coulanges daar hun voluntaristische natie-definitie tegenover stelden, en Elzas-Lotharingen als een deel van de Franse natie zagen. Friedrich Meinecke onderscheidde daarop in 1907 een Franse "*Staatsnation*" en een Duitse "*Kulturnation*" (zie D. Schnapper, 1989, 22; W.R. Brubaker, 1990, 393; W.R. Brubaker, 1992, 1-2; A. Dieckhoff, 1996, 44-45; D. Schnapper, 1996, 318; D. Gosewinkel, 1996, 321). Hans Kohn en vele auteurs na hem bouwden hun analytisch kader rond de conceptuele dichotomie tussen een civiel-politieke natie-idee 'à l'occidentale' en een etnisch-cultureel nationalisme 'à l'orientale'.⁹⁰

De Franse historicus Alain Dieckhoff heeft erop gewezen dat een dergelijke zwart-wit conceptualisering de historische realiteit oversimplificeert. In Duitsland floreerde er immers met Hegel c.s. een filosofische traditie die een prominente plaats toebedeelde aan de 'politieke' aspecten van de natie-idee, terwijl reactionaire denkers als Barrès en Maurras in Frankrijk de cultuur of het ras beschouwden als het cement van de natie (A. Dieckhoff, 1996, 45; zie ook M. Evers, 1992, 354, 362).⁹¹ Dieckhoff stelt dat de dialectische interactie tussen de politieke en de culturele sfeer een wezenlijke component vormt van elk modern nationalisme. Volgens de Duitse historicus Schnapper wordt een natie-staat gekenmerkt door

"[...] la tension entre l'ambition de rationalité formelle et abstraite de la citoyenneté, qui est d'ordre juridique et politique, et la nécessité, dans toute société, de constituer entre les citoyens un lien social, qui ne peut être que de type 'communautaire' ou 'ethnique', c'est-à-dire direct et affectif."

⁹⁰. De historicus A. Labrie combineert de conceptuele dichotomie van Koch met de structurele analyse van Miroslav Hroch (A. Labrie, 1992, 67).

⁹¹. A.C.L. Zwaan onderscheidt een "*liberaal gericht nationalisme*" en een "*romantisch nationalisme*" die in het Duitse Tweede Keizerrijk naast elkaar bestonden (A.C.L. Zwaan, 1992, 395, 406 sq).

Ook Schnapper heeft het over een dialectische relatie tussen de civiele en etnische componenten (D. Schnapper, 1996, 318-319). Dit alles weerhoudt er sommige wetenschappers niet van om mordicus een onderscheid te blijven maken tussen een 'Duits' en een 'Frans' model. Frans De Wachter maakt een onderscheid tussen een Franse, "jacobijnse", en een Duitse "romantische" natie-idee (F. De Wachter, 1994, 72-75; cf. ook R. Kastoryano, 1989, 9-10, 16). De antropoloog Rik Pinxten onderscheidt drie belangrijke natie-modellen:

"het Latijnsamerikaanse voorbeeld waarbij enkel de kolonisten zichzelf een identiteit creëren op culturele gronden; het Franse en Engelse model waarbij nationalisme ingevuld wordt door individueel burgerschap; het Duitse model, waarbij uitgegaan wordt van een organisch gegeven volksidentiteit die zich in een staatsvorm prononceert." (R. Pinxten, 1994, 151)

Het eerste model is afgeleid van Andersons (1994, 37-46) tracerings van de oorsprong van het natiebegrip *tout court* in zeventiende-eeuwse milieus van kolonisten in Latijns-Amerika, terwijl het tweede en derde model de traditionele dichotomie tussen het 'Franse' politiek-civiele, en het 'Duitse' etno-culturele natiemodel weerspiegelen. Louis Vos, historicus aan de KULeuven, onderscheidt twee soorten nationalisten. De "politieke nationalisten", die de politiek-civiele component beklemtonen, zouden pleiten voor een "inclusief nationalisme" dat openstaat voor toetreding tot de nationale gemeenschap door formele en feitelijke integratie in de nationale gemeenschap, terwijl "cultuurnationalisten" die de etnisch-culturele component hoog in het vaandel dragen een "exclusief nationalisme" aanhangen dat de verschillen met de buurlanden - de 'externe anderen' - en met de 'vreemdelingen' - de 'interne anderen' - accentueert (L. Vos, 1994, 121).⁹² Op een gelijkaardige manier onderscheidt Johan Degenaar een "inclusief patriottisme" naast een "exclusief nationalisme" (J. Degenaar, 1994, 334).⁹³ Dit lijkt mij geen vruchtbare invalshoek. Tegenover de visie van Vos dat er een 'politiek' en een 'cultureel' nationalisme is, stel ik - met Dieckhoff - dat elk nationalisme gekenmerkt wordt door de interactie

⁹² Ook Marc Reynebeau lijkt in hetzelfde bedje ziek. Reynebeau maakt een onderscheid tussen een "politiek" nationalisme (elders gebruikt Reynebeau ook het begrip "patriottisme") en een "romantisch" nationalisme. Vooral het 'romantische' nationalisme zou sterke exclusieve processen oproepen. Reynebeau koppelt het onderscheid tussen 'politiek' en 'romantisch' nationalisme hier en daar (maar dus niet systematisch) aan een Frans-Duitse dichotomie. Anderzijds onderstreept Reynebeau wel de structurele overeenkomsten tussen beide nationalisme-varianten, met name als hij het heeft over de "ijzeren driehoek [...] tussen cultuur, natie en staat." (M. Reynebeau, 1995, 29-31)

⁹³ Eenzelfde invalshoek bij H. ADAM, "Exclusive nationalism versus inclusive patriotism: state ideologies for divided societies", III, *Innovation*, 4, pp. 56-87. Geciteerd in P. Ratcliffe, 1994a, 8.

tussen de culturele en de politieke sfeer. Bovendien ben ik van mening dat inclusiviteit en exclusiviteit niet verbonden zijn met verschillende vormen van nationalisme, maar conceptueel met elkaar verbonden zijn.⁹⁴ De 'insluiting' van de 'in-group' impliceert *ipso facto* de 'uitsluiting' van de 'out-group'. Ten slotte verwerp ik ook de tegenstelling tussen patriottisme en nationalisme. Ik sluit me volledig aan bij Craig Calhoun, die stelt dat

"[...] it is analytically untenable to try to treat 'nationalisme' and 'patriotism' (or other labels amounting to 'good' and 'bad' nationalism) as though they were fundamentally different ideological species. Artistic inspiration, needed identity, will to power, and politics of repression can be and often are bound inseparably together." (C. Calhoun, 1994a, 334, voetnoot 39)

Volgens de Franse historicus Dominique Schnapper heeft ook Brubaker boter op het hoofd. Schnapper verwijt Brubaker de tegenstelling tussen een 'Franse' en een 'Duitse' natie-idee te hernemen op een manier "*un peu trop simple*" bij diens typologisch onderscheid tussen een 'Frans' en een 'Duits' 'idiom of nationhood'.⁹⁵ Brubaker onderscheidt inderdaad twee antagonistische natie-idiomen:

"[...] the French understanding of nationhood has been state-centered and assimilationist, the German understanding has been *Volk*-centered and differentialist." (W.R. Brubaker, 1992, 1)⁹⁶

De civiel-politieke, assimilationistische opvatting van de 'natie' in Frankrijk resulteert volgens Brubaker in een expansieve, inclusieve definiëring van staatsburgerschap, terwijl de ethnoculturele, differentialistische opvatting van de 'natie' in Duitsland een restrictieve, exclusieve definiëring van het staatsburgerschap voor gevolg heeft. Dit alles lijkt wel heel erg op de klassieke dichotomie tussen een 'Frans' en een 'Duits' natiemodel. Brubaker is zich daar echter van bewust, en verdedigt zich in volgend citaat:

"The temptation to treat differences of degree as differences of kind, differences of contextual expression as differences of inner principles, is endemic to bipolar compa-

⁹⁴. Voor een analyse van de dichotomieën exclusie vs. inclusie, en homogeniteit vs. heterogeniteit, zie ook A.M. Alonso, 1994, 393-396. Voor de verlokkelijke cultureel-artistieke kant van nationalisme, zie B. Anderson, 1994, 141-145.

⁹⁵. Schnapper heeft het over "*Brubacker [sic]*", "*un jeune politologue américain*". (D. Schnapper, 1996, 318)

⁹⁶. Elders schrijft Brubaker: "[...] the French conception of nationhood has been universalist, rationalist, assimilationist and state-centred, the German conception has been particularist, organic, differentialist and *Volk*-centered." (W.R. Brubaker, 1990, 386)

risons; it is heightened when the field of comparison is as historically and ideologically charged as it is here. To characterize French and German traditions of citizenship and nationhood in terms of such ready-made conceptual pairs as universalism and particularism, cosmopolitanism and ethnocentrism, Enlightenment rationalism and Romantic irrationalism, is to pass from characterization to caricature. Yet if formulated in more nuanced fashion, the opposition between the French and German understandings of nationhood and forms of nationalism remains indispensable." (W. R. Brubaker, 1992, 2)

In dit verband moet opgemerkt worden dat Brubaker het bestaan van oppositionele 'idioms of nationhood', zowel in Duitsland als in Frankrijk, wel degelijk onderkent, al benadrukt hij dit veel te weinig.⁹⁷ De vaststelling dat de dominante ('hegemonische') natie-idiomen in Duitsland en Frankrijk fundamenteel verschillend zijn, is echter nog geen reden om de zogenaamde dichotomie tussen 'het' Franse en 'het' Duitse natie-idiom als een universele standaard te gaan gebruiken in comparatief onderzoek naar nationalisme en natievorming. Zoals de socioloog Donald L. Horowitz zegt:

"it is preferable to think in terms of a spectrum rather than a dichotomy [...]." (D.L. Horowitz, 1989, 50)

En om het met de Franse historicus Dominique Schnapper te zeggen:

"Il ne s'agit pas pourtant de comparer seulement des textes et d'opposer une 'fermeture' allemande à une 'ouverture' française, mais de comprendre l'élaboration de l'un et l'autre droit à partir d'une histoire politique, nationale, démographique spécifique et d'analyser les fonctions sociales différentes qui joue [...] le droit de la nationalité." (D. Schnapper, 1989, 21)

12. HET VRUCHTBARE ONDERSCHIED TUSSEN 'POLITY-SEEKING' NATIONALISME EN 'POLITY-BASED' NATIONALISME

Brubakers universalistische claim dat zijn natiestaat-concept opgaat voor alle moderne staten heeft belangrijke theoretische implicaties. De vraag dringt zich nu immers op of de natiestaat van Brubaker 'nationalistisch' is, in de Gellneriaanse zin van het woord.⁹⁸ Zo ja, hoe verhoudt dit 'nationalisme' zich

⁹⁷. Dat heeft bijvoorbeeld voor gevolg dat sommige auteurs na een oppervlakkige of selectieve lezing van *Citizenship and nationhood in France and Germany* de ideeën van Brubaker op een karikaturale manier parafraseren. Een mooi staaltje wordt geleverd door de socioloog David Jacobson (1996, 21-24).

tot andere 'nationalismen'? Verliest het concept 'nationalisme' niet een stuk van haar analytische spankracht als *alle* staten 'nationalistisch' worden? Ton Zwaan en Nico Wilterdink schrijven in dit verband:

"Nationalisme is [...] op velerlei wijzen *geïnstitueerd* in het beleid van centrale overheden, waar deze door middel van het *nationaliteitenrecht*, paspoorten, douane, vreemdelingenpolitie en bevolkingsregister een onderscheid maken tussen eigen burgers en vreemdelingen of buitenlanders en de eersten bevoorrecht boven de laatsten." (N. Wilterdink & T. Zwaan, 1991, 268, cursivering toegevoegd)

Deze omschrijving situeert de nationaliteitswetgeving uitdrukkelijk in het kader van een geïstitutionaliseerde, permanente vorm van nationalisme die via de juridische regelgeving en de administratieve praktijk de 'natie' als het ware permanent reproduceert.⁹⁹ Ik catalogeer deze *permanente technisch-juridische reproductie* van de 'natie' uitdrukkelijk als een vorm van continue natievorming die, zoals de 'invented traditions' van Hobsbawm en de 'cultural control' van Charles Tilly, karakteristiek is voor elke moderne staat.¹⁰⁰ Ook de *culturele* definiëring van de natie, het 'idiom of nationhood' waar Brubaker het over heeft, wordt mijns inziens permanent gereproduceerd.¹⁰¹ De socioloog

^{98.} Zoals ik eerder heb betoogd zie ik geen zinvol alternatief voor Gellners nationalisme-definitie.

^{99.} David Jacobson heeft het in dit verband over "*the human fabric of the nation-state*" (D. Jacobson, 1996, 5).

^{100.} De Nederlandse historicus P. Hecht e.a. schrijven in de inleiding tot een themanummer uit 1982 van het *Tijdschrift voor Geschiedenis*, dat het nummer oorspronkelijk geconcipieerd was als een bijdrage over "*expresselijke natievorming*" in Nederland en België tijdens de 19e eeuw. "*Expresselijke natievorming*" werd dan gedefinieerd als "*bewuste pogingen om de bevolkingen van België en van Nederland te doordringen van de idee tot een natie-staat te behoren en ze tot meer begrip van nationale eigenheid en eenheid te brengen*". Het bijvoegsel "*expresselijk*" viel volgens Hecht c.s. weg omdat het de redactieraad al vroeg duidelijk werd dat sommige maatregelen die door de centrale overheid getroffen werden, wel natie-bevestigend werkten, maar dat ze niet om die reden tot stand waren gekomen, en dus niet natie-vormend konden genoemd worden. In de optiek van Hecht c.s. kunnen de veranderingen in de nationaliteitswetgeving eventueel wel beschouwd worden als natie-bevestigend - al is het maar omdat de nationaliteitswetgeving geldig is voor het hele grondgebied, en voor de hele bevolking - maar niet als natie-vormend. Het kan immers betwijfeld worden of aanpassingen in de nationaliteitswetgeving de expliciete bedoeling hebben om de onderdanen meer nationaal bewustzijn bij te brengen. Ik beschouw het 'management' van de aan permanente in- en uitstroom onderhevige 'natie' niettemin uitdrukkelijk als een (permanente) vorm van natievorming. (P. Hecht, J. Stengers, Th. Van Thijn & E. Witte, 1982, 481).

^{101.} In dit verband kan het nuttig zijn erop te wijzen dat Carter c.s. opmerken dat "*notions of 'race', nation and national identity are political constructs that require constant policing and refurbishment.*" (B. Carter, M. Green & R. Halpern, 1996, 135).

Craig Calhoun gaat zelfs zover te stellen dat in deze zelf-definiëring het hele wezen van het nationalisme besloten ligt:

“nationalism is the rhetoric of identity and solidarity in which citizens of the modern world most readily deal with the problematic nature of state power and with problems of inclusion and exclusion.” (C. Calhoun, 1994a, 305)

Deze culturalistische definiëring van nationalisme gaat mij te ver, maar Calhoun vestigt wel zeer terecht de aandacht op de *retorische constructie* van de ‘natie’. De natie wordt gecreërd door erover te spreken.¹⁰²

Wellicht is het natiestaat-concept van Brubaker en bovenvermelde omschrijving van nationalisme door Zwaan en Wilterdink op een zinvolle manier in verband te brengen met het “*state-led nationalism*” van de historisch-socioloog Charles Tilly. Tilly onderscheidt “*state-led nationalism*” van “*state-seeking nationalism*”:

“What was *state-led nationalism*? Rulers who spoke in a nation’s name successfully demanded that citizens identify themselves with that nation and subordinate other interests to those of the state. What of *state-seeking nationalism*? Representatives of some population that currently did not have collective control of a state claimed an autonomous political status, or even a separate state, on the ground that the population had a distinct, coherent cultural identity.” (Ch. Tilly, 1994, 133, eigen cursivering)¹⁰³

Op dezelfde manier maakt de historica Sophie de Schaepdrijver een onderscheid tussen “*staatsdragend*” en “*staatszoekend*” nationalisme:

“In het eerste geval poogt een staat alle burgers binnen zijn grenzen een natiegevoel bij te brengen – in het andere geval zoekt (of eist) een natie een staat.”

In beide gevallen is er volgens de Schaepdrijver sprake van een “*kunstmatig opgelegd natiebesef*” (S. De Schaepdrijver, 1995, 43). De Schaepdrijver mocht zich na de publicatie van haar artikel in het *Vlaams Marxistisch Tijdschrift* ver-

¹⁰². Ook Ana María Alonso (1994, 389) onderstreept het belang van retorische strategieën bij de constructie van collectieve identiteiten.

¹⁰³. Het onderscheid ‘*state-led*’ / ‘*state-seeking*’ nationalisme is te verkiezen boven het gelijkaardige onderscheid dat door Anderson is gemaakt tussen ‘*official nationalism*’ en ‘*vernacular nationalism*’. De typologie van Anderson is voornamelijk gebaseerd op een studie van nationalisme in (ex-)koloniale contexten, vandaar het onderscheid tussen een “*vernacular [inheems] nationalism*” en een geïmplanteed “*official nationalism*” (B. Anderson, 1994, 83-113).

heugen in een scherpe replek van Jaak Peeters, de secretaris van het *Nationalistisch Verbond – Nederlandse Volksbeweging*. Peeters veroordeelt de terminologie van de Schaepdrijver. De noties ‘staatsdragend’ en ‘staatszoekend’ nationalisme berusten volgens Peeters op “*verhullend taalgebruik*”. Immers:

“Het gaat om nationalisme, volksnationalisme, dat een staat wil maken aangepast aan de mensen, en het staatsnationalisme, dat de mensen wil bepotelen [sic] om ze geschikt te maken om in de statelijke machtstructuur van de zittende heersers te leven, en daarom beter “imperialisme” zou heten.” (J. Peeters, 1995, 81)

Laten we het boude woordgebruik van Peeters even buiten beschouwing, en laten we zijn stelling in overweging nemen. Is het onderscheid tussen ‘staatsdragend’ en ‘staatszoekend’ nationalisme van de Schaepdrijver gelijk te schakelen met het onderscheid van Peeters tussen staats- en volksnationalisme? Hoegenaamd niet. Peeters refereert duidelijk naar twee *inhoudelijk* verschillende concepties van natie, natievorming en nationalisme, met een verschillende *ethische* kwalificatie. Peeters stelt een ‘goed’ volksnationalisme tegenover een ‘slecht’ staatsnationalisme. Bijgevolg staat de ‘slechte’ staatsnationalistische staat tegenover de beoogde ‘goede’ volksnationalistische staat. Detrez en Blommaert merken terecht op dat een dergelijk ethisch gekwalificeerd onderscheid niet zinvol is:

“volksnationalisme streeft evengoed naar een eigen, nationale staat en gedraagt zich van zodra dit ideaal verwezenlijk is tegenover de eigen minderheden precies zoals het verwerpelijke staatsnationalisme.” (R. Detrez & J. Blommaert, 1994, 14)

Terwijl Peeters een inhoudelijk, ethisch gekleurd onderscheid maakt tussen ‘goed’ en ‘slecht’ nationalisme, maakt de Schaepdrijver een structureel-analytisch onderscheid tussen het nationalisme van een ‘natie’ die naar een eigen staat streeft, en een uitgebouwde staat, die aan natievorming doet. Daar kan op zich weinig tegen in gebracht worden.

Brubaker herformuleert het onderscheid tussen *state-led* en *state-seeking* nationalisme. De typologie van Brubaker onderscheidt

“*polity-seeking or polity-upgrading* nationalisms that aim to establish or upgrade an autonomous national polity; and *polity-based, nation-shaping (or nation-promoting)* nationalisms that aim to nationalize an existing polity.” (W. R. Brubaker, 1996a, 79, eigen cursivering)

De typologie van Brubaker lijkt mij relevanter dan de typologie van Tilly (en van de Schaepdrijver). Brubaker keert terug naar het theoretische uitgangspunt van Gellner, nl. dat het nationalistische principe inhoudt dat politieke en territoriale eenheden moeten congrueren. Gellner holt de kracht van deze

formulering al meteen uit door in het vervolg van zijn betoog systematisch te spreken over 'staten', en niet langer over 'politieke eenheden', maar Brubaker vermijdt zeer terecht het woord 'staat' in zijn algemene typologie. De referentie naar 'politieke eenheden' is interessant omdat het ook toelaat processen zoals (con-)federalisering te beschouwen als een (regionale) vorm van *polity-upgrading* nationalisme.¹⁰⁴

De vaststelling dat natievorming permanent en nooit-voleindigd is, leidt naar een belangrijke blinde vlek in de recente historische overzichten van nationalisme en nationale identiteit in de de Belgische ruimte (M. Reynebeau, 1995; L. Vos, 1994; L. Wils, 1992). De syntheses van Reynebeau, Wils en Vos reppen immers met geen woord over de Belgische natievorming na de Eerste Wereldoorlog, maar benadrukken des te meer de Vlaamse en Waalse natievorming. Wils' verhaal is het verhaal van de geleidelijke ondergang van de 'oude' Belgische natie en de opkomst van een Vlaamse (sub)natie. De Belgische natievorming is een proces dat doodbloedde rond het einde van de 19e eeuw. Wat volgde was een proces van desintegratie en ontbinding (L. Wils, 1987, 224-225; id., 1992, 141-169). Ook in de synthese van Reynebeau - die, toegegeven, over de geschiedenis van de *Vlaamse* identiteit handelt - is er van Belgische natievorming maar sprake van 1830 tot het einde van de 19e eeuw. In de volgende hoofdstukken zwijgt Reynebeau als vermoord. Alleen in het slothoofdstuk wordt de Belgische natie - terminaal en zieltoegend - nog even ten tonele gevoerd.

13. "HISTORIANS ARE NOT JUDGES"¹⁰⁵: DECONSTRUCTIE, DEMYTHOLOGISERING, DESACRALISERING

Ik heb *supra* uitvoerig uiteengezet hoe een ontologisch radicaal-constructivisme samengaat met een deconstructieve methodologische benadering. Door de problematisering van concepten zoals 'natie' concentreert het onderzoek zich op de directe studie van oorsprong, evolutie en gebruik van categorieën, concepten en hiërarchieën. Hobsbawm komt dicht in de buurt van een dergelijk deconstructivisme als hij bij gebrek aan een sluitende en wetenschappelijk te verantwoorden *a priori*-definitie van de natie voor een aanpak kiest waarbij de veranderingen en transformaties van het *concept* 'natie'

¹⁰⁴. In die zin wordt het bijvoorbeeld mogelijk én relevant om niet langer een fundamenteel analytisch onderscheid te hanteren tussen het separatistische deel en het niet-separatistische deel van de Vlaamse Beweging. Maar dit terzijde.

¹⁰⁵. M. Hroch, 1993, 3.

in kaart worden gebracht.¹⁰⁶ De Nederlandse politicoloog Koen Koch heeft dit – overigens met een van Anthony Smith geleende omschrijving – het ‘political action’ perspectief genoemd. Dit houdt in “dat niet gezocht wordt naar ‘objectieve’ dan wel ‘subjectieve’ invullingen van het natiebegrip, maar naar de wijze waarop nationalistische bewegingen, politici en ideologen dat in de loop der tijden hebben gedaan” (K. Koch, 1991, 224).¹⁰⁷

Dit deconstructivisme mag niet verward worden met ‘demythologisering’ of ‘demystificatie’, termen die betrekking hebben op de ‘ontmaskering’ van ‘mythes’. Demythologiserende benaderingen gaan er van uit dat ‘mythes’ legendes en/of leugens zijn, en als dusdanig ‘ontmaskerd’ (moeten) worden door ‘ernstige’ historiografie. De argumenten die tegen demythologiserende benaderingen in stelling worden gebracht, kunnen herleid worden tot een drietal categorieën.

Het eerste argument houdt in dat mythes helemaal geen ‘leugens’ zijn, maar een kern van waarheid bevatten. We zouden dit het ‘primordialistische’ argument kunnen noemen. Zo stelt Connor:

“Myths vary greatly in the degree to which they accord with fact. Regardless of their factual basis, however, myths engender a reality of their own, for it is seldom what is that is of political significance, but what people think is.” (W. Connor, 1994, 140)

Ook Bernard Michel situeert de mythe ergens tussen realiteit en verbeelding.¹⁰⁸ De nationalistische ‘mythes’ kunnen volgens Anthony D. Smith niet beschouwd worden als illusies:

^{106.} Ook Liah Greenfelds analyse van de “semantische permutaties” die het natiebegrip in de loop der tijden onderging, is deconstructivistisch te noemen. Greenfeld spreekt in dit verband ook van “zigzag patterns of semantic change” (L. Greenfeld, 1992, 4-5).

^{107.} Het *political action* perspectief van Brubaker vertrekt vanuit de premisse dat nationalistische politieke actie veroorzaakt wordt door een deficiëntie-conditie die in twee vormen kan voorkomen: “a nation may be held to lack an adequate polity, or a polity may be held to lack an adequate national base” (W.R. Brubaker, 1996, 79).

^{108.} “*Le mythe participe à la fois du réel et de l’imaginaire, car il est mobilisateur de l’action. Le mythe de la nation rassemblée et unanime qui impose par la révolution victorieuse son indépendance reste le grand mythe dominant de tous les nationalismes. Il ne s’est jamais réalisé sous cette forme. L’historien découvrira toujours que la nation n’a jamais été unanime, que la révolution victorieuse relève d’une image d’Épinal jamais réalisée, que les indépendances sont acquises par des traités ou des conférences dans lesquelles l’esprit de médiocre compromis a plus de place que l’héroïsme. Toutefois, ce jeu entre rêve et réalité n’est pas non plus un simple mensonge.*” (B. Michel, 1995, 13, onderstreping toegevoegd) Verder stelt Michel dat de realiteit in de nationalistische ideologie gezien wordt “à travers le prisme du mythe”. (Ibid., 264).

"Some indeed would go so far to explain the whole nationalist enterprise in terms of the interests or dispositions of nationalist elites and movements; but it is not necessary to assent to this claim, in order to see how drama has been mingled with empirical generalisation in the ideology of nationalism. Now this mingling of empirical observations with dramatic narrative interpretation is typical of myth and mythical thinking. Myth is very far from being the kind of illusion that it is often conceived to be; nor would we be justified in regarding myths as wholly without factual foundation." (A.D. Smith, 1988, 1-2)

We kunnen uit dit eerste argument besluiten dat de 'natie' niet als een mythe kan beschouwd worden. Immers, volgens genoemde vorsers heeft een 'mythe' een feitelijke basis, een kern van waarheid, en dat is – zoals gezegd – bij de 'natie' niet het geval. Als de 'natie' geen 'mythe' kan zijn, dan kan de deconstructie van het concept 'natie' *ipso facto* ook geen vorm van demythologisering zijn.

Een tweede argumentarium heeft betrekking op de onwenselijkheid van demythologiserende benaderingen. Demythologisering is niet zinvol, gevaarlijk en ondermijnt de maatschappelijke consensus. Feit is dat demythologisering geen vrijblijvende bezigheid is. De historica de Schaepdrijver schrijft:

"Het van hun voetstuk stoten van [...] nationale mythen is plezierig tijdverdrijf voor een historicus, zeker als die een beetje malicieus aangelegd is." (S. de Schaepdrijver, 1995, 42)

Jaak Peeters wijst op de "*moelijk te definiëren wellust*" waarmee bepaalde historici mythen en verhalen over het nationale verleden onderuit halen. Hij beweert dat demythologisering "*het hele fundament onder het menselijk bestaan*" weghaalt (J. Peeters, 1995, 76). Ludo Dierickx stelt op zijn beurt dat

"[...] men in zekere mate begrip [moet] opbrengen voor nationale mythen, gegroeid rond historische figuren, gebeurtenissen, en rond de identiteit en eigenheid van het volk. Het lijkt mij dan ook aangewezen niet al te meewarig en met leedvermaak neer te kijken op mythen en geïdealiseerde voorstellingen van de eigen groep en zomaar aan demystificatie te doen. Mythen vervullen een rol, mensen identificeren zich ermee, trekken zich eraan op, klampen zich eraan vast. Zonder mythen kunnen wij niet leven, zoals we ook niet kunnen leven zonder illusies, zonder identificaties met wezens, met groepen, zonder overschatting, zonder zelfoverschatting. [...] Mythen demystifiëren, ontluisteren en wegrationaliseren is een hachelijke onderneming, die omzichtigheid vergt en ongewenste reacties kan uitlokken bij hen die terugdeinzen voor het vacuüm, vooral wanneer het niet mogelijk blijkt dat vacuüm te vullen met andere concepten, andere mythen, idealen, illusies, waarden, samenhorigheidscriteria en andere middelen in de strijd tegen de kleinheid van ons bestaan en de vereenzaming." (L. Dierickx, 1996, 34)

In een ander artikel betoogt Dierickx dat

“diegene die het nationalisme wil bestrijden en demystifiëren met veel omzichtigheid en tact te werk [moet] gaan. Voor veel mensen is hun vaderland en zijn grootheid een moreel houvast. Dit mag hen niet uit de handen geslagen worden zonder iets anders aan te bieden.” (L. Dierickx, 1994, 162)

Ik ga niet akkoord met dit tweede argument. Historiografie moet revisionistisch en kritisch zijn. Dit betekent dat het verleden kritisch bevraagd moet worden, en dat oude inzichten plaats moeten ruimen voor nieuwe inzichten. Het is onvermijdelijk dat daarbij heilige huisjes omver geschopt worden, standbeelden neergehaald, en luchtballonnen doorprikt.¹⁰⁹ Dat een dergelijke vorm van geschiedschrijving het “moreel houvast” van de goegemeente dynamiteert is niet van prioritair belang. Er mag bovendien niet uit het oog verloren worden dat nationale mythen in veel gevallen aanleiding hebben gegeven (nu nog altijd trouwens) tot wat Ludo Abicht “bijzonder hardnekkige vormen van racisme, discriminatie en xenofobie” genoemd heeft (L. Abicht, 1991, 12). Een deconstructivistische historiografie vervult in dat opzicht een cruciale maatschappijkritische rol.

Een derde argument luidt dat ‘mythen’ helemaal niet ‘ontmaskerd’ kunnen worden, omdat de ‘ontmaskering’ evengoed een ‘mythe’ is. Hier komt met andere woorden de postmoderne stelling van de onoverkomelijke subjectiviteit weer op de proppen. Eric Defoort stelt bijvoorbeeld dat alle historiografie eigenlijk mythografie is (E. Defoort, 1995, 31-41).¹¹⁰ De Luikse historicus Philippe Raxhon combineert ‘postmoderne’ en ‘primordialistische’ argumenten. Raxhon verwerpt in een zeer vijandige bespreking van *Les Grands Mythes de l’Histoire de Belgique, de Flandre et de Wallonie* de stelling van Anne Morelli dat historiografische mythes legendes en leugens zijn (Ph. Raxhon, 1995).¹¹¹ Raxhon stelt dat alle historiografie in zeker opzicht mythologisch is – want “tout historien est subjectif” – en hij verwijt Morelli dat ze revisionisme (in de

¹⁰⁹. De sociologen Jan Vranken en Fred Louckx gaan met de bekende migratie-onderzoeker A.R. Zolberg akkoord dat de meest recente en stimulerende benaderingen van het migratiefenomeen, naast historisch, structureel, en globaliserend, ook “kritisch van aard zijn, omdat ze in meerdere of mindere mate het standpunt onderschrijven dat wetenschap een proces is van demystificatie en rectificatie.” (J. Vranken & F. Louckx, 1990, 327, onderstreping toegevoegd).

¹¹⁰. Op een debat aan de RUGent in januari 1996 stelde Defoort: “Alles is dus contingent: naties, maar ook klassen. Natuurlijk gaat het om iets anders, maar ze zijn contingent: het is een idee en in die zin een mythe. De definitie van een mythe is: een idee dat niet in de natuur voorkomt.” Geciteerd in R. Crivit, 1996, 85.

¹¹¹. Nederlandse vertaling: A. Morelli, 1996a. De bespreking van Raxhon resulteerde in een vinnige polemiek tussen Morelli, Raxhon en de redactie van *Cahiers de Cléo*, waarbij bij voorkeur op de man (of op de vrouw) gespeeld werd, en niet zozeer op de bal. Cf. (in chronologische volgorde): F. Bierlaire, 1996; A. Morelli, 1996b; Ph. Raxhon, 1996.

historiografische context uiteraard) verwart met "*un nettoyage positiviste*" (Ph. Raxhon, 1995, resp. 74, 71). Met andere woorden, Raxhon stelt dat mythes een kern van waarheid bezitten, en dat datgene buiten die kern te herleiden is tot een vorm van subjectiviteit die kenmerkend is voor elke vorm van geschiedschrijving. De demythologiserende pretenties van Morelli zijn bijgevolg niet meer dan een gecamoufleerd neopositivisme: 'Weg met de Mythes, hier komt de Waarheid'.¹¹² Raxhon heeft niet helemaal ongelijk als hij Morelli een positivistische waarheidsclaim verwijt. Morelli citeert inderdaad nogal ongelukkig de Franse migratiehistoricus Gérard Noriel die beweert dat het de plicht van de historicus is 'de waarheid te zeggen' ("*dire le vrai*") (A. Morelli, 1996a, 14; G. Noiriël, 1988, 8). Er is echter meer. Zowel de bijdragen in *Les Grands Mythes de l'Histoire de Belgique, de Flandre et de Wallonie* als de kritiek van Raxhon gaan voorbij aan de *ideologische en legitimerende functionaliteit* van 'mythes' bij de constructie van een 'nationale identiteit' en een 'ingebelde natie'. Juist in dit aspect kunnen historiografische 'mythes' onderscheiden worden van niet of minder ideologisch recupereerbare historiografie (cf. J. Stengers, 1981, inz. 398-401). Hierbij wil ik wel onmiddellijk opmerken dat het concept 'mythe' *in se* eigenlijk weinig bruikbaar is. De relatie tussen historiografie en maatschappij in het algemeen, en tussen historiografie en nationalisme in het bijzonder, is bijzonder complex, en kan alvast niet herleid worden tot de 'vervalsing' of 'verdraaiing' van 'de' geschiedenis, zoals het 'mythe'-concept lijkt te suggereren.

Tot slot nog een kleine opmerking. De Franse historicus Pierre Nora spreekt over *desacralisatie* in plaats van over demythologisering. Het groots opgezette verzamelwerk *Lieux de Mémoire* onder redactie van Nora betracht de deconstructie van de mythische, gesacraliseerde voorstellingen van het 'Franse' verleden.¹¹³ Zo wil hij de "*mémoire royale, mémoire-Etat, mémoire-nation, mémoire-citoyen*" van hun voetstuk stoten, maar tegelijk verraadt zijn pleidooi voor een "*mémoire-patrimoine*" een nieuwe drang naar mythologisering en sacralisatie:

"La stabilisation définitive de la France au rang des puissances moyennes et au sein de l'Europe appelle sur elle-même et sur son passé un ajustement du regard. C'est l'heure d'une mémoire-patrimoine et des retrouvailles de la France avec une nation sans nationalisme. C'est au regard de la mémoire et de la mémoire seule que la 'Nation', dans son acception unitaire, garde sa pertinence et sa légitimité." (P. Nora, 1986b, 652, 653)¹¹⁴

¹¹² Eric Defoort schrijft in dit verband: "*De verbinding van contingentie met ontluistering is eigen aan essentialisten die zich in het bezit wanen van een onafhankelijk en permanent iets, waarmee zij aan de universele en 'ontluisterende' contingentie kunnen ontsnappen.*" (E. Defoort, 1995, 47)

¹¹³ Nora strooit de begrippen 'mythe' en 'mythologie' kwistig in het rond, bijvoorbeeld wanneer hij het heeft over "*notre mythologie nationale*" (P. Nora, 1986a, x).

Jean-Paul Willaime merkt in een replek op de stellingnames van Nora op dat de "evocation des sacralisations passées" in *Lieux de Mémoire* al te vaak samen blijkt te gaan met een

"sacralisation de la mémoire nationale par patrimonialisation de ces lieux aujourd'hui sacralisés [...]. La désacralisation de la démarche de l'historien s'accompagne d'une resacralisation patrimoniale de son objet, comme si la nostalgie de la religion nationale était trop forte et imposait sa recomposition patrimoniale." (J.-P. Willaime, 1988, 127)

Ook de Franse historicus Dominique Schnapper wijst erop dat

"les historiens français continuent à jouer un rôle privilégié dans la célébration savante de l'identité nationale" (D. Schnapper, 1996, 317)

14. BESLUIT

Geconfronteerd met de analytische bloedarmoede van het historisch onderzoek naar nationalisme en nationale identiteit opteer ik voor een constructivistisch perspectief. Vermits het gebruik van de 'natie' als analytische categorie onhoudbaar blijkt, is de zoektocht naar het wezen van de 'natie' een verloren strijd. Het historisch onderzoek naar nationalisme en natievorming kan een nieuwe impuls krijgen door de parameter 'nationale identiteit' los te koppelen van het 'natie'-paradigma, en door de aandacht te richten op de functionaliteit van nationale identiteiten en categorieën bij de reproductie van ongelijkheid via complementaire processen van uitsluiting en insluiting. Dit impliceert een herijking en verruiming van het nationalisme-concept, en een prioritaire analytische focus op de natiestaat. Op die manier kan de historiografie ook een antwoord bieden op het provocerende relativisme van de postmoderne vaandeldragers.

BIBLIOGRAFIE

- ABICHT (Ludo), "Discriminatie, xenofobie, racisme", *Cultuur en Migratie*, 1991, 1, pp. 7-24.
ALONSO (Ana María), "The Politics of Space, Time and Substance: State Formation, Nationalism, and Ethnicity", *Annual Review of Anthropology*, XXIII, 1994, pp. 379-405.
AMERSFOORT (H.), "Voor Vaderland en Oranje. Een verkenning naar de wederzijdse betrokkenheid van natie en leger", *Tijdschrift voor Geschiedenis*, XCV, 1982, 4, pp. 538-557.
ANDERSON (Benedict), *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso, 1994 (eerste druk 1983).
ARON (Raymond), "Is Multinational Citizenship Possible?", in: TURNER (Bryan S.) &

HAMILTON (Peter) (eds.), *Citizenship. Critical Concepts. Volume II*, London-New York, Routledge, 1994, pp. 279-291.

BARBALET (J. M.), "Citizenship Rights", in: TURNER (Bryan S.) & HAMILTON (Peter) (eds.), *Citizenship. Critical Concepts. Volume I*, London-New York, Routledge, 1994, pp. 227-237.

BEINER (Ronald), "Why Citizenship Constitutes a Theoretical Problem in the Last Decade of the Twentieth Century", in: BEINER (Ronald), *Theorizing Citizenship*, New York, State University of New York Press, 1995, pp. 1-28.

BEETHAM (David), "The future of the nation state", in: MC LENNAN (Gregor), HELD (David) & HALL (Stuart) (eds.), *The Idea of the Modern State*, Philadelphia, Open University Press, 1984.

BENDIX (Reinhard), *Nation-building and Citizenship. Studies of our Changing Social Order*, New York-London-Sydney, John Wiley & Sons, 1964, 314 p.

BERTAUX (Daniel), "The International Sociological Association Worldwide Competition for Young Sociologists. Designing the Worldwide Competition", *International Sociology*, V, 1990, 4, pp. 373-378.

BIERLAIRE (Franz), "Mise au point", *Cahiers de Cléo*, 1996, 125-126, pp. 3-5.

BLOMMAERT (Jan) & VERSCHUEREN (Jef), "Taal en groepsverhoudingen. De pragmatiek van het migrantendebat", *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, XL, 1995, 1, pp. 1-23.

BONNET (Jean-Charles), "Naturalisations et révisions de naturalisations de 1927 à 1944: l'exemple du Rhône", *Le Mouvement Social*, 1977, 89, pp. 43-75.

BORELLA (François), "Nationalité et citoyenneté", in: COLAS (Dominique), EMERI (Claude) & ZYLBERBERG (Jacques) (éd.), *Citoyenneté et Nationalité. Perspectives en France et au Québec*, Paris, Presses Universitaires de France, 1991, pp. 209-229.

BÖS (Mathias), "Ethnisierung des Rechts? Staatsbürgerschaft in Deutschland, Frankreich, Grossbritannien und den USA", *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, XLV, 1993, 4, pp. 619-643.

BOVENKERK (Frank), MILES (Robert), & VERBUNT (Gilles), "Racism, Migration and the State in Western Europe: A Case for Comparative Analysis", *International Sociology*, V, 1990, 4, pp. 475-490.

BOVENKERK (Frank), MILES (Robert), & VERBUNT (Gilles), "Comparative Studies of Migration and Exclusion on the Grounds of 'Race' and Ethnic Background in Western Europe: A Critical Appraisal", *International Migration Review*, XXV, 1991, 2, pp. 375-391.

BRUBAKER (William Rogers), "Immigration, Citizenship, and the Nation-State in France and Germany: A Comparative Historical Analysis", *International Sociology*, V, 1990, 4, pp. 379-407.

BRUBAKER (Rogers), *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge-London, Harvard University Press, 1992, xii + 270 p.

BRUBAKER (Rogers), "Nationalizing states in the old 'New Europe' - and the new", in: BRUBAKER (Rogers), *Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the New Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, pp. 79-106.

BRUBAKER (Rogers), "Rethinking nationhood: nation as institutionalized form, practical category, contingent event", in: BRUBAKER (Rogers), *Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the New Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, pp. 13-22.

BURKE (Peter), *History and Social Theory*, Cambridge, Polity Press, 1992, ix + 198 p.

CAESTECKER (Frank), "Historici ontdekken migranten (2). Het Europese en Amerikaanse migrantenonderzoek: sociale geschiedenis met twee snelheden?", in: DESLE (Els), LESTHAEGHE (Ron), & WITTE (Els) (red.), *Denken over migranten in België*, Brussel, VUB Press, 1993, pp. 61-81.

CALHOUN (Craig), "Nationalism and Civil Society: Democracy, Diversity and Self-Determination", in: CALHOUN (Craig) (ed.), *Social Theory and the Politics of Identity*, Oxford-Cambridge, Blackwell, 1994, pp. 304-336.

CALHOUN (Craig), "Social Theory and the Politics of Identity", in: CALHOUN (Craig) (ed.), *Social Theory and the Politics of Identity*, Oxford-Cambridge, Blackwell, 1994, pp. 9-36.

CARTER (Bob), GREEN (Marc) & HALPERN (Rick), "Immigration policy and the racialization of migrant labour: the construction of national identities in the USA and Britain", *Ethnic and Racial Studies*, XIX, 1996, 1, pp. 135-157.

COHEN (A. P.), *The Symbolic Construction of Community*, Chichester, Ellis Horwood Limited, 1985, 126 p.

COHEN (Miriam) & HANAGAN (Michael), "Politics, Industrialization and Citizenship: Unemployment Policy in England, France and the United States, 1890-1950", *International Review of Social History*, 1995, 40, supplement 3, pp. 91-129.

CONNOR (Walker), *Ethnonationalism. The quest for understanding*, Princeton, Princeton U.P., 1994, viii + 234 p.

CRIVIT (Robert) (red.), "Het klauwen van de Leeuw. Een debat met Eric Defoort, Marc Reynebeau en Harry Van Velthoven", *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, XXX, 1996, 2, pp. 79-89.

DEFOORT (Eric), *Het Klauwen van de Historicus*, Antwerpen, Hadewijch, 1995.

DEGENAAR (Johan), "De mythe van 'een' of 'de' Zuidafrikaanse natie", in: DETREZ (Raymond) & BLOMMAERT (Jan), *Nationalisme. Kritische Opstellen*, Berchem, EPO, 1994, pp. 326-343.

DE RHAM (Gérard), "Naturalisation: The Politics of Citizenship Acquisition", in: LAYTON-HENRY (Zig) (ed.), *The Political Rights of Migrant Workers in Western Europe*, London, Sage Publications, 1990, pp. 158-185.

DE SCHAEPPDRIJVER (Sophie), "Van nationalisme naar nationalismen", *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, XXIX, 1995, 2, pp. 41-52.

DESLE (Els), "Historici ontdekken migranten (1). Geschiedenis van de immigratie: enkele kritische bedenkingen bij de groei van een nieuw onderzoeksterrein", in: DESLE (Els), LESTHAEGHE (Ron), & WITTE (Els) (red.), *Denken over migranten in België*, Brussel, VUB Press, 1993, pp. 33-60.

DETREZ (Raymond) & BLOMMAERT (Jan), "Inleiding", in: DETREZ (Raymond) & BLOMMAERT (Jan) (red.), *Nationalisme. Kritische Opstellen*, Berchem, EPO, 1994, pp. 8-29.

DEUTSCH (Karl W.), "On nationalism, world regions and the nature of the West", in: TORSVIK (Per) (ed.), *Mobilization Center-Periphery Structures and Nation-Building*, Bergen, Universitetsforlaget, 1981, pp. 51-93.

DIECKHOFF (Alain), "La déconstruction d'une illusion. L'introuvable opposition entre nationalisme politique et nationalisme culturel", *L'année sociologique*, XLVI, 1996, 1, pp. 43-55.

DE WACHTER (Frans), "Wie is mijn volk? De verleidingen van het zachte nationalisme", in: DETREZ (Raymond) & BLOMMAERT (Jan), *Nationalisme. Kritische Opstellen*, Berchem, EPO, 1994, pp. 71-91.

DIERICKX (Ludo), "Nationalisme in België", in: DETREZ (Raymond) & BLOMMAERT (Jan), *Nationalisme. Kritische Opstellen*, Berchem, EPO, 1994, pp. 151-171.

DIERICKX (Ludo), "De verborgen gedaanten van het nationalisme. Een poging tot begripsafbakening", *Samenleving en politiek*, III, 1996, 4, pp. 28-34.

EISENSTADT (Shmuel Noah) & GIESEN (Bernard), "The construction of collective identity", *Archives Européennes de Sociologie*, XXXVI, 1995, pp. 72-102.

ESCOBAR (Cristina), "BRUBAKER (Rogers), *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge-London, Harvard University Press, 1992, xii + 270 p.", *Social Forces*, LXXII, 1994, 4, pp. 1264-1265.

EVERS (M.), "Nationalisme en cultuur in Frankrijk, 1815-1918", in: WESSELS (L.H.M.) & BOSCH (A.) (red.), *Veranderende grenzen: nationalisme in Europa, 1815-1919*, Nijmegen, SUN, 1992, pp. 338-366.

FIJALKOWSKI (Jurgen), "Les obstacles à la citoyenneté: immigration et naturalisation en République Fédérale d'Allemagne", *Revue Européenne des Migrations Internationales*, V, 1989, 1, pp. 33-45.

GADOFFRE (Gilbert), "Images nationales françaises et stéréotypes nationaux", *Bulletin International des Sciences Sociales*, 1951, pp. 622-630.

GAUDEMET (J.), "L'étranger: de l'image au statut", in: LEQUIN (Y.) (éd.), *La Mosaïque France. Histoire des étrangers et de l'immigration*, Paris, Larousse, 1988, pp. 15-48.

GELLNER (Ernest), *Naties en nationalisme*, Amsterdam, Wereldbibliotheek, 1994 [eerste Engelstalige editie 1983].

GELLNER (Ernest), "Nationalism and the Two Forms of Cohesion in Complex Societies", in: HALL (John A.) (ed.), *The State. Critical Concepts. Volume II*, London-New York, Routledge, 1994, pp. 7-24.

GORIELY (Georges), "Les notions 'étranger' et 'nationalité'", *Revue de l'Institut de Sociologie*, 1972, 1, pp. 83-88.

GOSEWINKEL (Dieter), "Les historiens allemands", *Commentaire*, XIX, 1996, 74, pp. 320-326. [themanummer "Allemagne-France: débat sur la nation"]

GREENFELD (Liah), *Five roads to modernity*, Cambridge, Harvard University Press, 1992, 581 p.

GUILLAUME (Sylvie), "Citoyenneté et colonisation", in: COLAS (Dominique), EMERI (Claude) & ZYLBERBERG (Jacques) (éd.), *Citoyenneté et Nationalité. Perspectives en France et au Québec*, Paris, Presses Universitaires de France, 1991, pp. 123-136.

HABERMAS (Jürgen), "Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe", in: TURNER (Bryan S.) & HAMILTON (Peter) (eds.), *Citizenship. Critical Concepts. Volume II*, London-New York, Routledge, 1994, pp. 341-358.

HAGEN (William W.), "BRUBAKER (Rogers), *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge-London, Harvard University Press, 1992, xii + 270 p.", *The Journal of Modern History*, LXVII, 1995, 1, pp. 109-111.

HALTERN (Utz), "Die Gesellschaft der Bürger", *Geschichte und Gesellschaft*, XIX, 1993, pp. 100-134.

HAMMAR (T.), "Citizenship: Membership of a Nation and of a State", *International Migration*, XXIV, 1986, 4, pp. 717-734.

HARGREAVES (Alec G.), *Immigration, 'race' and ethnicity in contemporary France*, London-New York, Routledge, 1995, xix + 266 p.

HECHT (Peter), STENGERS (Jean), VAN THIJN (Th.) & WITTE (Els), "Natievorming van België en Nederland in de 19e eeuw. Woord vooraf", *Tijdschrift voor Geschiedenis*, XCV, 1982, 4, pp. 481-482.

HEIJS (Eric), *Van Vreemdeling tot Nederlander. De verlening van het Nederlandschap aan vreemdelingen (1813-1992)*, Utrecht, 1995, 246 p.

HOBSBAWM (Eric), "Introduction: Inventing Traditions", in: HOBSBAWM (Eric) & RANGER (Terence), *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, pp. 1-14.

HOBSBAWM (E.J.), *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

HOLLIFIELD (James), "Migrants ou citoyens: la politique de l'immigration en France et aux Etats-Unis", *Revue Européenne des Migrations Internationales*, VI, 1990, 1, pp. 159-181.

HOROWITZ (Donald L.), "Europe and America: A Comparative Analysis of 'Ethnicity'", *Revue Européenne des Migrations Internationales*, V, 1989, 1, pp. 47-61.

HROCH (Miroslav), "From National Movement to the Fully-formed Nation. The nation-

building process in Europe", *New Left Review*, 1993, 198, pp. 3-20.

IGNATIEFF (Michael), "The Myth of Citizenship", in: BEINER (Ronald), *Theorizing Citizenship*, New York, State University of New York Press, 1995, pp. 53-77.

IKEGAMI (Eiko), "Citizenship and National Identity in Early Meiji Japan, 1868-1889: A Comparative Assessment", *International Review of Social History*, 1995, 40, supplement 3, pp. 185-221.

L'immigration et la recherche en Belgique (1930-1991). Bilan, Brussel, Academia, 1993, xxii-201 p. (Sybidi-document nr. 7)

JACKSON (Peter) & PENROSE (Jan), "Placing 'race' and nation", in: JACKSON (Peter) & PENROSE (Jan) (eds.), *Constructions of race, place and nation*, London, UCL Press, 1993, pp. 1-26.

JACOBSON (David), *Rights across Borders. Immigration and the Decline of Citizenship*, Baltimore-London, The John Hopkins University Press, 1996.

JAGT (Bouke Bonifacius), *Nederlands Nationaliteitsbesef. Een juridische en culturele benadering*, Leiden, 1995, 1991 p.

JOPPKE (Christian), "Towards a new sociology of the state: on Roger Brubaker's 'Citizenship and Nationhood in France and Germany'", *Archives Européennes de sociologie*, XXXVI, 1995, pp. 168-178.

KASTORYANO (Riva), "L'Etat et les immigrés. France, Allemagne, Grande-Bretagne et Etats-Unis", *Revue Européenne des Migrations Internationales*, V, 1989, 1, pp. 9-20.

KYMLICKA (Will) & NORMAN (Wayne), "Return of the Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory", in: BEINER (Ronald), *Theorizing Citizenship*, New York, State University of New York Press, 1995, pp. 283-322.

KOCH (Koen), "Herlevend nationalisme in Midden- en Oost-Europa. Oude problemen, nieuwe perspectieven" in: ZWAAN (Ton), WILTERDINK (Nico), KLEIJER (Henk) & RUSON (Cees) (red.), *Het Europees Labyrint. Nationalisme en Natievorming in Europa*, Amsterdam, Uitgeverij Boom, 1991, pp. 218-252.

LABRIE (A.), "La religion civile: nationalisme, nationale staat en modernisering in Europa", in: WESSELS (L. H. M.) & BOSCH (A.), *Veranderende grenzen: nationalisme in Europa, 1815-1919*, Nijmegen, SUN, 1992, pp. 59-103.

LAMOUREUX (Diane), "La citoyenneté: de l'exclusion à l'inclusion", in: COLAS (Dominique), EMERI (Claude) & ZYLBERBERG (Jacques) (éd.), *Citoyenneté et Nationalité. Perspectives en France et au Québec*, Paris, Presses Universitaires de France, 1991, pp. 53-67.

LAYTON-HENRY (Zig), "Citizenship and Migrant Workers in Western Europe", in: VOGEL (Ursula) and MORAN (Michael), *The Frontiers of Citizenship*, London, Macmillan, 1991, pp. 107-124.

LECA (Jean), "La citoyenneté entre la nation et la société civile", in: COLAS (Dominique), EMERI (Claude) & ZYLBERBERG (Jacques) (éd.), *Citoyenneté et Nationalité. Perspectives en France et au Québec*, Paris, Presses Universitaires de France, 1991, pp. 479-505.

LEENDERS (Marij), *Ongenode gasten. Van traditioneel asielrecht naar immigratiebeleid, 1815-1938*, Hilversum, 1993.

LESAGE (Dieter), "De discrete charme van het volk. Notities bij Nationalisme", in: LESAGE (Dieter), *Onzuivere Gedachten. Over het Vlaanderen van de Minister-President*, Antwerpen, Dedalus, 1996, pp. 116-123.

LOCHAK (Danièle), "La citoyenneté: un concept juridique flou", in: COLAS (Dominique), EMERI (Claude) & ZYLBERBERG (Jacques) (éd.), *Citoyenneté et Nationalité. Perspectives en France et au Québec*, Paris, Presses Universitaires de France, 1991, pp. 179-207.

LUXEN (Dirk), "De Belgische natie in de geschiedschrijving", *Nieuw Tijdschrift voor Politiek*, 1989, 1-2, pp. 61-66.

MARSHALL (T. H.), *Citizenship and Social Class and Other Essays*, Cambridge, 1950.

MARTINIELLO (Marco), "L'immigration: menace pour l'état-nation ou révélateur de

son caractère obsolète?", *Revue Suisse de Sociologie*, XVIII, 1992, 3, pp. 657-673.

MARTINIELLO (Marco), "Problemen bij het opstarten van een nieuwe wetenschap. De sociologie van de migratieprocessen en de etnische relaties", in: DESLE (Els), LESTHAEGHE (Ron), & WITTE (Els) (red.), *Denken over migranten in België*, Brussel, VUB Press, 1993, pp. 83-98.

MARX (Anthony W.), "Contested Citizenship: The Dynamics of Racial Identity and Social Movements", *International Review of Social History*, 1995, 40, supplement 3, pp. 159-183.

MENNELL (Stephen), "The Formation of We-Images: A Process Theory", in: CALHOUN (Craig) (ed.), *Social Theory and the Politics of Identity*, Oxford-Cambridge, Blackwell, 1994, pp. 175-197.

MICHEL (Bernard), *Nations et nationalismes en Europe centrale: XIXe-XXe siècle*, Paris, Aubier, 1995, 319 p.

MILES (Robert), *Racism*, London-New York, Routledge, 1989, ix + 158 p.

MORELLI (Anne), "Inleiding", in: MORELLI (Anne) (red.), *Geschiedenis van het Eigen Volk*, Kritak, 1993, pp. 7-17.

MORELLI (Anne), "Inleiding", in: MORELLI (Anne) (red.), *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië*, Berchem, EPO, 1996, pp. 11-21.

MORELLI (Anne), "Quinze pages d'injures suffisent-elles à faire un article d'histoire?", *Cahiers de Clio*, 1996, 125-126, pp. 6-11.

NOIRIEL (Gérard), "L'immigration en France, une histoire en friche", *Annales ESC*, XLI, 1986, 4, pp. 751-769.

NOIRIEL (Gérard), *Le creuset français. Histoire de l'immigration XIX-XX siècles*, Paris, Le Seuil, 1988, 440 p.

NOIRIEL (Gérard), *La Tyrannie du National. Le droit d'asile en Europe (1793-1993)*, Paris, Calmann-Lévy, 1991, 355 p.

NORA (Pierre), "La nation-mémoire", in: NORA (Pierre) (red.), *La Nation. Volume III*, Paris, Gallimard, 1986, pp. 647-658.

NORA (Pierre), "Présentation", in: NORA (Pierre) (red.), *La Nation. Volume I*, Paris, Gallimard, 1986, pp. ix-xxi.

NUHOGLU SOYSAL (Yasemin), *Limits of Citizenship. Migrants and postnational membership in Europe*, Chicago-London, University of Chicago Press, 1994, xi + 236 p.

OOMMEN (T. K.), "State, nation and ethnïe: the processual linkages", in: RATCLIFFE (Peter) (ed.), "Race", *ethnicity and nation. International perspectives on social conflict*, London, UCL Press, 1994, pp. 26-46.

PEETERS (Jaak), "Wat is er van het Vlaamse nationalisme? Of: het antwoord van een nationalist", *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, XXIX, 1995, 3, pp. 75-86.

PENROSE (Jan), "Reification in the name of change: the impact of nationalism on social constructions of nation, people and place in Scotland and the United Kingdom", in: JACKSON (Peter) & PENROSE (Jan) (eds.), *Constructions of race, place and nation*, London, UCL Press, 1993, pp. 27-49.

PENROSE (Jan) & JACKSON (Peter), "Identity and the politics of difference", in: JACKSON (Peter) & PENROSE (Jan) (eds.), *Constructions of race, place and nation*, London, UCL Press, 1993, pp. 202-209.

PINXTEN (Rik), "Nationalisme als overgangsfenomeen. Pleidooi voor interculturele negotiatie", in: CORIJN (Herman) (red.), *Van Wereldburger tot 'bange blanke man'. Acta Colloquium UNESCO Centrum Vlaanderen. Antwerpen 18 en 19 oktober 1993*, Brussel, VUB Press, 1994, pp. 149-160.

RATH, *Minorisering: de sociale constructie van 'etnische minderheden'*, Amsterdam, Sua, 1991.

RAXHON (Philippe), "De la démolition des mythes ... à la déconstruction d'un scoop", *Cahiers de Clio*, 1995, 123, pp. 69-84.

- RAXHON (Philippe), "Brûler n'est pas répondre", *Cahiers de Clio*, 1996, 125-126, pp. 12-16.
- RATCLIFFE (Peter), "Conceptualizing 'race', ethnicity and nation: towards a comparative perspective", in: RATCLIFFE (Peter) (ed.), "Race", ethnicity and nation. *International perspectives on social conflict*, London, UCL Press, 1994, pp. 2-25.
- RATCLIFFE (Peter), "'Race' in Britain: theory, methods and substance", in: RATCLIFFE (Peter) (ed.), "Race", ethnicity and nation. *International perspectives on social conflict*, London, UCL Press, 1994, pp. 108-129.
- REYNEBEAU (Marc), *Het klauwen van de leeuw. De Vlaamse identiteit van de 12de tot de 21ste eeuw*, Leuven, Van Halewyck, 1995, 306 p.
- RHODES (Eric), "BRUBAKER (Rogers), *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge-London, Harvard University Press, 1992, xii + 270 p.", *Acta Sociologica*, XXVII, 1994, 1, pp. 101-104.
- RICH (Paul), "Patriotism and the Idea of Citizenship in Postwar British Politics", in: VOGEL (Ursula) & MORAN (Michael) (eds.), *The Frontiers of Citizenship*, London, Macmillan, 1991, pp. 86-106.
- ROCHE (Maurice), "BRUBAKER (Rogers), *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge-London, Harvard University Press, 1992, xii + 270 p.", *Theory and Society*, XXIII, 1994, 6, pp. 889-902.
- ROOSENS (Eugeen), "Nationalisme als conjunctuurverschijnsel", in: CORIJN (Herman) (red.), *Van Wereldburger tot 'bange blanke man'. Acta Colloquium UNESCO Centrum Vlaanderen. Antwerpen 18 en 19 oktober 1993*, Brussel, VUBPress, 1994, pp. 161-174.
- ROOSENS (Eugeen), "Volksnationalisme als conjunctuurverschijnsel", in: DETREZ (Raymond) & BLOMMAERT (Jan), *Nationalisme. Kritische Opstellen*, Berchem, EPO, 1994, pp. 58-91.
- SATVINDER (S. Juss), *Immigration, Nationality and Citizenship*, London, Mansell, 1993.
- SCHEFF (Thomas J.), "Emotions and Identity: A Theory of Ethnic Nationalism", in: CALHOUN (Craig) (ed.), *Social Theory and the Politics of Identity*, Oxford-Cambridge, Blackwell, 1994, pp. 277-303.
- SCHNAPPER (Dominique), "La nation, les droits de la nationalité et l'Europe", *Revue Européenne des Migrations Internationales*, V, 1989, 1, pp. 21-31.
- SCHNAPPER (Dominique), "Les Historiens Français", *Commentaire*, XIX, 1996, 74, pp. 316-320. (themanummer "Allemagne-France: débat sur la nation")
- SERVAES (Jan), "Reimagining the Nation: Mass Media and Collective Identities in Europe", *Res Publica*, XXXIX, 1997, 2, pp. 191-203.
- SMITH (Anthony D.), "The myth of the 'Modern Nation' and the myths of nations", *Ethnic and Racial Studies*, XI, 1988, 1, pp. 1-26.
- SMITH (Anthony D.), "State-Making and Nation-Building", in: HALL (John A.) (ed.), *The State. Critical Concepts. Volume II*, London-New York, Routledge, 1994, pp. 59-89.
- SMITH (D. M.) & BLANC (Maurice), "Citizenship, Nationality and Ethnic Minorities in the European Nations", *International Journal of Urban and Regional Research*, XX, 1996, 1, pp. 66-82.
- SMITH (Susan J.), "Immigration and nation-building in Canada and the United Kingdom", in: JACKSON (Peter) & PENROSE (Jan) (eds.), *Constructions of race, place and nation*, London, UCL Press, 1993, pp. 50-77.
- SPINNER (Jeff), *The boundaries of Citizenship. Race, Ethnicity, and Nationality in the Liberal State*, Baltimore-London, The Johns Hopkins University Press, 1995, xiii + 230 p.
- STENGERS (Jean), "Le mythe des dominations étrangers dans l'historiographie belge", *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, LIX, 1981, pp. 382-401.
- STENGERS (Jean), "Probleemstelling", *Tijdschrift voor Geschiedenis*, XCV, 1982, 4, pp. 483-487.
- STEINBERG (Marc W.), "'The Great End of All Government ...': Working People's

Construction of Citizenship Claims in Early Nineteenth-Century England and the Matter of Class", *International Review of Social History*, 1995, 40, supplement 3, pp. 19-50.

STONE (John), "BRUBAKER (Rogers), *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Cambridge-London, Harvard University Press, 1992, xii + 270 p.", *Ethnic and Racial Studies*, XVIII, 1995, 1, pp. 140-141.

TAYLOR (David), "Citizenship and Social Power", in: TURNER (Bryan S.) & HAMILTON (Peter) (eds.), *Citizenship. Critical Concepts. Volume I*, London-New York, Routledge, 1994, pp. 136-147.

TILLY (Charles), *As Sociology Meets History*, New York-London, Academic Press, 1981, xiii + 237 p.

TILLY (Charles), "States and nationalism in Europe 1492-1992", *Theory and Society*, 1994, 23, pp. 131-146.

TILLY (Charles), "Citizenship, Identity and Social History", *International Review of Social History*, 1995, 40, supplement 3, pp. 1-17.

TURNER (Bryan S.), "Outline of a Theory of Citizenship", in: TURNER (Bryan S.) & HAMILTON (Peter) (eds.), *Citizenship. Critical Concepts. Volume I*, London-New York, Routledge, 1994, pp. 199-226.

VANDERSTEENE (Liesbeth) & SCHIEPERS (Peter), "Natievorming, nationalisme en vreemdelingen. Beeldvorming rond vreemdelingen en Belgen in de Kamerdiscussies over de eerste Belgische vreemdelingenwet", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXV, 1994-1995, 1-2.

VERSCHUEREN (Jef), "De pragmatiek van Europese nationalistische ideologieën", in: DETREZ (Raymond) & BLOMMAERT (Jan), *Nationalisme. Kritische Opstellen*, Berchem, EPO, 1994, pp. 92-101.

VOGEL (Ursula) & MORAN (Michael), "Introduction", in: VOGEL (Ursula) & MORAN (Michael), *The Frontiers of Citizenship*, London, Macmillan, 1991, pp. x-xxi.

VOS (Louis), "De nationale identiteit in België: een historisch overzicht", in: DETREZ (Raymond) & BLOMMAERT (Jan), *Nationalisme. Kritische Opstellen*, Berchem, EPO, 1994, pp. 120-150.

VRANKEN (Jan) & LOUCKX (Fred), "Bij wijze van inleiding: sociologische variaties op het migrantenthema", *Tijdschrift voor Sociologie*, XI, 1990, 5-6, pp. 327-337.

WEIL (Patrick), *La France et ses étrangers. L'aventure d'une politique de l'immigration 1938-1991*, Paris, Calmann-Lévy, 1991.

WETHERELL (Margaret) & POTTER (Jonathan), *Mapping the Language of Racism. Discourse and the legitimation of exploitation*, New York-London, Harvester Wheatsheaf, 1992, 246 p.

WILS (Lode), "Van de Belgische naar de Vlaamse natie", *Kultuurleven*, LIV, 1987, 3, pp. 222-240.

WILS (Lode), *Van Clovis tot Happart. De lange weg van de naties in de Lage Landen*, Leuven, Garant, 1992, 306 p.

WILS (Lode), "Naties en nationale bewegingen. De aanbreng van internationaal historisch en sociologisch onderzoek", in: WILS (Lode), *Vlaanderen, België, Groot-Nederland. Mythen en Geschiedenis*, Leuven, Davidsfonds, 1994, pp. 431-449.

WILLAIME (Jean-Paul), "De la sacralisation de la France. Lieux de mémoire et imaginaire national", *Archives de sciences sociales des religions*, LXVI, 1988, 1, pp. 125-145.

WILTERDINK (Nico) & ZWAAN (Ton), "Nationalisme, natievorming en modernisering", in: ZWAAN (Ton), WILTERDINK (Nico), KLEIJER (Henk) & RUSON (Cees) (red.), *Het Europees Labyrint. Nationalisme en Natievorming in Europa*, Amsterdam, Uitgeverij Boom, 1991, pp. 253-271.

WITTE (Els), "Migranten en immigranten als voorwerp van wetenschappelijk onderzoek", in: DESLE (Els), LESTHAEGHE (Ron), & WITTE (Els) (red.), *Denken over migranten*

in België, Brussel, VUBPress, 1993, pp. 7-32.

YOUNG (Crawford), "De dialectiek van het cultureel pluralisme: theorie en praktijk", in: DETREZ (Raymond) & BLOMMAERT (Jan), *Nationalisme. Kritische Opstellen*, Berchem, EPO, 1994, pp. 32-57.

ZARETSKY (Eli), "Identity Theory, Identity Politics: Psychoanalysis, Marxism, Post-Structuralism", in: CALHOUN (Craig) (ed.), *Social Theory and the Politics of Identity*, Oxford-Cambridge, Blackwell, 1994, pp. 198-215.

ZWAAN (A. C. L.), "Duits nationalisme tijdens het Tweede Keizerrijk, 1871-1919", in: WESSELS (L. H. M.) & BOSCH (A.), *Veranderende grenzen: nationalisme in Europa, 1815-1919*, Nijmegen, SUN, 1992, pp. 389-411.

**L'État-nation exclusif.
Plaidoyer pour une approche constructiviste du nationalisme et
de l'identité nationale**

TOM DE MEESTER

RÉSUMÉ

De nombreuses recherches historiques sur le nationalisme pèchent par le vague de leur appareil conceptuel et par leur sclérose analytique. Ces problèmes peuvent être dépassés grâce à l'adoption d'un point de vue constructiviste sur la nation et l'identité. Le paradigme d'Ernest Gellner sur le nationalisme et la définition de la nation de Benedict Anderson mènent à l'idée que les nations ne forment pas de collectivités 'objectives' ou 'subjectives', mais qu'elles sont des constructions mentales, culturelles et linguistiques. Cet article plaide pour la combinaison d'un constructivisme ontologique – c'est-à-dire pour l'approche de la nation comme construction – avec un déconstructivisme méthodologique – à savoir l'analyse critique de la fonctionnalité du concept de nation lors de la reproduction d'une inégalité. Une telle démarche implique le rejet de la 'nation' comme catégorie analytique.

Lors de la construction d'une nation et d'une identité nationale, les élites politiques jouent un rôle crucial. L'articulation d'une identité normative 'propre' par les élites s'effectue parallèlement à la définition des 'autres'. L'État-nation structure la réalité sociologique par la réification des catégories d'*insider* et d'*outsider*. Cette catégorisation n'est ni absolue, ni statique, mais elle s'enracine dans une lutte politique pour le contrôle hégémonique des processus d'attribution de sens et de formation d'identité.

La réification d'une nation est non seulement liée à une définition mentale et culturelle des 'autres' – internes et externes –, mais elle est également le résultat des processus d'inclusion et d'exclusion. La législation en matière d'immigration et de nationalité est à la base d'une frontière (*boundary*) juridique entre la population autochtone et les étrangers. William Brubaker souligne en outre que l'État-nation est une organisation de membres exclusive. L'accès à la nationalité, l'appartenance à la nation, est délimitée de manière restrictive.

Le modèle de Brubaker appelle deux critiques importantes. En première lieu, les mécanismes d'inclusion et d'exclusion dans le cadre de l'État-nation ne se bornent pas à la régulation de l'accès au territoire ou à l'appartenance nationale. L'octroi de droits sociaux et politiques spécifiques ne se déroule pas nécessairement en complet parallèle avec la distinction juridique entre 'nation' et 'étrangers'. La distribution inégale des droits a pour résultat une stratification de la société qui ne peut se réduire à une dichotomie juridique.

Deuxièmement, les processus de catégorisation et de hiérarchisation des élites nationales ne peuvent être réduits à l'influence déterminante d'un *national self-understanding* statique et sans problème. Des modèles d'explication monocausale, qui font appel à une autonomie supposée du conceptuel, entraînent une réduction inacceptable de la réalité historique.

Les notions d'inclusion et d'exclusion sont, dans de nombreuses recherches sur le nationalisme, couplées à différents types de nationalisme, fondés sur la distinction entre un modèle français de nation à caractère inclusif, politique et civil, et un modèle allemand de nation à caractère exclusif, ethnique et culturel. Cependant, chaque nationalisme se caractérise par l'interaction des sphères politique et culturelle. Inclusion et exclusion sont des processus complémentaires. La fonctionnalité inclusive et exclusive de l'État-nation, via la distinction juridique entre *insiders* et *outsiders*, à savoir la reproduction de la nation, peut être considérée comme un processus permanent de formation de celle-ci.

La conclusion souligne qu'une historiographie déconstructive ne peut se réduire à une forme de démythification, qui s'enracine dans une quête positiviste non fondée de la vérité. En revanche, le relativisme postmoderne est contré par une focalisation explicite sur la fonctionnalité légitimante et idéologique de constructions, telles la 'nation' et l'"identité nationale'.

**The exclusive Nation State.
In defense of a constructivist approach to
nationalism and national identity**

TOM DE MEESTER

SUMMARY

Much historical nationalism research is plagued by conceptual vagueness and analytical sclerosis. These problems can be overcome through a constructivist standpoint on nation and identity. Ernest Gellner's paradigm of nationalism and Benedict Anderson's definition of nation lead to the insight that nations are not 'objective' or 'subjective' collectivities, but mental, cultural and linguistic constructions. This article argues in favor of ontological constructivism, i.e. the approach to the nation as a construction, with a methodological deconstructivism, i.e. the critical analysis of the functionality of the concept of nation for the reproduction of inequality. This implies the rejection of the 'nation' as an analytical category.

The political elites play a crucial role in the construction of a nation and of a national identity. The articulation of an 'own' prescriptive identity by the elites runs parallel to a defining of the 'other'. The Nation State structuralizes the sociological reality by the creation of the categories of insider and outsider. This categorization is not absolute and static but is rooted in a political struggle for hegemonic control over the processes of impartment of meaning and formation of identity.

The creation of a nation is not only linked to the mental-cultural defining of the internal and external 'others', it also results from the processes of in- and exclusion. The immigration and nationality legislation is based on a legal division between the 'own people' and the 'aliens'. In addition, William Brubaker has stressed that the Nation State is an exclusive membership organization. Access to the nationality, the membership of the nation, is restrictively delineated.

Brubaker's model can be criticized on two important points. Firstly, the in- and exclusion mechanisms in the framework of the Nation State do not remain limited to the regulation of access to the territory and access to the national membership. The distribution of specific social and political rights does not necessarily run parallel to the legal distinction between the 'nation' and the 'alien'. The unequal distribution of specific social and political rights results in a stratified nation that is reduced to a legal dichotomy.

Secondly, the processes of categorization and hierarchicalization of the national elites cannot be reduced to the determining influence of a static and unproblematic national self-understanding. Monocausal explanatory models which appeal to the presumed autonomy of the ideal result in an unacceptable

reduction of the historical reality.

In many nationalism studies the notions of inclusivity and exclusivity are linked to various types of nationalism based on the distinction between a 'French', inclusive, civil nation model and a 'German', exclusive, ethnocultural nation model. Each nationalism is nevertheless characterized by the interaction of the political and the cultural sphere. Inclusion and exclusion are complementary processes. The inclusive and exclusive functionality of the Nation State via the legal definition of insiders and outsiders, i.e. the reproduction of the nation, can be regarded as a permanent process of nation building.

In conclusion it should be stressed that a deconstructive historiography is not to be reduced to a form of demythologization, rooted in an unfounded positivist claim of truthfulness. Opposite this is the idea that the postmodern relativism is countered by an explicit focus on the legitimizing and ideological functionality of such constructions as 'nation' and 'national identity'.